

Kóvary Laszlo

Szekelyhonrol

Szerkesztőbizottság:

**Fekete Vince
Ferenczes István
György Attila
Lövétei Lázár László
Mirk Szidónia-Kata
Molnár Vilmos**

Kőváry László
SZÉKELYHONRÓL

Hargita Kiadóhivatal
Csíkszereda, 2013

A könyv megjelenését támogatta:

Hargita Megye Tanácsa

Szerkesztette és a jegyzeteket írta:
Molnár Vilmos

Sorozatterv: Léstyán Csaba

© Hargita Kiadóhivatal

ISBN 978-973-7625-51-9

*MAGYARGYERŐMONOSTORI
GRÓF KEMÉNY SÁMUEL ÚRNAK,
AZ ERDÉLYI ORSZÁGOS MÚZEUM
EGYIK ALAPÍTÓJÁNAK*

Magyarhonban milliók vannak, kik a kedves Erdélyhez egység kapcsával óhajtanak csatoltatni; de kevesen vannak, kik Erdélyt, s különösen az oly igen érdekes Székelyföldet ismernék, mely az egész keresztény Európában (legfőlebb tán a Baskokat kivéve) egyedül volt képes eredeti szabadnép typusát, minden feudalismusi fedeztetéstől tisztán tartani.

Kossuth

Nagyszerű idők elébe megyünk. Az ész mindenható tüze meg fog víni a durva erővel; s hol a férfi, ki mint Hunyadi hajdonán e nemzetet, istenemberként vezesse át százada Veres-tengerén? A nagy király bajnok atyja erővel sújtá le az erőt, most erő és ész kell a nagy pályára, ha nem akarjuk a nemzet sorsát, melynek táncát meg szoká követni a magyar nemzeté. Azon férfi előde, kinek fényíve alá tevém le igénytelen munkám, győzve holt el e hon küzdelmiben: méltó utóda hazájának él, hazájának hal; a más, kit költőink megénekeltek, Hunyadiban egy koronát vett meg életén a magyarnak: hív sarja nemzeti múzeumában a nemzetet akarja megtartani; egy más fejedelme volt a kard-, mint méltó vére, fejedelme lesz az ész fénykorának. Szükségünk volna stentori hangra, mely elhitesse, hogy a két Magyarháznak nincs üdvösség e szón kívül: egyesüljünk. Igen, de ide értelem, ide műveltség kell, mely közös legyen mint napvilág; s a nemes gróf, nem érdemtelenebb rokonával, e nemzeti napnak csillaga, mondhatnám teremője. Világosságot bocsátanak, hogy múlt dicsőségünk láncait keressük fel, összekötni általa a magyar korona szebb jövőjét.

Kinek ajánlhatám méltábban, mert vannak sok nagyjaink, de többel van a nemzet, mint világhírű könyvekkel, melyek nyelvét nem értjük. És a tisztelt férfiak tettel lépnek fel: segédkarokat nyújtanak a fiatal erőnek; nekem egyik támot adott az önérzetnek, *más* legyen! szavával túltett chaoszomon. Egyik jelent, másik jövőt adott; s bár egyik nevét nem említtem, a nemes grófokat egymástól külön képzelni nem tudom.

Még egypár szót. Céloom nem volt valami encyclopediai rendszerű munkát adni, ilyet nálunk még ma nem lehet; Benkő-, Kállay-, Scheintnál is szűkebb körben fordulok meg; azért nem akarom másként tekintetni iratkámat, mint honi kutatásaim első füzetét; mely némely tárgyakat felvesz úgy, miként írás és népmonda előad, másokat elkísér a kiismerés és vitatás bizonyos stádiumáig, legtöbb pedig csak elvileg említ meg, vagy egészen elhallgat. Legyen egyelőre hát utazás, memoire vagy kinek mint tetszik, legalább nem latin, nem német, tán pragmaticai hitelességűvel egykor beválthatom. Most az adatokat inkább mottókként használom, hogy legyenek vonalok a kor festésiben.

Bizalommal nyújtom azoknak, kik jobb jövőt remélve megvallják, miként a két Magyarhonban csaknem minden parlagon még, kik nem kívánnak önérdekből hízelegni a tespedés csigavérű barátinak; meleg kebellet különösön az iker Magyarhon fiatalainak, mint kiknek kezökbe van letéve a hon szebb jövője. Ha figyelmet támaszthaték a Székelyhon, s így korszerű érdekeink iránt, legmagosabb jutalmam. Kolozsvárt, Novemb. 17. 1841.

A szerző

I. BEVEZETÉSÜL

...Valamint azért tanuljuk a múltkor történeteit, hogy belőlök jelen állapotunkra találjunk iktatásokat: úgy néha jó határainknak körén is túl nézni, mert sok fekszik ott, mi talán reánk nézve jósolás. Okaim s nézeteim helyességéről ítéljen mindenki önmaga, az adatok pontosságáról, mennyire emberileg lehet, jót állok...

B. Eötvös

Ember földtekénken mindenütt boldog lehet. Általánosán sehol sem, viszonyosan az éjszaki sark jégkunyhóiban éppen úgy boldog, mint a déli Európa narancsberkeiben.

Ha az ember csak anyagi vagy csupán szellemi lény volna, az általános jólléthez gyakran közelíthetne, s pillanatokig élvezhetné is. De lényegünk anyag és szellem egyvelege; a test jóllétéhez a lélek jólléte is megkívántatik.

Világunk egy része anyagilag, más szellemileg boldog. Gyakran az egyik boldogság érzése elaltatja a más nemű boldogtalanság fájdalmait, s ezt az emberek boldogságnak nevezték.

A szükség még nem boldogtalanság, valamint a kényelem sem boldogság. De ha súlya terhesül, szüli a nyomort, s mivel fogékonyságunk mind érzéki, mind értelmi észleléseit lelkünkben központosítja, a nyomorérvény nyugalomát felháborítja, s előáll a boldogtalanság.

A folytonos boldogtalanság a gyöngye lelkét eltompítja; az erőset küzködésre bírja. A forróövi tartományok népei, már az érdekelhetlenségig mentek. A mérsékletesebb

Európa nem lomhítja annyira a szellemet; s azért támad szellemi jóllét mellett Rómában zendülés, Anglia-s Frankonban kézművesi lázadás; ellenben anyagi jóllét mellett felkel véresen a reformatio, népesedik a szabadság újvilága.

Boldogságunk nem magunktól függ, valamint jóllétünk sem. De eszközölni, javítani, előmozdítani képesek vagyunk, sőt igenleges kötelességünk. Új forrásait is nyithatjuk, többek közt példája nemzetek vándorlása.

Egyedek szép úton is nyithatnak újabb utakat jóllétök felé: nemzetek többire erőszakkal. Erőszak pedig ma már gyenge emelcsője valamely országnak. Korszerűen tesznek azért, kik módosító kezekkel nyúlnak jóllétök alkotmányához, s az anyagira iparágokat oltanak.

Korunk az ipar, műszorgalom, népvilágosulás kora. Sokan hiszik, hogy időnk legtermékenyebb a boldogtalannak születésében, s szeretik hinni, hogy az elégtelenek serege, haneha a kereszthadok korában lehetett nagyobb, mint ma.

Egyének alkotják ugyan a nemzetet ma, úgy, mint akkor; azért még néhány ezer egyed boldogtalansága nem nemzeti; s elégtelenségök többire képzelt okok születte. Néposztályokra elragadhat kórságok; de nemzetre csak valóságos okok hatnak. Róma bár nyög a királyok és decemvirek rabigája alatt, mégis meg kell halni Lucretiának és Virgineának hogy felrússásuk aluszékonyságából.

Kiket képzelgés boldogtalanít, ritkán válnak a nép azon tömegéből, melynek mozdulata rendülés, s így a népjólét csaknem mindig lényeges alapon nyugszik.

S ezen alap csak népmozgalmakkal nyer újabb határt, s következtetem: hogy minden nemzet jól lehet országában, csak legyen ki a módosítások kormányán üljön. Egy csillag ha kivágna gőzköréből, egy hatalmasabba ütközve könnyen összeromolhatna!

A népjólétnek legkérhetőbb föltétele az égalj. Innen minden nemzet önnézete szerint keres boldogságot. Ha mi büszkéek vagyunk alkotmányunkra: az ozmán restellné e jogvédelmet. Mi boldogtalanok lennénk nőzárakkal: ők szokásaink mellett.

Anyagi szükségéinkről mindenütt gondoskodva van. A jégsark lakóinak, ha nem növel fát a természet, viszen a tenger. Hogy mindazáltal vannak nyomorult helyek, tagadni nem lehet. Ilyen helyeken az okosságnak kell segítnie. S ha van mindenben bőv ország, ott a kéjelem puhaságot szül, bizonyosságául annak, hogy a jóllétről csak egy lépés van a boldogtalanóságig. Igazán mondja Pope a munkát és szükségét az isten megbecsülhetlen ajándékának.

Ha munka járul a természet ajándékához: minden ország megközelítheti a jóllétet. A Svéd tavas, sziklás országában cukros étket eszik, míg Siámnak paradicsomi tájain a csúszómászóink csemege, s mondhatnók, van ország, hol az ipar szüli a jóllétet.

S mivel a föld nagyobb része ipar után él: munka a jóllét egyik factora. De a munkásság szerzeményeit megtartani is tudni kell; mire nézt őrködni kellene, hogy egyik nép a más szükségéit fényűzőleg ne honosítsa; mert megvayon minden nemzetnek önbálványa, melynek áldoznia kell. Hová vergődne az ételszűke alatt szenvedő angol nép, ha szeszes italai mellé a fényűzés is átköltözne.

E bálványozás a népgyöngék közül tán legnagyobb, de a kor és égalj kívánataitól fékezve nem boldogtalanító. Chinától szomszédai kábítószereért 2 1/2 milliót húznak tiszta évi jövedelmül, hogy hasonszenvileg gyógyítsanak a nép bajján. Angliára nézt sem legüdvösebb azon számítás igazsága, miszerint évi szeszesital emésztése 100 mfd hosszú, 30 láb mély, 5 láb széles folyót képezne; s annál

kevésbé, minthogy gabonáért is évenként 25 millió st. f-tot* kell kiadnia.

Az ily bálványozásoknak a népnymor legtermészetesb következménye. Már is olvassuk, hogy Spanyolországból, mely 100 000 mázsányi csokoládét tud évenként felemészteni, a pénz kifogyott: az apácák koldulni, a szerzetesek polgári életre lépni kéntelenek. Ki merik azt is mondani, hogy Észak-Amerika szabad polgárai, ha törvény előtt egyenlők is: rangjokra nézt legalább tíz áthághatlan osztályra szakadnak, s hogy ez osztályok fiatalai 20-22 éves korukig nősznek ész és vagyon nélkül; s respublikájokban annyira vitték a fényűzést, hogy London és Páris journalai kívánnak lehetni; hogy járnak divatárustól bérelt öltözetben, kocsikáznak fizetetlen batárban; kéjelegnek étárostól hitelezett ebédnél, stb., s még is ez országnak évenként égettborra is 1 1/2 millió dollárnyit kell kiadnia.

Szerencsés a nép, mely környületeit megfontolva, a mellékes szükségeknek, melyekkel többnyire vétkek szoktak bélopódnai, hatalmasan ellentáll. Egyiptom átkot mondott volt a fényűzést bévivő királyra; Svecia** is törvény által tilt ki határaiból minden drága bort és finom kelmét. Mert érezték, miképp az így becsúsztott szükségek utáni vágy szenvedélyé, végül természetté válik a nép vérében, s a természet és emésztendő miség között elvész az egyensúly, s munkásság mellett is hamar fog kopogni ajtónkon a nemzeti szegényülés. A keresetforrások sokasultával arányban kell ugyan lenni a kifolyások sokaságának is: de ha a források eldugulnak s a fényűzés tovább is előbbi forgásában halad: úgy ott serken fel a nemzet, hol találta Pombal a Portugálokat, s akkor fog

---

* font sterlinget

** Svédország újlatin neve

maga köré nézni, mikor az udvar fénye már homályba borult.

A tápszer legnyomasztóbban fekszik rajtunk. De nem lehet földünkön oly emberlakta országot képzelni, hol a természet erről elfelejtkezett volna gondoskodni. S valamint éghajlatonként változnak a testalkat izmai, éppen úgy cserélődnek a tápszerek is. S a Nilpartiaknak* nyers-hús csemegéjét éppen oly kedvessé tette a gondviselés, mint Európa kényes ínyének azt, melyen egy falka szakács egy életen át törte agyát.

Ezen kiszabott élelem minden éghajlatnak más-más idomzatot ad, s általa annyira földéhez köt, hogy az Eszkimo nem cserélné a világ legszebb tájával, haneha földjét is hozhatná medve- s borjúfókáival. A hideg éjszak vadásza örökös hússal élnek, míg a forró öv alatt gyümölcsök is táplálnak, s mindeniknek önétele ízesebb. Vagy cseréld fel az otohajti kenyérgyümölcsét észak legkedvesebb sültjével, s ő mellette éhen fog üldögélni.

Ez ugyan megszokáson épül, de az éghajlat természetét öregbíté. Észak vastag tápszere durvább rostokból idomítá szülöttei izmait, s durvább vérgolyókat hömpölyget nedvei között is: a déli nép gyöngéd eledele ellenben vékony nedvein hígabb testalkatot ad. S mivel a gyümölcstől idomult testnek hús, s hústól idomultnak gyümölcs igen sanyarú tápszer leendne: gondolhatni, hogy a két öv egymás ellen alig harcoland anyagiak felett.

Ugyanazon égalj alatt különbéle nemeit találjuk az élelmeknek, honnan hinnünk kell, hogy felette más okok is határoznak az égaljon kívül. De ezek többé nem prae-disponensek, s azért minden táj változtathatja élelmét, mihelyt nem tápláló már, vagy a néptömegnek nem elég. A tengerpartiak, ha szorulnak, miért ne művelhetnének

---

* Nílus partiaknak

földet is, de míg a hindunak elég ízes a sagoliszt*, miért sóvárogna rizs- vagy búzalisztért. Ezen élelmi különbségnek okául vehetnők ugyan a földet, ha Karinthia kőkéreg és Holland víztömeg alól felszabadított tájairól nem mutathatna olyszerű gabonát, mint az áldottnak ismert Magyarhon. Szorgalom hát, mitől leginkább függ az élelem; s mit tehet a gondviselés róla, ha Barbariában makkal élnek.

Ugyanazon országban is gyakran és igen gyakran találunk különböző tápszereket. Ha ezt az életmód határozó így, s mindenik elégülve van saját életmódjával, soha sem szül háborúságot. Svájc nomád családai alig irigylendik Zürich asztalait. De ha egyik nyomorult földönfutó, miként Göröghon nagy része, míg a tengerparti rész fényes városokban frank szokások közt kéjeleg, s megvetőleg tekint le a nyomorult hontársra: ott nem csodálhatni, ha ugyanazon nemzet fiai egymás ellenségeivé esküsznek.

És ezen különbség a próbakő, melyen ha valamelyik néprész elsikámlik, ingerültsége lázadásig viszi. Tanúja Frankhon és Anglia. E két hon népforradalma okait ismerjük, s alig csodálhatni, ha a pityókás szekereket, kenyérboltokat kizsákmányolják. Egyebeken sem fogunk csodálkozni, mihelyt elgondoljuk, miképp Angliában dúsgazdag és földhözragadt szegény közt nem állhat fel középrend; s Franthonban sem csoda, ha fényűzés ragyogásai között az éhes nép dühöngve néz, gondol alélt magára, szennyes öltönyére.

Csak ott lehet valódi népboldogságot reményleni, hol a nép érti már, miként mágnási rend nélkül egy nemzet csak szolgálhat. S ha van főrend, kihez az ország jövedelmei gazdagabban folynak: ennek fényesen is kell öltöznie, s pazarabbul élnie, hogy tőle a néphez jöhessen a

---

* A szágópálma fájának puha belsejét szétzúzva kapott, keményítőben gazdag lisztszerűség.

pénz. Ezen tudat nélkül csak barom vonhatja nyugodtan igáját: isten képeire teremtetett ember soha sem.

Minthogy nálunk gyakoriabbak a népelégületlenségek: megdöbbenhetnénk Európa jövője felett, ha nem tudnók, miképp nagy része a világnak szép keresetnek tartja még a lopást, s hogy mint az Arab, hátára veti a zsákot, s megy lisztért, hová istene vezet. S e mellett ez azt is tudja, hogy Seikje asztala is csupán rizzsel és bárányal fényesebb övénel. De nálunk, hol a nép sejt, hogy míg ő silány étel mellett fáradoz, addig más luculli, mecenasi csemegék mellett ül: itt, mondom, igen természetes és emberi dolog, hogy a kinemelégíthető étvágy, a nyugtalanság másnemű ingereivel párosultan, az elvtelen népet izgásba hozhatja. A nép irigy szemmel nézi másnál, miije nincs.

Azért igen okos szokás, hogy benn, és nem utcán ebédelünk, főleg azokért, kik elégültek, ha gúnyájok többszörösen fényesebb is asztaloknál. E túlvágyúaknak nem kellene a divatos lakomákhoz jutniok, vagy eszökbe kellene hozni, hogy vannak náloknál nyomorultabb teremtményei is a világnak.

Ez ugyan csak vigasztalás, s tudom, mi hatása lehet utóperceiben az éhség rohamainak, mint léghajó vándorainak, ha gőzanyagok tengerek felett fogyna el. Mindazáltal minálunk a népmozgalmak főnökei mindig élnek úgy, mint egy arab vagy persa fejedelem, s ha e kívül iskoláink még azt is megtanítanak a gyöngé léleknek, hogy néposztályok Spanyolhonban bogyóval, Izlandban szárított halfővel, Lapphonban írámszarvasáزالékkal, Siában gyékkel*, Arab és Persahonban pálmagyümölcszel és sáskával, Norvégia északi felében fahéjkenyérrel, Indiában sagolisztel, a Csendestenger partján kenyérgyümölcszel s egyéb neműekkel élnek: bizonyo-

---

* gyíkkal

san enyhítené nyomorát; míg azok, kiktől gondoskodni rólok a természet és igazság követeli, rajtok segítenének. A nép boldogtalansága felét feledni tudja, ha más-sal szenvedheti.

A szegénység, melynek enyhítésire korunk szelleme oly hatalmason felrázá a műveltebb világot, nem tesz ugyan néptömeget, azért koldusösszeesküvést látott már a világ, s a boldogtalanok tengerében ők is cseppek; s bizonyosan Frank- és Angolhonnak is más eszközökhöz kellene nyúlnia, ha a rólok gondoskodó társulatoknak lekötve nem volnának. Három százada, hogy Albion elkezdé a koldulást rendszerezni, azért ma is sok gazdag tolong ez életmód körül, s minden hallgatási szabályozásnak alig lett több eredménye, mint reformatio az álkodásban, s azon igazság bebizonyítása, hogy nem irgalom, hanem munkásság a szegénység gyógszere.

Szomjunk oltására a vizet rendelé a természet, mint ami sem észak sűrű vérét meg nem altatja, sem dél vékonyabb véredvét el nem hígítja. Erről gondoskodva is van mindenütt: északon a vizek jóságával, délen a gyümölcsök sergével. Goa szigete ugyan szárazról hord vizet, de más-mű kényelmek által kárpótolva van e szüksége is.

Az ily vizetlen tájakon is sok helyt segítve van. Vannak a természetnek e célra idomított plántái, melyek a legmagasabb fákra felkigyózva kelyhes levelükben, száraikban jóízű vizet tartogatnak a lakók számára; vannak ismét fák, melyek harmatból edényeket csepegetnek tele reggelre sat.

Alig gondolhatni tájat, hol az ész hatalma vizet ne teremthetne. London és Északamerika bizonyítja colossal csatornáin. Még barbár népeknél is láthatni ennek példáit: Persia, hol a szántóföldet is öntözni kell, a messzi Taurusból vezet szét néhány csatornát, mégpedig századok előtt.

Következtetem innen, hogy vízszűke elégtelenséget nem szül, mert ha nem ihatják, mást vezethetnek magokhoz. Víz nélkül egy nap sem élhetni, s ha megvonta is a természet: a népesedés másod napján már pótolva kellett lennie. Mégis emelcsője marad az ital mind egyének, mind néptömegek boldogtalanságának, de ezek mesterkéltségek. Mióta az özönvíz agg hajósa megázott a szőlőnedvtől, s mióta Rullnak sikerült a pálinka lecsepegése: azóta e két szesz fajása újabb meg újabb unokákkal áll elő. Nem akarom kétségbe hozni gyógyerejüket, s hidegebb tájakoni hatásukat, de hogy mily következményű a forróöv alatt, csak egy fölingerült Malaynál látható, kitől egyesek golyóját sem tiltja el a törvény szava.

S e szesz italok mértékletességi társulatok ellenére is naponta terjednek, s tán jobban is elfogynak, mert egyedeknél sebességit folytonos erők arányában mértanilag számíthatni; s mint Montesquieu megjegyzé: az egyenlítőől a szélesség fokain le mindinkább otthonosok; s minthogy északnak bort földje nem terem, s pálinkát főzni nem tud, hordja árucikkeit, s pálinkáért váltja bé a Dánnak, s gyakran csak üres edényivel áll haza. Ennek csak kényúr örvendhet, mivel biztosan számíthatja, miképp az elszegényülést elaljasodás fogja kísérni, mely ezreket fog egyetlen szavára porba ejteni: de atyai kormány nem, mikor még China is fegyverrel kész a mákony bévitelének ellentállani.

China kényszerítve van, mondja tán valaki, minthogy közmondás nála: ha egy nem művel földet, egynek nem szabad ennie; s ha egy nő nem fog fonna, egynek meztelen kell járnia. Azonban e súly nálunk is elég kézzelfogható más alakban, s a nép alatta már görbedezni kezd.

Mely nemzetek könnyen jutnak szesz italhoz, azoknak nem oly szegényítő; s ha minden nap iszik is a magyar, nem oly érezhető, mint ha a svéd csak hetibe iszik

Frankhon borából. A német beteg ugyan, ha egy hétig sert nem iszik, de többire önmagok főzik. Vannak a bor-nak is ily szokottai; de hová messzünnen viszik, mint északra, hol 40-50 st. font adó fekszik hordóján, mint Angliában, s hol a vízital csaknem kimegy divatból, mint nálak: ott méltán állanak elő a mértékletesség apostolai.

A nép ruháért jóval inkább sóvárog, mint ételiért, s az ebbéli fényűzés is hamarább lábrakap nála. Említsd neki, hogy egy római 3-400 000-t költött egy ebédire, sóvárgás helyett bosszúra gerjed; mondjad, hogy Heliogabal 600 struccfőt tétetett asztalára, és ki fogja nevetni. Küldött volna Nagy Péter valami idegen étket hölgyeinek, bajosan hiszem, hogy oly kíváncsilag ragadják, mint a selyemkelméket.

A vad népnek mindig elég elejtett martaléka bőre öltönyül: de a földész, ki a polgárosodottabb résszel közlekedésben áll, már ismeri a fényűzés egy nemét. Köztök se lenne helye, hol a lakosok egymás körülményeit ismerhetik. De ez csak kiskörű helységeekben mehet; városokban pedig, mennél nagyobb az, annál ismeretlenebbek, annál követelőbbben öltözködnek. Minden osztály, ha egyelőre nem akar is kilépni önköréből, legalább arra ügyel, hogy osztálya első rangúival egy sorba megállhasson, s minthogy nagyobb résznek környülményei egyebekben is azt meg nem engedik: a józanabb rész neveti ez optikai játékot, mert titok nem maradhat.

Ha a másodrangú látja, hogy az utánavaló osztály öltözetén az övébe lépett, mivel gátolni joga nincs, hiúsága pedig maga mellett nem szenvedheti, kénytelen ereje feszítésével is fellebb hangolni külsőjét, s így ez is bevág a harmadikéba, az hasonlóan előbb lép, míg a fényűzés végpontjánál áll a nemzet. Pedig e játék mindeniket kimeríti, s később üres zsebébe dugva kezét, búsan lépdogel a nemzet sírja felé.

Férfias gondolkodásra mutat azért a nemzet, melyben a főrend e játék kezdeténél azonnal hátulmarad, s így a nálok fennakadt pénznél fogva kényszeríti az alrendeket körükbe visszavonulni. De szomorú látmány, mikor a főrend is csak akkor lépe vissza, mikor értéke továbbmenni nem engedi. Ez csak olyszerű nemzeti élet, mint Thebaé, melyet Epaminondas küzdelme néhány percig még fenntartta. De ez élet fölvirulhat, s ha nem is, sokkal jobb nemzeti harcot víva meghalni, mint Lengyelhonnal gabonán addig cserélgetni a külföld ékeit, míg végül vetni sem marad; s ha hihetünk az írásnak, miszerint Spanyolhonnak idők előtt eszközei is drága ércből valának, hol és melyek ma vasból sincsenek, ugyan mit remélhet a jövőtől.

Vannak alkotmányok, melyek alapelvei kizárják a fényűzést egyenlőség képzetéből. Ilyenek a köztársaságok, saját értelmében e nevezetnek. Csak ismétlem a többször bebizonyult igazságot, hogy e kormány népét meggazdagítja; s mentől gazdagabb lesz, annál túlságosabb színben hozza be a fényűzést önbukására. Legelevenebb színben tűnik fel nekünk máig is Hellász és Róma eleste. A Lakonoknál* az együttevés egyenruha, vaspénz mellett a legönzőbb haszonlesés fejlett ki. A szelídebb Jónia pedig, hol meghajol a pompának, megragadja az ábrándos Perikles kormányját, s a gyönyöröknek hahotáló népet ragyogó vitorlákkal röpíti a szolgaság örvényibe. És Rómában, hol előbb répával lakomáznak a nagyok, majd a számfiból is csemegét kísértének; hol előbb minden polgár akar lenni, majd minden fejedelem; hol előbb nagy tömegnek alig van egy ezüst tárgyéra, majd a lovak is arany tálból esznek; hol előbb csak egy vasgyűrű divatoz mint rendjel, majd az ujjak minden íze aranygyűrűktől lesz terhelve; hol előbb a nő hitvány dolog, később a

---

* a régi spártaiaknál

fényűzés elleni törvényeket összetiporja sat, s mikor meghódítója vagyonát akarná öröklni a világ királynéjának, mely a világ vagyonát felfalni tervelé, e városban mondom, elbámult a hódító a nyomorult szegénységben, mely akkora fényt játszott vala.

A vallás kiskorúsága alatt élő népek a fényűzés felé csak vallásoktól eltértök után hajolhatnak, s mentől inkább törpül a nemzeti isten, annál ragyogóbban nő e bálvány. Mert mindig balra bukik a nép, mely elvtelenül tesz változtatást ős alkotmányában. Boldog a hindu, míg Monau* törvényei szerént metszi botját, s viseli köpenyegét; boldog a Japan, míg a köpenyeg és kalap minta és ereklye gyanánt függ templomában; boldog volt Judea, míg Salamon térdre nem bukott a külfénynek Mózes parancsa ellenére. A bűnhődést azonnal követé a szolgaság.

Ha van kormány mód, hol helyén van a fényűzés, a fejedelemség bizonyonnyal az: s még itt is szülhet pusztulást, főleg ha természetménye nem elég a behozandó fényes czikkekért. S ha mégis hozat, akkor tőkepénzhez nyúlt, melynek fogytával mások robotosává kell lennie, s mivel itt a törvények csak olyszerűen gyógyítanak, mint azon sebeknél, melyek gyógyíttatások után nemesebb tagokra veszik magakat: szerencsésnek mondom a nemzetet, melynek vannak fiai, kiknek ízlésök népízlés; ők a békés kor nagyjai lehetnek.

Hogy Európa nagy városai fényesen öltözködnek, nem aggasztó; hol sok a pénz, soknak kell lenni a költségnek is; kis városban pedig pénzsűke miatt feszültséget okozna. De még nemzet és nemzet közt is el kell ismerni e különbséget: könnyebb a gyár honában szabatni ugyanazon kelméből, mint száz mérföldnyire.

---

* Manu, mitikus indiai bölcs, az emberiség ősatya.

Vagy jusson eszibe, felteszem, egy kóbornép fejedelminek, hogy bizon csak öltözködik úgy, mint egy párisi tehetős; vagy ha megvillanna Donna Máriánál Anglia Erzsébetjét utánzani: alkalmasint szomorúan ütné ki kísérlete. Meglátnók, gr. d'Orsey is, Albion e piperkóc-reformátora, ha egyebek engednék is, mily sikerrel fáradna China toronysüveges sárgálló fiataljai között; ha tokos körmöket angolosítná, elég szerencsével járandana.

Hogy valahol a divat lábrakap, az mit se tesz; s ha szinte kelet ezredes szabátú öltönei módosítást nyernének: az sem fordítaná fel az égfia birodalmát. Mindazáltal oly országokban, hol a pap többször elkezdi templomozását, hogy egy család egy gúnyával rendre imádkozhassék, mint Irhonban; hol még a kézmíveket s az úrszolgáit sem tudják pénzzel fizetni, mint Göröghonban: ott a fényűzés újabb döfést ad a nemzet gyengült testének.

A lakás kényelmeit sem a természet, sem hiúság nem tevé annyira urunkká. A világ nagy része máig sem józanodott ki azon máorból, miszerint tökéletesen hiszi, hogy nála van a föld legnagyobb kéjelme. Egy rész a lakás kényelmeit nem ismerve, más azt megvetve marad a réginél.

A nemismerőknek mi szükségök sincs reá: éghajlatuk ezt megadja nekik. Mi szüksége van lakra a hindunak, kinek ruhája sem mesterkél? Miért szorulna be a senegali szarv-anyagú talpa mellett? Miért építene Afrika parti lakosa, ki a hév nappalt erdőkben alussza át, hogy éjjen lakomázhassék. E népek, ha megismerendik is szükségét, nem leend boldogtalanító rájok nézt, mert égaljuk a polgárosodás átviendő plántáit nem szárítja el. De vannak nemzetek északon, kik csak addig maradhatnak elégűlten, míg hinni meg nem szűnnek, miképp fagyos földüregnél nincs biztosabb lak, hogy vadászat, halászat az életmódok legszebb neme, s míg építészetük jégreme-

kéhez nem fog több fa kellene, mint amennyit hajt a tenger, s ablakok ha elolvadott, mást kereshetnek a tengerpartokon.

Kik pedig megvetik a lak kényelmét, még nyugodtabbak. Büszkén néznek le másokra, s a munkaidőt, mellyel megszerezni lehetne, inkább divatos valamivel elkéjelgik. E hajóban vagyon nagy része a nemcsinosult világnak. Miért csináljon házat magának a beduin, midőn elbírja sátrát tevéje költözködéseinél, s az új hazában egy nap az egész vándorsereg polgárrá lesz? Miért építsen Ázsia szegénye, hol tél nincs, nyárban pedig a gazdagok is elhagyják fényes házukot, kényelmesebbnek találván az erdők rengetegeit? Az ha volna is, mint a szerescsen, egy pipa dohányért könnyen felcserélné jobb órájában.

Földünk nagyobb része ismeri a ház becsét, nem is veti meg; sőt meg sem vetheti. Kiknek csak kényelemért épült: azoknak kevés panaszok lehet, mégis a felzaklatott vágy ingerültséget szerez. Nem győznek utazóink eleget beszélni egy persa úr csarnoka szőnyeg-, virág-, szökőkút csoportozatairól; míg tőle néhány lépésnyire a nép lovaival lakik; s ha Kurdistán pompás várai alatt a nyomorú házak lakói fel-felsőhajtanak: nem egyéb emberi dolognál?!

Kik meg nem vethetik éghajlatuk miatt, azoknak szükségivé lett, s a nemlétel elégületlenség oka. De anyagot a természet reá mindenütt adott, szorgalom kell, s feláll a lakhely; tanúm az, hogy nép hó hátán nem telelt. És vannak helyek, hol a nép önhibája miatt lakja rossz házait, legalább rajta állana felcserélni. Az ilyeneknél bizonyos megszokások adják a főbb elégültséget, s kevés cifraság, öröklött modor, jó illatú padlat, mint a svédnél, s egyebek minden örömet megszerzenek.

Korunkat meglepte az építés dühe, szerencse, hogy nem a népet; de mint egyéb, ez is elragadhat. Városaink-

ban, az egyszerűséget vadászva, építészetünk mindjárt kiforog felállított öt rendiből, s lesz egy hatodik egyveleg. Ez mit sem tesz: Róma is állított dühében egy mysticus rendet; csakhogy e vegytani kísérletet az utódok meg ne bánják. De mit! Hiszen korunk elég gazdag gyémántot is oxydálni. Ront-bont a fél világ: falvaink ángolosodnak, nem is úrilak, melyt nem soká ángolkert nem fog környezni, s látni fogunk tizedek múlva is elkezdett terveket, s lerontott kőfalak helyébe húzott sövényzeteket; vagy mi gyakoriabb, az anglizált hely élvét másnak kell engedniük. Hussein Kahn is a minap Európában mulatása alatt mit nálunk meglátott, mindent haza akart vinni. Hazamentivel olaszmodorban építtetett magának palotát, s mikor kész volt, a 250 000 frankig adóssá lett úr meggyilkoló háza boldogságát.

Korunk vágya ugyan méltányolható, s én sem kívánom vissza a kort, melyben a görög fejdelem maga ácsolja házát, készíti eledelét; sajnálom Angliát, hogy a XVI. században sok helyein üvegablak nélkül kínlódott: de ha felette sietünk, gyakorlatilag meg lesz bizonyítva többeknél, hogy a fényes ház csak tele szép, s az angolkert úgy, ha van mit fényesen ozsonyálni benne.

Az anyagi jóllét vágya olthatlan, s minden vágyunk valósítása egy lépés önelégültségünk felé. Mentől több és magosbak után sóvároghatunk, annál édesebb küzdelmünk mellett is a jólét előérzete. Kinek nincsenek többé vágyai, s reménye tetőpontján képzele magát: boldogtalanabb a boldogtalannál. Miután kimeríté e pont élveit, vagy visszahull, vagy ott, mint a hindu istene, öszvedugva kezét, tetszhalálban él; kinek megint igen magosak vágyai, ha egyelőre a sors kedvezni látszott is fellengéseinek, később elragadja a túlzás változhatatlan irányú szele, s többé nem ura magának; vagy buktában ideje lesz fejtegetni a saját és Phaëton bukása közötti párvonalt.

Csak a középszer változatos útja vezet valódi boldogságra egyéneket úgy, mint nemzeteket. Éppen e változatlanság az, mi minden helyzet örömeit megédesíti, ki a boldogság gyönyörútján haladhatna: napok alatt azot* nélküli oxygeniumba jutna: pedig megbecsülhetlen azot a nyomorúság a jólét légkörében.

A nyomort azotnak, s azt a szellemi, ezt az anyagi légkörben igen jótékonynak mondám: pedig mindeniken túl csak halál vagy on, innen pedig bukás. Ha egy persa úr kényelme annyira ment, hogy inasa pipaszárának vízpalackot hordoz; ha nevetjük kelet több utcás palotájában veszteglő fejedelmét, másfelé is van, mit nevezzünk. A magos lelkierőre jutott népeknél is tántorít az önhittség. Frankhon nekirohant volt a pompának még Nagy Károly idejében; de egyet intett a kor óriása, s a csillám lefoszlott alattvalóiról, s ezzel is tovább rúgtatá félszázadnyival a néphalált. Napóleon kimeríté kora férfiai, a gyenge gyermek ősz apákkal lézengett a kihalni látszó frankföldön, nem látva az elferdült férfikor csapongásait, megfiatalodott a nemzet, s századokkal nyújtá a franknép életét. E népen Napóleon tán eggyel vágott több eret, mint mennyi kelle megmaradására: s fájdalomából máig sem üdül ki, s nem tudja meghatározni, szeresse, áldja vagy átkozza szilárd akaratú gyógyászát. Szerencsés nép, melyet évezredes betegségében napóleoni kar érint, s elbocsátja vérét, vagy a romlott helyibe újat, fiatalabbat ereszt.

Hogy a nemzet boldogságát felfoghassa, vagy önmaga, vagy idegen ellen oltalmi állásba kell állnia. Vetélytárral nemesen fog megküzdeni, példa Frankhon Angliával; ha pedig győzve lett, vagy a szolgaság jármába elkorcsul a lélek, s lézeng halottként a nemzetek között, mint sok

---

* nitrogén - a dús termőtalajhoz szükséges trágya lényeges összetevője

nemzet, vagy addig verik a svédek Nagy Pétert, míg megtanulja, miként kellésék jobban megvernie; példa sok história; vagy legyen a megveretett bár közel a halálhoz, ha nem szakadtak meg a belélet rostjai, nem akadt fel a létszerek harmóniája, csak szabadabb levegő kell sebére, s kevés erősítő a belrészekbe: felkel a nemzet, gigászi erőt fejt ki benne a nyugalom, s a nyomortul altatott nemzet újra fog élni, szemünk előtt a megifjult Görögön.

A népek szellemileg is csak viszonyosan boldogok. Egy résznek palladiuma* ugyan a *rólunk semmit nélkülünk*, de nagy része fajunknak máig is egy lépéssel közelebb áll az állatokhoz. Születésivel már belépik nyomorvilágába, melyben csak álmában lehet boldog vagy bár elégült, hogy émetten** annál boldogtalanabbá tegye magát, hol egyetlen remény marad vigasztalóul, a halál.

Csak képekben lássuk embertársainkat gályák fenekére szegzetten: megborzad az emberi természet önmagától. Csodálkozunk kell a múltakon, a kereszténységnek ábrándos vallásossága korszakán, hogy építhető lelke üdve fellegvárait oly biztosan rabszolga-kereskedés mellett. Anglia e célú egyletét csak magasztalni lehet, s Morgan Godvynét a XVII. század legemberiebb eszméje létrehozóját dicsőíteni tartozunk. S valjon ha a nemzetek egyes erővel dörgenék: rabszíjra véle, ki lefűzi embertársait! Ki állana ellenök?

Másfelől több százmillió nép születik egyetlen emberért, ki minél több függ parancsától, annál belebb merül a bujaság, tudatlanság, kegyetlen zsarlás kéjibe. Mi neme van ott az elégütségnek? Hol egy ember parancsára egy rész azonnal hóhérrá lesz, a más rész pedig azonnal pallosa alá hajtja be fejét. Melyik népe elégületlen Európának, ha elgondolja csupán a persa létet? Hol legparányibb

---

* itt: szent védelme, pl. a törvény vagy jog szent védelme

** felébredve, ébren

gyanús mozdulatért az apa nejét, leányát kiteve látja a köz fertőzet gyalázatának; s a más atya egy szánakodó arcvo-
natáért, saját családja is azon sorsra vonatik; hol a gazdag
állati életet él, nem tudva, érendi-e hónapját vagy sem;
hol a felsőbb kizsarolja a szegényebb alrendű mindenit,
hol kínzás alatt él-hal a nép, és nincs senki és semmi e
földön, kihez folyamadjon e zsarlás ellen más, öngyilkán
kívül.

Másfelől ismét, más milliók sínlódnak a vallás setét
börtönében. Hol isten nevében a fejedelem egyik kezé-
ben a világi hatalom szablyáit, másikban a jövőélet gyö-
nyörkelyhét nyújtogatva: tart féken rabszolgákat, kik va-
dászebekként hajhásszák fel a nyugovók tanyáját számá-
ra. E népek tán nincsenek megérve a világosság sugári-
ra?... Világosságra csak világosság, szabadságra csak sza-
badság fejt ki és érleli meg a népeket.

Európában ha adózik a nép, tudja, miként érette jogait,
nyugalmát megőrzi a fejedelem; éltiről pedig mitsem
aggódik. Az alnép ha robotol, tudja, hogy önmagáért
teszi; s mindkettőre fennmarad a nem soká elenyésztetés
vagy megosztás reménye. De a szolganép tudja, hogy
mely fillért tőle egyszer kicsikartak, soha sem fog az
többé számára kamatolni, s hogy az őrsereg nem a né-
pért, hanem a nép ellen van.

S még nekik is van vigasztalódásuk. Itt a tudatlanság, a
jobb nemismerése hatalmas emeltyűje az elégtűtségnek.
E kívül, vallások is oly altatóan tud puha lelkökhez simul-
ni. Egyrészt egy jobb élet reménye emel fel roskadásá-
ban; másrészt már a földön feltalálja édenét nőzáraiban, s
ha kiszenvedte a felsőbb kar hatalmát, kéjbe fullasztja
bosszúját. S még némi ösztön is mutatkozik a vágya-
kodónak: látja a török, hogy ügyesség által a divánig*, sőt
az uralkodó család hölgyéig feljuthatni; s az orosz sem

---

* tanács, elsősorban pedig államtanács (török)

feledi, hogy nagy Cárja nője közülök emelkedett ki, s hogy számtalan alrendűek viseltek hercegi szalagot.

Sőt, az utolsó vadnép csoportnak is jut elégedés e részben is. Nekik más fogalmaik, mint nekünk; náluk a mitsem korlátozó szabadság, udvariasságot nem ismerő egyenlőség, mindenüvé kiterjedő birtokjog, a halasztékot nem kérő bosszútállhatás, s más effélék, felejtetik az alkotmánytalanság terheit.

Tudja, miképp van ugyan fejedelme, de a fejedelem önmaga a nép; s a fejedelmek is jól gondolták henyéltökben, hogy hosszú címöket összekössék éggel és földdel, s rokonságba tegyék magokat nappal-holddal: különben egy parancsok ezer karokat emeltethetett volna meztelen kabinétjökre.

Európa népe jelen álladalmában is bízhat jóllétéhez, kivált, ha korunk újító szellemétől is remél. Bárha Angliában a majorátusok felfalták is a földet, s a birtokosok ezrenként úzik el földjökről a bérlőket, birkát, mit tenyésztendők; bárha nyugotra országok nyögnek is a papi gyámság alatt; bárha Frankhonban egyik néprész árja gyakran a másik jogait iszapolja is sat., mégsem oly lesújtók, mintha halljuk, hogy az ég fia mandarinjainak bambuszbottal olvassák fel a fegy maximáit; hogy a Brahmanismus majd annyi népnek tiltja meg a húsevést, mint mennyi embere van Európának; hogy a hindu nőket függésben csak a kutyátóli elszaggattatás félelme tartja az illedelem határai között, s mint ha végül halljuk, hogy egy helyütt az orvos, más helyütt a buja nők megrohanásaitól csak török védenek sat. Európának ilyesmiken keveset kell aggódnia. A nap sem világít minden tájnak egyarányban. A természetben is egy helyt hosszú tavasz, másutt hosszú fagyidő; egy helyen gyümölcsök érnek, másutt akkor fejlődik a tavasz. Hiszen a Gvadiána, más folyók is nehány percre elrejtik folyamukat; s a napfogyatkozások-

nak sem rikótozunk mü, mint bizonyos vad nemzetek; s miért irtóznánk alkotmányi fogyatkozásoktól. Máris el van elvileg ismerve: hogy személyes és birtoki szabadság minden ember megtagadhatatlan sajátja.

Az európai népeknél az alkotmányos élet biztosítva van, csak módosításra s szélesbítésre vár... De korunk az emberjog keresztadát viseli, s csak a társulatok is édes reményt nyújtanak. A koldusok mindjárt rendszerezve, a szegénység szabályozva, a kisdedek megóva, a betegek gyógyítva, a nép nevelve, a kereskedés előmozdítva, a közlekedés könnyítve, a rabok javítva lesznek sat. S mindezekben a műipar szigetországa lobogtatja elől fáklyáját, s balján áll Frankhon. Mindazáltal meg kell adnunk, hogy Európa raja, az ifjú szabadköztársaság fénye átvilágol a tengereken; s bármennyire szeresse is Európa önnépét, túl a népnevelés jóval elől megy: Amerika, ha falunak helyet irtott, mindjárt az iskola helyit nézi ki: de nálunk sok helyen vendéglő is előbb áll fel. Pedig első lépés a népnevelés, második az alkotmány kiterjesztése.

A születés nemzeten kívül nyelvet is ad az embernek, s ezek által oly kedvessé lesz minden körülünk, hogy azoktól egykönnyen meg nem válhatunk. E kettő köti a népet nemzetté, s lesznek egy hon közös gyermekei... Honszeretet nélkül nemzetet nem képzelhetni: s még a kóbor-nép is visszakíváncozik, hol fiatalsága álmait átélte. Kérdezd az üldözött páriát, még ő is visszavágyik ős erdeibe: mennyivel inkább egy mívelt, kinek már szebb napjai is valának. Csaknem minden nemzetnek van Dea-luteciája, Mars és Rákos mezeje, melyekre annyira büszke, hogy a más világra is örömet magával vinné.

Korunk egyik divateszméje a világpolgárság. Tán egy nemzetté akar lenni Európa annyi nemzete; de előbb kivihető Róma, Nagy Károly s Napóleon egyesítési kísérlete. Ubi bene, ott kezd soknak lenni hazája. Özönlik a nő

és férj, műveltség és gazdagság kereső idegen földre, onnan vissza: s az áldott hon nyelvét idegennel tanulják felcserélni. Az ember ugyan ott települhet le, hol éppen akar, oly nyelvet beszélhet, melyet legszebbnek tart széles e földön. Szánásra méltó mégis az ember, ki boldogságát idegen körökben keresi. Az egyik földszarktól a másik minden tájnak vagyon ki virágait leszaggassa, s ha koszorúkat ott keressük, hol számunkra nem nyílik, mi vagyunk békétlenségünk okai. A folyók állatai nem vágnak tengerbe, annál kevésbé szárazra. Az éj virágai csak éjjel nyílnak, nappal összevonják keblöket; a földszark jégházai elolvadnának mérsékletünk alatt, s plántáink is elhervadnának a forróöv hatásától. Lucullus átplántálta a cseresznyét, mégis örömebb csemegélé azt, mely első hónapban termett... A frank az olaszföldön korlátlanúságig tüzes: északon pedig ő is melancholicus tudna lenni.

Nem képzelhetni a korcsulásnak alacs[ony]abb fokát, mintha egy nemzet önnyelvét elhagyná, s idegenhez vonná magát, hogy legyen egy korcs szóejtéssel többje. Ezt csak puhult, csak hanyag utókor teheti, mely szereti a készhez simulni. Vannak ugyan nyelvek, melyek a nemzet műveltségére békót fűznek, főleg hol kisebb az olvasó közönség, mintsem irodalmot fenntarthasson: de 3-4 millió beszélője csaknem mindeniknek vagyon, s hogy ennyi önállásúvá lehet, példa a magyar is.

Hon és nemzetszeretet kell, s a nyelv kifejlik pólájából*, ha megért annyira a nép. Amely pedig még éretlen, s nagykorút játszik, férges gyümölcs lévén a nemzetek fáján, hamar leszakad és eltapostatik. A kiskorú nemzet irodalmában is legyen olyan; különben tapasztalnia kell a hamarérés kórságának azon rohamait, melyet egyének kiszenvednek. A férfivá lett nemzet nyelve, ha kidőlt is a nép, mely beszélte, századokon fog keresztül élni, ha az

---

* pólájából

erény magvait veté mezején. Sőt zsarnokává válik a pujá-
baknak*, még halva is: Róma élteben az idegen hatalmak
követeivel csak önnyelvén szólt, s mit engedett e jogából
napjainkig? De van korunknak is ilyszerű óriása: China
nem hajol meg hódítóinak nyelvére, de azoknak kell övét
megtanulniok; s ma is a 70 000 jegyes nyelvet százmilliók
beszélnek; s ezredektől foly nyomtatása, pedig bosszanko-
dunk, ha halljuk, hogy a China-angol szótár kiadása tíz-
ezer font sterlingbe került.

A kiskorú nemzet irodalma vigyázatlan vezérek alatt
gyakran károsan hat. A gyermekész bámulni szokta a
rettenetest, nagyszerűt, természetfölöttit. És mindig van
nemzet, melynek nyelve a korszellemtől egyedárosi ki-
váltságot nyer, s rendszerint ide rohannak csempész-
kedni nagyok és kicsinyek azon időben. S ha kissé a minta
kimeríté magát, túlcsapong az erkölcsiség, a szép, nemes,
jó és hasznos védtelen korlátain: a fiatal nemzet tapsolva
rohan utána, s mohón faldalja az édes méreg lapdacsait,
mely a gyenge idegűt ledönti. Az ily nép színpadain s
lapjaiban honi öltözetben külföldi ferde érzelmeket lá-
tunk, melynek megmememészthetőségét a nép csak fő-
szédelgéseinél veszi észre.

Ily nemzetek irodalmához csak jellemes honfiaknak
kellene nyúlni. Életmód ugyan már az íráság is, de csak
bizonyos népeknél, hol az olvasóközönség feleslegéből
gazdagon tarthatja íróit, pl. hol egy cikkért 100 f. ster-
ling körül vesz be a közepes író, mint Angliában; s hol
30-40 ezer frank nem elég írói jövedelem, mint Frank-
honban. De néhány ezerből álló olvasóközönség írója
egész életében sem remélhet annyit, mit Scott Walter
vett bé egyetlen életírásért; s legnagyobb csaknem min-
den jutalma az önértés.

---

* kisebbeknek

Csak hol nemzeti szellem lebeg az irományokon, várhatni jót a nemzetiség s alkotmányos életre nézt. Idegen elvek a nemzetet kiragadják önkörébül, s megszeplősül a népjellem szüzessége. Nem csodálkozhatni hát, ha Chinában gyalázat költővé lenni, mint kinek irománya jót alig nyújthat. Vagy ragadj ki az alnépből csak egyéneket, vezesd bé Paris színházaiba, fényes salonaiba: vagy ki fognak onnan kíváncsozni, vagy kábultan eltévedni. Így a nemzet is.

A vallás a népjóllét emelcsőinek, mondhatnám, leg-hatalmasbika, minthogy alig van nép, mely maga vallásánál jobbat tartana. Boldogság ez, vagy nem? El nem határozom. De hogy vannak vallások, melyek kiskorúságban tartják a lelket, hogy papjai élődjenek és uralkodjanak: arra igenis szeretnék példákat és erősítményeket felhozni. Mellőzve mégis, csak bizonyos vallások izmos könyveit ütöm fel. Hadjuk a Koránt, minthogy kezünkben van, s különben is csak 70 millió vallja. A Brahmanismus 80 milliója már inkább vonja figyelmünket, vessünk egy futó pillanatot tanítmányaira. Hiszen háromegységet, mely szájából papokat, karjából hősokeket, hasából gyárosokat, lábából szolgálakat bocsátott földünkre, s még e négy kásta mellé még embereket rendelt, a jogtalan és mindenektől üldöztetett páriákat; egy sereg boldogtalant, kinek a templomgyakorlás és szent könyv használata halálos vétek; kinek már jelszavává lett: ülni jobb, mint menni, fekünni jobb, mint ülni, alunni jobb, mint ébren lenni, mindenek felett legjobb a halál! Ki hódolva várja Herderkint sorsát, midőn legiszonyúbb éhszükségében elaszott testét üldözi a kutya, melynek összerogytában eledelivé leendő: megtámasztja ekkor magát, hogy állva haljon meg, s türelmesen várva néz a kutya halásápadt képére... Hol ily képeket lelnek korunk fiai, ott a vallás felett még éj vagon.

Nézzünk egy más vallást, melynek követői száma a 300 millió körül jár. Ennek lényege a quietismus és nihilismus. Ezeknek a világot engesztelhetlen fátum igazgatja, míg a végtelen mindenható, bölcs és jóságos istenség magát a világ igazgatásába belé nem elegyíti... s legboldogabb állapota a nyugalom és apathia. A lélekvándorlást hiszik és vallják. A mennyen és alvilágon, mint a lélek leendő tartózkodás-helyén, a keleties képzelgés minden ékszere. A fejedelem cselekedetiért egy laistromot képzelnek az égben, melybe minden felírva, s hatodát neki fogják tulajdonítani sat.

Boldog a nép, melyet a vallás ürügye alatt nem vezetnek álutakon...

Félrevonhatnánk még ezer s meg ezer függönyöket az emberi életben, melyek mögött a boldogtalanság legiszonyúbb tableau-it láthatnók! Adhatnánk vérpadi jeleneteket, vallomásokot, hol a felnevelt túlzás, féketségű nevelés, nem tisztelt pietások adák az első döfést a nyugalom és megelégedésnek. De ezek igen mindennapos képeket adnának, s tán igenis sokakra ráismerhetnénk. Miket eddig mondék, senkinek nem inge; azonban hogy köpenyeg, mely alá gigász és puja egyaránt rejtőzhetik, tagadni nem akarom.

II. MAROSSZÉK

A Székelyhon földében a természetnek temérdek kincse; népe egyszerű keblében hatalmas nemzeti erő; alkotmányában boldogító jog és szabadság: csak fájlalnunk kell, hogy mindez parlagon, s a szép hon zátonyra akadt hajó lett, benne, kik eddig egymást ölelék, most az érdekek miatt elhidegültek.

Mielőtt előbblépnénk a hazába, melyben a székely nemzet magányrendszeri rabként csüng a múltak szebb emlékein: nem lesz érdektelen egy futólagos körrajzát felmutatnom. A Székelyhon kerülete mintegy 90 geogr. mérföld, s így nagyobb, mint több virágzó német tartományocska. Keletről oláhok, innen erdélyiek lőnek szomszédai; nem lesz hát csoda, ha a nap reá eső kettős sugártükrében egyfelől keleti kény-, másfelől nyugatias kéjszerű képeket találandunk. Fekvésit a természet költői dühében alakítja: gazdag változatos rónait égre emelkedő, néhol örökzöld hegyormok váltogatják, a vizek legregényesebb játékaival. Hó ugyan tán sehol sem nyaral, de azért nyarai nem melegek. Földjét csak a jó isten ismeri. Próbáltak ugyan hozzá jutni, de Fridvalszki is csak néhányval lépett előbb ismeretében, mint akik verejtéssel hasogatják sovány barázdáit. Vízben a dúsan megáldott országokkal megmérkőzik. Itt erednek s nőnek tutajozhatóvá Erdély nagyobb folyami. Érces vizei pedig kiállják a csődöt Európa ilyenemű forrásaival. Bora, mint egész Erdélyé, közepes; dohányai országos híruék. Földművelés, baromtenyésztés a köz életmód, mégis gyakran külföldre szorul. Tutajaival Lippa körén a Marost néha 2 mérföldnyire elborítja. Ásványa annyi, hogy egy új Róma

gyarmatítási fáradozásait ma is gazdagon jutalmazni, jól segítené Erdélyt.

Őt székre oszlik; Maros és Aranyosszéken kívül mindenik apróbb székekből áll; mégpedig azon idomban, miként századok folyama szerkezé, mert sem sz. István, sem más nem szabályozá. Innen nem szalagszerűek, mint megyéink. Van mintegy 440 falva, egy királyi, 10 apróbb városa, melyek vagy mező-, vagy taxalis városok, vagy csak voltak hajdanán. Lakosai törzsökös székelyek, kevés oláh-, cigány- s másokkal vegyülve. Régen törsökök, nemzedékek szerint oszoltak meg, ma sokképpen. Egyszer provincialistákra és katonákra; másszor mágnásokra, nemesekre, szabadokra, katonákra és jobbágyokra; a katonák ismét lovag- és gyalogokra, hogy ne említsem több szerencsétlen megosztásait, melyeknek sorompóival sokáig kell küzdenie korunk egyesítő szellemének. A testi erő ma is ép, mint a nemzeti játékok idejében. A nép gazdaga és szegénye egyforma öltönyben jár, s alkalmassint e divat látta a székely nép szabadságharcait. Nyelv egy, a magyar, kevésbé nyúlánk hangejtéssel, de azért századok előtti határozatai tisztább magyarságúak, mint szépirodalmunk tizedek előtt. A kebel nem szeplősebb, mint az ótestamentum koráé; mégis az előítélet és babona nyűgeit nem feledhetjük el. De kezdenek javulni a népiskolák; kidugák fejüket jesuita-burkokból a latin intézetek, s a diplomok akarnak megfelelni a népnevelés felsőbb igényeinek; valóban ideje is, mert rég letűnt az idő, melyben a népnek deák praedicatoriát tolmácsolának, mint varázsszavait a nem értett vallásosságnak. Az értelem, kisvilágunk istenereje, máig sem foglalta el az embererők kormányát. Mesterség és kereskedés, művészet és tudomány néhány kiváltságosnak hajt kamatot, a nagy egész még hajlamot is alig ismer reájok; de van szorgalom, anyag a gyártásra, fiatal képzőerő, mivelhető ész; s

mi kell még egy alkotmányos ország népének? Ha az erkölcsiség tovább is oly tisztán fog maradni, mint a száműzött Ovid találta, s jelenünk elhagyá. De erre azt mondja az idők nagy könyve: művészet virágai a hősi erények sírján virulnak; tovább ismét: durvaság és műveltség két paralell a nemzeterők munkájában, s köztök nemzetiség és erkölcs diagonálként vonul el. Azonban nem hosszú, hanem tettekkel dús élet nyer koszorút.

Természetesen a Székelyhonnak sincs codexe: de azért alkotmánya alapelveiben ma is él a szabadság, melynek érzésében, mint scytha Ázsiát századokig adóztatá, s megtöré a nép büszkeségét, mely ősei szent sírjait merész volt háborítani, vagy másképpen mondva: egyénei szabadok, mint a frankok, megyei szerkezete nem korlátozottabb az angolokénál. A székely mind nemes és adóment jogszerűleg, gyakorlatilag sokan adózók. Egyaránt osztanak terhet és javadalmat, egyforma jogok van ásványhoz úgy, mint hivatalhoz; szabad és katona egyenlő tért foglal el az alkotmány évezredes ívei alatt. A három forintos per ma is a felséghez mehet, mint a vajdák alatt, s a leány ma sem kap jószágot, mint a bandériumok korában, haneha mint fiúleány... A kapitányságok nem állanak: ma általok szabadon választott Főtisztek, Királybírák, Dúlók* sat. tartják a kormányt. Régen bizonyos ügyek feljebbviteli széke a nemzeti gyűlés volt; az udvarhelyi constitutio erre már 17 bírát rendel az anyaszék fiaiból, ma vármegyei modorba ömlött át. Régi időkben közülek kelt Rabonbánok igazgaták; Árpád már önvéréből ad: Álmos első Ispánya lesz; később a vajdákra száll, mégsem viseli mindenik; majd az austriai ház előbb az erdélyi Gubernátorra ruházza, félszázad múlva mégis Mária Theresia címei közé engedé soroltatni.

---

* A régi székely székekben a szolgabíró hatóságával felruházott tisztviselők.

Így találom Székelyhonban az emberi jóllét szentháromságát, s ha már kifejezem, miképp az anyagi jólétre vezető műszorgalom, a léleknemességet ápoló értelmiség s a nemzetiséget fenntartó jogszerű szabadság mezeje parlagabb, semmint megteremje a polgári jóllét gyümölcseit: gondolom, nem mondék többet, s tán jóval kevesebbet, mint a mindennapi élet. Lehetnek ugyan, kik boldog hiedelmükben a Székelyföldet egy más Utópiának hiszik és vallják. Adja isten, jöjjön el nekik az ország, melyet a mindennapi imádságban annyi millió ajak mind e napig oly hasztalan kért. De míg el nem veszem mostani hitvallásomat: nem található egyébnek a Székelyhont, mint rongált gyémántdarabnak a nemzetek gyűrűjében. Azonban olyannak, melyet századok tördelő keze kivetkeztetett szabályos alakjából, de lehullt poraival simítottan újra visszanyerhet hajdani értékéből, ismét olyannak, mely széttörik inkább, mintsem hajoljon, s melynek egyes darabjait szét lehet ugyan szórni, de akkor is vissza fog ragyogni a világosság sugárainak, míg az enyészet el nem takarja.

III. MAROSVÁSÁRHELY

Mint a hernyó, mely befonja magát, s sötét nyugalomban vesztegel, míg órája eljött, s önmívét szétrontva mint lepke emelkedik, ilyen az emberi nemnek élete; minden kornak megvagyon eszméje, melybe magát befonva egy ideig nyugszik, mindenik széttöri végre ön alkotott börtönét, mindeniknek megvagyon emelkedése rövid órája, s azután, mint a hernyónak, mely lepkévé vált, halnia kell.

B. Eötvös József

A főváros maga az ország kicsinyben. Központ, hol tudomány és művészet, mesterség és kereskedés, földészet és institutiók mint annyi gothívek találkoznak össze, hogy alattok a nemzet, a haza szent oltárán a jóllét tömjénével áldozhasson a nemzetiség és szabadság istenének. Középpont, hol a koldus rongylemeze s kevély gazdag bíbora, az éhező kenyéruutáni sóhaja s a kéjmámoros dús riadalmai minden percen találkoznak.

M. Vásárhely a Székelyhon egyetlen királyi, s mondhatnám fővárosa. Mint ilyenbe, igényeket viszen a kebel, keresi a hajdanidő nyomait, a jelenkor csinosító kezét, s ha helyettük törpe falakat, mocsáros utcákat talált, mondhatom, nem a legeszményiesebb nyereség. Két nagy időszak vonult át a városok élte felett: első a csaták véres ideje, mikor városaink a futó népnek megnyiták várkapuikat, s egy csöpp vérig oltalmazák; másik a középkor ábrándos szaka, melyben a feudalismus mint óriás jött vala felfalni a polgárzat zsenge gyümölcsseit, felfalni magát a meg nem gyökeredzett polgárosodást is, hogy majd

kövéredtében összerogyván, szétzúzza a hűbéressé csigázott föld nyomorult népét. Az első időszakban várak, a másodikban céhek születtek: az, hogy oltalmazza a nép jelenjét, ez, hogy biztosítsa jövőjét. Itt lesznek naggyá a városok, emelkednek az emlékek, melyekből M. Vásárhely csupán egy kis várat bír, s minden történelmi emléke: a fejedelmek korának néhány öngyilkos csatázása.

Marosvásárhelynek tehát múltja nincs, nem is lehet oly városnak, mely e két korszak után születik, mely 6 falból csak tegnapelőtti században együl, s királyi várossá 1616-ban emeltetik. Annál jobb reményünk van jövőjéhez. Nincs ugyan kőfallal körítve, mely ősi címerként tiszteletre gerjessze az ősiség bálványozóit. De gondolom, hasztalan is az már; nem kőfal védi többé a polgárok tűzhelyeit, oltárait, hanem a haza tántoríthatlan szerelme; s gondolom, nem is szorulandunk rá, alig születik több Napóleon feldönteni az európai álladalmak mérlegét; s nem is vagyunk franknép, hogy ma is kőfalba helyezzük, kőfalra bízunk a fővárosi nép és király bátorságát és szabadságát. S valamint a várakat és várfalakat, úgy a céheket is szükségtelenné tette e kor, s a haladás szelleme mindenikre kimondá a végítéletet. A céhek paizsa alatt sem kereshetnek hát városaink oltalmát a jövők ellen. Lemúlt az idő, melyben a művészet és mesterség gyöngé csírájának ápolására, tenyésztésére egyletek kellének; omlanak városaink mellől a várfalak, hogy mesterség, művészet és tudomány szabad levegőt, szabad pályátér nyerhessen. Európa műveltebb részei felbonták az egyedáros céheket; Amerika határaiba belépni sem engedé. Ki kell valahára lépniünk nekünk is a féltékeny pátriarchalizmus posványából könnyebben járható pályátérre, le kell a céheknek vetniök nálunk is a régi idő bőv és hosszú talárját, mely megszakadozva nyűgözi a haladó mesterség lábait; fel kell metszeniünk vala-

hára a polgári szerkezet kór belrészeit, s kiszaggatni a szalaggilisztákat, hogy ne rágódjanak tovább a nemzet-élet vérén, ne erőtlenségek, ne sápasszák tovább is a nemzetiség derültebb képét. E soroknál önkénytelenül eszünkbe jó az ottani e. reformátusok templomi asztala, gyönyörű példánya a honierő ügyességének, eszünkbe jut, mennyi hurcoltatást állott ki a fiatal műves, míg a városi céh keblébe fogadá: s akaratunk ellen suhan ki ajkunkon a szó: feszítsd meg!

Szabad művészet, szabad műipar azon két karja az emberi észnek, mely a jobb jövőben felemeli a nemzetet: nem zsoldos várfa, nem egyedáros céh. Itt e stádiumhoz kell a városi szerkezeinknek sietni, ha méltatlan pontjai nem akarnak lenni a hazának. Nem szabad feledniök, hogy kiragadták magukat a székmegyei testvérség köteleiből, álladalom lettek az álladalomban, s ha balirányt veendnek, s mást, mint melyen a hon megközelíteni vágyik boldogságát: akkor ne panaszkodjanak a megvetetés felett, mint a testvérházában. De hála a magyarok istenének, városainkban erősb a nemzeties szellem, mint a Mátra felé; nem kell törvény által parancsolni a városoknak a magyarul törvénykezést, közlekedést, mint amott, s nagy reményünk van, hogy polgári háromságunk harmadik személye is, a jövő hongyülés következtében, el fogja vállalni a magyaruli correspondentiát; mint vendég meg fog tanolni velünk alkotmányunk felett nyelvünkön szólni; el fogja ismerni, hogy két nemzetiség e parányi honban meg nem állhat, hogy egy nemzetiség nélkül nincs nemzet, s valamint a nemzet létszere a nyelv, úgy a közjólété a nemzetiség... Vagy jelenkorunk nemde egy jobb kor hajnalakint sugárzik felénk? Nincsen-e okunk nagyokat reméllenünk a Székelyhontól is? Ugyanis a szabad művészetet, szabad műipart mondám az embererő két karjainak, melyeknek egyike tartja, a más simítja a

nemzetsors kockáit; s a székely népnél mindkettő karsontjain oly idegek vonulnak el, melyek hatalmas erőt, férfias vállalatokat biztosítanak. Vegyük a műipart. Mi más lesz alapja, mint munka és szorgalom, s hol kell fáradhatlanabb munka, nyugodtan kitartóbb szorgalom, mint a Székelyhon ép-erős gyermekeinél? Olvasztó-kemence a székely munkatűz, melyben a nemzeti gazdaság nemes ércet tartó kövei sebesen kiolvadva folyandának ki a nemzeti kincstár csatornáiba. Csak baj, hogy nincs ki kezelje, nincs ki potentírozza a drága erőt. Három csatornáját említem meg a műiparnak: földészet az első, melyen legtöbb tűz és erő használtatik fel, s mégis mi csekély jövedelmű e nép! Mert a kézművészet, e második csatornája, máig is dugultan a haszon-nem-ismerés, korlátozás, előítéletek serge, reál iskolák nemléte s ezernyi bajok miatt. Nincs, mi feldolgozza a honi termés adományait, s nem hozhat áldást a harmadik csatorna, a kereskedés. Azonban vagyon munka és szorgalom, s így meg van a gőz, csak ember kell a kormányra, ki felszedesse a letapult horgonyokat, ki meghúzassa az indulás harangjait, s jelt adjon a matrózok hurrájának: s a székely nemzeti jóllét fennakadt hajója hasítani fogja a hullámokat...

A művészet pedig, a balkar, minő erőben lehet, hol a jobb kéznek nincs honnan eleget rakni a közös gyomorba? S pedig szánandó a nemzet, hol parlagon áll a művészet: művészet emeli fel a népet a szép jó és nemes becsülésére; művészet nélkül nincs ízlés, ízlés nélkül nincs nemes szív, csinosult értelem, s nélkülök ma nem lehet el más, mint barbárnép, vagy korhadtt elvénült nemzedék, melynek háta mögött a halál fölvoná kaszáját. De félre a halálképekkel; a művészetnek is megvannak itt factorai: a meg nem romlott mély érzelem s nagyratörő ifjú phantasia. Csak duguljanak ki a műipar csatornái, a művészet azonnal előálland dicsőíteni a nemzetet. Ezt

hinnem a jelenkor jogosít. Pillantsunk a művészet kisu-
gárzásaira e honban. Erdély kevés számú költői között
Dózsa, Erdődi, Kriza, Medgyes, Nagy Pál, Szentiváni, Székely
Sándor, Szolga, M. Szőke, a székely föld fiai; a festészet-
s színészetben egy-egy nevet említek, s mennyi nemzet,
mind felmelegül őket sajátjának nevezhetni; mert Barabás
és Laborfalvi Róza székelyivadékok. A hangászat is hallatja
korányzenéit: a Bodorkút állványáról a városi hangászkar
székelyfiak kerengőivel vegyíti a délutáni zenélyeket... S ha
mindezeket nem tulajdonítjuk is Vásárhelynek, annyit el nem
perelhetünk, hogy ő a tűzpont, ő a nap; s bár nem feledjük,
hogy jelenleg nem osztályrésze többé a polgári rendnek a
műipar és művészet, mikor már Albion trónján a költők
dalainak zenét írnak: mégis szabad lesz hinnünk, miképp
nálunk a polgári rend fogja meghonosítani, s itt Vásárhely
a székely honban nap, tűzpont lehet.

*

A székelyek minthogy még ez ideig nem tudják, mi a szolgáltság, semmi adót nem adtak a királynak, hanem házanként egy-egy ökröt, még pedig nem királyi parancsolatból, hanem önkéntesen, mint-ha ország szükségére kérettetne az.

Istvánfi

A székelyeknek régi szabadságok szerint, a memória hominum ilyen törvények volt, hogy mikoron fejedelem változott, avagy megházosodott, minden hat ökröknek egyikét a fejedelem számára szedték, kit ők ugyan ökrösítésnek hívtak.

Fejérvári 1599-ki országgyűlés

Adja ezt a közrend, minden széeknek első betűje a marhára süttetik, hányat választhat a királyi adószedő, gyűlésben határozatlik el a marhák száma szerint. Akinek négy marhája van, kettőt ő kiválaszt, s a más kettőből választ az adószedő egyet; akinek két marhája van, több ily két marhájú gazdákkal összegyűjti a marhákat, s így választ a székely gazda kettőt, a más kettőből az adószedő egyet, s minden székely hite megett tartozik előhozni marháit az ökörsütés alkalmával.

I. Ferdinánd biztosi

Az már a kérdés, hogy az ököradó ajándék volt-e, vagy kiszabott adó? Hihetőbb, hogy adóvá vált később, ha eleinte ajándék volt is; mint Franciaország nemeseinek a Don gratuit, melyet XIV. Lajos haláláig önkéntesen adtak, azután a Regenség és XV. Lajos alatt még nem is lehetett tanácskozni a megtagadásról.

Kállay Ferencz

Van a város déli részén egy felemelkedett térség, olyszerű, mint egy nagyszerű harci sírhalom: itt volt a hajdan kori ökörsütés piaca. Itt központosultak a székelység csordáinak ezrei, itt süttetett el minden negyedik ökör a királyi biztosoktól. E hely, valamint e jog terén ma egyebek állanak. A nomádszerű kor enyésztevel az ököradó pénzre vált az országban, melyről Vérántz jogszerűleg írta volt: ha szinte szántóvasat s kapát forgatnak is kezökben, semmi adóval, semmi pénz fizetéssel nem tartoznak! Az ökörsütés piacán pedig város emelkedett, s a kövérített földön sírvirágul áll a királyi Tábla, mint

váltólevele egy jogszerűbb jövőnek, emelkedik egy templom, hol naponkint kétszer mondja el a nép: tiéd az ország, tiéd a hatalom!, csöndele a Teleki könyvtár, melyben a nemzetiség és tudomány kincsei egy bolderabb ivadék számára őriztetnek, s egy iskola.

Századok suhantak el e tér felett, mi újat sem hozva a jobb sors felől, mióta 40-50 ezrenként nem siettetnek el a székelyek ökrei, még is úgy jó, mintha minden tavasz egy-egy reménycsírát fejtene ki az alkotmány és nemzetiség azon magvaiból, melyeket az idő terhes nyomai el nem tapodának. Lehetlen, hogy egy megmenromlott nemzet, testvérei mellett, annyi ontott vér, annyi történelmi nyom, annyi pályakoszorú, és annyi kiváltságos érdemkeresztel a háttérben sínlódhessen. Vonjátok félre a történetek könyvéről az idő setét leplét: ott áll a székely nemzet, atyai neve alatt, szablyáival irányt és korlátot jeleva a népuralom féktelen vandál korának. Majd megtörik mint scythia nép, s megifjodva a harcok viharában, mint egy életre szólított férfias test, melynek ereibe a régi helyébe fiatal vadabb vért bocsátanak: úgy száguld Úszubú* elébe, testvéri kart nyújtva feléje, az érkező hontalant Ménmarót ellen vezet, s felállítják a magyar hazát, s fiait mint oroslányokat Árpád őrizetére szenteli. István, a szent, testőröket választ fiatalaiból, s ezt tenni az Árpád unokái el nem mulatják. A pártos Kunokat megverik. A tatárok hosszas barangolásainak győzelmesen véget vetnek. I-ső Lajos alatt a szász zendülőket leültetik; s hát le az új történelmi évsorain, elkezdve hol Apafi alatt az egész nemzet felkél, de elkezdve a nyomorúságairól annyira ismeretes XVI. század első napjától, sőt lepillantva a nagy Hunyadi, a székelyfi győzelmeitől egész a napóleoni csatázásokig: mennyiszor megújult Pongrác vajda

---

* Ósbő - honfoglaláskori történelmi személy Anonymus Gestájában

termopilaei győzelme, mit víva a Vaskapunál 500 székellyel 24 000 török ellen; mennyiszer a fényes kenyérmezei győzelem? És ismét a hóravilágkori vitéz hazafiság; a múlt századi ozmán vérzés; burkus és frank háborúkrai kivitel sat., mind oly nyugköve a nemzetélet kutató vándorának, melyeknél felmelegül a kebel, s bús kedéllyel kérdi önmagától:

*Hol van a hon, melynek e nép vére
Győzelemben csorga szent földére?
És hol a nép, mely pályát izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni
Ősz atyáknak nyomdokin tanult?*

S a kérdőnek komolyan mondja a visszhang:

*Itt van a hon, ah, nem mint a régi...
S a dicső nép, mely tanult izzadni,
Névben él csak, többé nincs jelen.*

Azonban a magyar korona hú alattvalóit sohase hagyá bértelen, s a székely nép ha harcvágásokat mutathat homlokán: tud pályadíjt, kiváltságokat, kötleveleket is vetni az igazság és jogkövetlés szent mérlegébe.

Árpád a győzelem után nemcsak meghagyja ős szokásait, sőt, törvényeit önnépére szabja, s azon veszteségért, hogy az Irnáktól kezdett nemzeti rabonbánság Sándour Istvánban megszűnik: Árpád barátságát, vérségét ajánlá. I. Béla meghasogatja ugyan az ősiség szent leplét, béhozza a kereszténységet, módosítja a katonaságot, de alapelvében csak a régi marad. Mátyás, az igazságos, a megbomlott szeretet helyreállítására meghatározza, kik gyalogok, kik lovagok, az adómentséget elismeri, s csupán ökröt követel. Verbőczi kimondja törvényköny-

vében, hogy a székely eredetére scytha, hogy nemes és vitéz, hogy külön törvénye és szokása van, hogy örökülés, tisztség nemzetségről nemzetségre jár, hogy a megszentenciázott jószága nem a felségre, hanem rokonára szál, vagy szomszédára, hogy fejét csak főbenjárókért veszti; s hogy három forintnyi örökösülési pert az udvarig vihet. I. Ferdinánd is elismeri, hogy mind nemes és adóment, még köznépe is; el a primori, primipilli és pixidari rendet. Leopold is diplomájában minden adótól, téli és nyári terhektől, tizedtől, minden adományoktól menteknek nyilvánítá, csupán felkelést rendelvén szolgálatokul. Az alvinci-resolutio is elismeri, hogy háborúkor csupán csak hon oltalmára tartozik kilépni. S legyen szabad vázlatomat a Dobó és Kendi vajdáktól megerősített őstörvényekből kiegészítenem, melyben ki van mondva, miképp örökös a fiú, s nemlétiben a leány; miképp mindent önszékén kell megperelni, miképp ha valaki másnak házára megy, s házánál megölheti, a díja is elvesz; miképp magát senki sem teheti földönlakóvá, mert király nemes; miképp székelyt meg nem foghatnak, haneha véren találják, vagy marhát fognak kezén... Mindezekből időnkig sok megváltozott!

*

Ha a mívelt emberfők tömege a status gazdagsága: Erdélyt nem fogjuk igen szegény országnak tartani.

Tanárky

Az újabb időben Vásárhely genialis fők terméseiért is említendő; főleg mechanicus művészeivel az erőművek szigetországa is büszke lehetne. Ismeritek a férfit, ki tákot több ezer darabokból készített, s guitarret apró elszedhető részekből... Ismeritek a foglyot, ki egy kis

kertben újjá teremti a labirintot, ki Vásárhelynek zenés-kutat állított, ki a vizet tükörré varázsolá, ki magától-fonó guzsalyt, önmozgású szekeret készített, ki egy tapintásra papírt, mással belőle jól talált bankjegyet teremtett... Ismeritek a férfi atyját, ki bírja az emberi ügyességek kolcsát: harczol három ellen, s kardja forgatásával magát ezüst lappal vonja bé; ki iskolában alig tanult, atyja nyelv-szabályokra tanítani nem tudta, s mégis mint gyermek Végából atyját dolgozásában visszaigazítá, s ki mint fiatal, már mérnökkapitány, s mint kevéssel korosabb párviadaliért nyugalmazott... E fiú atyja a tőlünk ismeretlen, a külföldtől bámult mathematicus, ki mint ember felmelegít, mint hegedűs elbájol, mint professor elragad, mint költő kétségbe ejt; ki szellemléptekkel járdal a planeta-rendszerek napjain, s mint egy mágnétizált, beszél a halálról, a lélek túlvilági útjairól, az istennek naprendszerek tűzpontjáni lakásáról. Hová nekünk is vissza kell egykor folynunk, hol elvesztve egyéniségünket, elvesztjük lételünket s kiszakad kezünkből a halhatlanság reménykapcsa, melyhez annyira ragaszkodunk... Felesleges mondanom, hogy kikről ezeket írák: Rajka, Bodor s a két Bolyai. Az első bizonyos kikutatás következtében szerényebb volt, semmint Vásárhelyt maradhasson, Kolozsvárra jött; a második bankjegyeinek máig is foglya, s most szabadításáért örök-világító lámpát ígér; a harmadik falun lakik, s így csak az öreg Bolyai van Vásárhelyt. Lakása egy puszta telek, rozzant épület; udvarán a gyom és csoda szekere minden gazdasága. Szobája ékszerei: hegedűje, kréta-figurák, kemence-minták. Mert feledém mondani, hogy mint polgár újabb meg újabb kemence-mintákkal gazdagítja honát, melyeket többnyire magának kell össze is raknia, mesteremberek ügyetlensége miatt. Jelenleg olyanon dolgozik, mely mint szájon forog, egy ívnyi papírral fog melegíteni. Annyi azonban bizonyos, hogy

Ruszbergnek mintáival dolgot és hasznot adott. Barnult falán képei legkedvesebbjei: Gaus, német hon óriása, Shakespeare, a természet gyermeke, és Schiller, a természet unokája... Ily szobában ül egy keresetlen asztal mellett a másvilági növény. Durva nadrág, hosszú csizma, kopott mellén, fejér flánel ujjas, széles, konnyadt karimájú kalap minden öltözete: mégis e fénytelen emberen nem győzsz bámulni, s nyájas képe, melyt hosszú őszibe indult haja tisztessé tesz, magával ragad s csak az órák ütése mondogatja: ne lopd idejét s hagyj a feláradt lelket ismét magábaszállni. E lángelméket mi látók, s Vásárhely általak látogatottá lett, mint a kert, melyben aloe nyílik. Isten tudja, mi hosszú egy század a szellemvirágok aloejának: s mégis mi csekély becsűek ez emberek! Csak itt ismerjük meg, mi puja még a magyar. Ha elholtak, futkosunk szobort emelendők nagy elméinknek: míg élnek gúny, irigység, megvettetés küzdelmük koszorúja.

Marosvásárhely újabb mozgalmi a jövő nagygyálétel magvait hordozzák keblükben. Stephani úr a kereskedő-segédekért vasárnapi iskolát állított, melyben előre készíttessenek el a fiatalok akkorra, mikor a város kikötője fog lenni az erdélyi kereskedés középpontjának. Itt ma is meglehetősen jól megy a kereskedés némelyeknek, a nagyobb házokat ezek keríték kezükre, s különösen Görögnek 3 van ilyen. Szép nyereség, főleg ha contóik nem végétálnak, mint sok másoké... Színháza kevés idő előtt actiakon nyugvék, s mi volt, lehet ezután is, csak színészek legyenek, azonnal lesz nézőség, s nem fognak megbukni a vállalkozók. Épülete ugyan nincs, de az apollonszála elég vándorszínészekért. Közelebbről két műkedvelő vonta magára a figyelmet, egyik táblai írnok, a harmincz éves kártyásban; másik egy mészáros legény... A hangászatban Erdély egy városának sincs utána. Az operáknál conservatorium muzsikál, s ennek oly tagjait em-

líthatnám, kik műszerzők is egyszersmind; de féltve szerénységük, egyedül Dobai urat emelem ki, mint kinek központosítási érdemei sokkal magosabbak, mintsem az őt ismerő közönség elhallgattatását sértésül ne vehetné. Itt hangzott el Dávid hegedülése is; ma hegedűje Nahmer festő úrnál van, ki mint műemléket váltá meg jó pénzen magának... A napi vigalmak középpontja itt is egy népkert. Ki az Elba-név rokoneszméivel lépik faszorai árnyába, s látja közöttök a kártyázók csoportait s egyéb jeleneteket, alig marad más öröme, mint a körül folyó Maros rohanása, mely egykor el fogja tán mosni jelenünk szennyeit.

Más vigalmi pont a Bodorkút a piac közepén, mely felett bizonyos időkben a városi hangászkar hallatja magát, mivel a kút köztudomásként, egy szeg kivételére, készítője szándékából, örökre elhallgatott... A dr. Gecse alapítványa bár ismertette van, azért legyen szabad az emberszerető jótéteményét nekem is megjegyezmem. A nagy férfi egy tőkét tett le, mely 100 év múlva millióra fog rúgni s fordítandó lesz az itteni refor. collegiomra, a polgárok felemelése- s a város szépítésire... A Teleki könyvtár ismeretesebb, mintsem valami újat mondhasak róla; s e könyv, ásvány, kép, szobor, fegyver, honi és külföldi hadi eszközök, öltözetek, ritkaságok sergit ott kell látni, hogy érezze a kebel, mi elásott kincs ezen tár e városban. Vannak ugyan tudós fejei e körnek is, de hol, mint mondják, a kofák is Verbőcziből citálnak: ott nem érkezik rá az ember mélyen búvárkodni egyebekben; s most, midőn a Kemény grófok könyvtáraikat felajánlák a nemzeti múzeum alapjául, midőn gróf Gyulai majd kétezernyi ásvány darabját azonnal felszentelé: mi óhajtan-dóbb, mint hogy nemcsak a fejevári és szebeni, de ez is együvé csatoltatva, megnyittassék Kolozsvárt a nemzet közhasználatának, hová előbb-utóbb Erdélynek is egy tudóstársaság, egy országos színház s egyebek központi

alapját le kell tennie. S elhallgatva a királyi Táblát, a derék magyarhoni utazó soraival végzem: Marosvásárhely aránylag sok tudományos, nevelési, egyszóval szellemi érdekű intézettel bír, van keblében minorita-zárda, kath. gymnasium és seminarium, könyvnyomtató intézet, ref. collegium, mely is két emeletes épület, sok diák lakszobával, 12 ezer kötetet haladó könyvtárral, hol függ az oskola egyik moecenásának, báró Szentkeresztinek képe, s az angoloktól ajándékul nyert, s gazdagon aranyozott damaszki kardja.

IV. MIKHÁZA

Régi megjegyzés, hogy a székelyhoni-háza végzetű falvaknak igen sovány konyhájok van, igenis pusztá tárházak. Azonban hagyjuk!... Van a Székelyföldön 8 kolostor, benne mintegy 80 szerzetes: s az egyik szerzet Mikházán vagyon. Legrégibb a csíksomlyói; keletkezése koráról bizonyos annyi, hogy a 13. században már fenn állt; mégis biztosb így szólanom rólok: egyik alapítása sem esik azon korba, melyben a szerzetesek erdőket irtának gyarmataiknak, s tán abba sem, melyben elmondhatnók, hogy a kolostorok rakhelyei voltak a tudományoknak, menhelyei az üldözötteknek, nevelő házai az ifjúságnak, javító intézetei az eltántorodtaknak, s nyughelyei a kegyes lelkeknek. Az udvarhelyi kolostor koráról bizonyos ugyan, hogy átélte a reformatiót; bátran állíthatni mégis, hogy nem vihetjük fel az időig, melyben mit sem bírni s koldulni vala a jelszó. Mások a mezítláb és fa-cipő korán innen esnek, s közel a korhoz, melyben ingneműeket is kezdének viselni. Némelyek közölök iskolákat tanítanak, mások kéregetnek, mások pártfogóktól élnek, mint a mikházi is a Toldalagi grófoktól. A csíksomlyói pedig a Hunyadi Jánostól ajándékozott confratererek után gazdagon. Mikházán apácák is voltak volt... Itt most tán az utolsó clarissa él, ez is kiöltözve szerzetes ruhájából, s lakának zárdai alakot csupán az ószerűség ad, néhány agg szentkép-, burnótszelence- és imakönyvvel.

Itt némelyek római gyarmatot keresnek azon elvből, miszerint a trajani utak többnyire gyarmatoknál végződtek. Út hozza látszik ugyan, de egyéb nyom semmi. Könnyen lerakhatni ide hiedelmünket mégis, mert Róma maradványainak illatja minden nyomon megüt: ke-

resztje, nyelve, vallása... A római maradványokat ugyan csak az újabbkor kezdé becsülni; X. Leó pápa volt, ki gyűjtése felett szót emelt, s már tömérdek gyűlt: nálunk pedig, hol oly gazdagon hevernek, még napunkig méltánytalanok. E régiségekről az utód számot fog kérni tőlünk és atyáinktól. Szent homály fogja befedni előttök azon idő bűneit, s tisztelni fogja a várost, s magasult lélekkel tapodandja a fiatal e helyeket, keresve az urnák darabjait. Korunknak még van oka neheztelni Rómára: de jól fontolva, e nép bűneiben és erényeiben is nagyobb, mintsem közömbösek lehetnénk iránta. Ha legyilkolá Hellaszt önzésében: nem feledé megtartani a világnak áthordott kincseit; ha felforgatja Carthagót, kereskedését Európa között osztja fel; ha meggyilkolá magát, törét magából kirántani elég bátor volt, vérét Európára feccsenté, s benne erényeit és bűneit vérébe löké; ha széjjelveri nyakára s nyakunkra a Hébereket: keblében a kereszténységnek oltárt emel... Ezekkel nem mondék mást, mint hogy Róma egy csoda, mely egyik kezében tapasztalást nyújt az észnek, másban fanatizmust a fiatal kebelnek. Minden hibája az önzés kényuraság, s mi lehet nagyobb! Nála a legfényesb democratia is az emberiség jogain gázol, ezek romjain nyugszik. Éppen, mivel ily contrastok tömege fogja követelni tőlünk a jövő e maradványokat. És ismét a Múzeumnál vagyunk.

V. MAKFALVA

Véleményemet soha sem adom arra, hogy az alkotmány rovására eszközöltesék haladás, de óhajtom, hogy az alkotmány romlás nélkül álljon és haladjunk.

Gál János

E falu környéke azon érdekesekek közül, melyeket az alkotó erő derültebb perceiben szült, melyre a természet is mosolyogva néz, s hol a vándor haza érkezettnek hiszi magát. Az oldalra dőlő falu, az előtte terülő térség átsugova a Kisküküllő habjaitól, s a térnek határt vető bájvonalú erdős hegylánczat: kedves idyli képet ad. Nem ihletett az annyira engem, hazánk egyik fiatal költője kézszerítése sem, s még azon édes emlékezet is, hogy Erdély első jogtanárának szüleföldén vagyok, kinek nyelve termékenyítő sugárözön a fiatalnak, ki mintegy világitó szirt áll a hullámok között, tisztulva a csapkodások vése alatt, vagy kiről Tanárky igen jól mondá: Dósa Elek egy azon nevezetes férfiai közül Erdélynek, kit honunk még nem ismer; de ki a körben, hol él, oktató mint tanácskozó termekben tisztult, szabadelmű elvei, jó akaratja, sok ügyessége által, mindent tesz, mit tehet, s hogy tehet, azt a következés már megmutatta... mondom, ez emlékezet is csak tört rész volt örömem potenciájában, hogy láthatám a Wesselényi iskolát: mert emlékeztek, hogy a földet, melyen emelkedik a hazafiság, önként ajánlt és gyűjtött pénzből vásárlá barátjának és oltalmazójának, s az épületet a megtisztelt emelteté, hogy legyen emléke szebb korának felszentelő helye a haza reményinek.

Az iskola téren fekszik, nagy utca jobbján. Nem emeletes ugyan, mégis feltűnő. Homlokzatán ez áll: Adták a

székelyek Wesselényinek hazafiságáért, szenteli hazafiság kifejtéséért a székely nemzetnek Wesselényi... Hogy belépünk, jobbról négy tanzoba nyúlik, balról az oktatói szállás; udvara szép. Bár pujább vagyok, mintsem az oroszán óriási érdemeihez mérfát emelhetnék, s ha színté századunk Richelieu Armandjával sok tekintetben páronalba szeretném is tenni: mindazáltal a pusztá Wesselényi név s évszám nemléte különösen jött... Oktatója a Reformátusok iskoláiban végzettek közül van, mint papra menendő. Mi óhajthatóbb, mint hogy oktatói hivatala hatalmas kezekbe tevődjék le, kik éveken át törnének az eszme kivitele felé: de a 18 000 mftnyi* alapítvány kamata alig hagyja reméllenünk, ha levonjuk belőle a 400 mftnyi évi díjt, s a nem soká megindulandó hat gyermekre szánt élelmi költséget. Azonban élnek még Buttler grófok, kik egy más 5000 pengő forint járulvánnyal előbbbrúgtaták a szebb jövő közeledését. Azon időtől aztán igényelhetendjük, hogy az oktató ne legyen a helybeli pap felvigyázása alatt, míg eljön az idő, hogy oktatóink is belépnek a cselekvő polgárok szép sorába... Kisdedeit óhajtottam volna a próba napján felmutatni, hogy látnók, mennyire közelíték meg a homlokzat felséges célját: de sajnálva kell említenem, miképp a közhírré tett próba napján mindennek csak hült helyét találtam már. Mondják ugyan, hogy nagy előmenetellel tanulnak, de 60-70 gyermek egy oktatónak mégiscsak sok. Mint gyaníthatni, itt is csak az értelem csigáztatik, miképp más iskoláinkban: a nép tökepenze pedig a testi erő, s kiadási okossága, az erkölcsösség csak háttérben állhatnak meg. Azonban legyen szabad reméllenünk, hogy jön az idő, melyben az erkölcs nem fog többé a babonával vagy vallástalansággal karonfogva járni; jön az idő, melyben az intézet udvara nem lesz káposztával ültetve, hanem lesz pályatére a futó

---

* magyar forintnyi

és küzdő gyermeknek, vagy eperfák árnyában méhek fogják körülrongálni; jön az idő, melyben a két használatlan szoba, hangászat, rajz, viadal, s más ilyenműeknek lesz megnyílva; jön az idő, melyben a Küküllő úszók, csáklázók zajának vissza fog zajlani; s hogy jön végre az idő, melyben a nagyérdemű hazafival mások is kezdet adnak a népnevelés szent ügye felett. Mert gondolom, ki sem fogja szégyelleni e férfi nyomába tenni lábait, ki idegen földön is, mint kór csiga, drágagyöngyöt terem hona számára, mint hontalan küldi felénk az újabbkor szebb csemetéit. Itt egyike már virágot is hajtott, a másika, a zsibói kisedővő-intézet, most foganszik, s remélem, nem fogunk kételkedni átültetésin olyaknak, mik külföldön csak boldogítót teremnek. Melyik magyarnak nem röpönt át agyán magosabb perceiben a gondolat, hogy nemzetének a béke napjaiban is ki kellene víni a helyet, melyen állt a harcok viharában, s mikor látjuk, hogy egyesüljünk! a varázsige, mely életet lehel az elsovadt testekbe; midőn halljuk, hogy Albionban egyének annyit ajánlnak iskolákra, mennyiből Erdély minden lelkére forint jutna; midőn olvassuk, hogy csupán Londonban több vasárnapi iskola van, mint mennyi tán egész hazánkban, mit iskolának nevezhetünk, s benne tanítvány, mennyi a Székelyhon akármelyik székében emberek: akkor nem méltán követelhetni-e nálunk is, hogy a nép ne legyen zérus a nemzet számára, hogy ha nagyjaink nem szállnak le hozzájok, mint a Themse partjain, legalább emberiségök kiformalásáról gondoskodjanak.

Úgy is tetszik nekem, mintha látnám, mint oldozza a korszellem napjaink nyűgeit, s mintha mondogatná: ébredjetek, mert elközelgetett nektek is az ébredés órája; mintha látnám a nemzetiség napját sugárlánggal önteni el Erdély magosabbjait. Igen, virrad! Hallszik már az ébredők fel-felnyöszörgése, gyűladoznak a gondolkozók

mécsei, s a népbarátok szertejárnak már, a még fel nem költ nép álma felett, tudva, hogy értök fogja nyert erejét újólag kimeríteni. Ne irtózzatok e képtől, ne tagadjátok meg e korányt*, hiszen a nemzetéletnek is vannak napjai és éjszakái, van derűje, van borúja; s engedjétek nekem azon édes hiedelmet, hogy most éppen az új teremtés hatodik napja hajnalán vagyunk, melyen isten oktalant és embert teremt vala, s mely nap után megnyugovék az alkotó erő, s megáldá az úr a hat nap teremtményeit. Nézzétek el, bár e nemzet leélte a teremtés öt nehéz napjait, s virrad a hatodik, hogy ő is újjászülessék, s éppen mivel gyászos volt éjszakája, lesz felséges koránya, tiszta és derült nappala. Vagy nem látjuk-e a teremtés előtti chaost nemzetünk életében, míg Ázsia forradalmi között alakítá képzetében e földet, s áldozza istenének, hogy kiterjesztené fölébe e mennyet és világosságot? Nemde a teremtés második napját újítja meg Árpád, midőn kiterjeszté a Magyarhon határait, s fölibe a levegőt, hogy lenne sajátja minden, mit a lég íve elborít? Harmadik napon az isten a föld felszínét rendszerezé, s füvekkel, fákkal ékesíté: ki nem látja itt szent István harmadnapját, midőn feldarabolja a szép hazát vármegyékre, s a keresztény vallás szelídült légkörében, a földművelés által füvekkel, fákkal ékesíté fel a folyamok téreit.

Negyedik nap isten, Mosesként, napot és holdat teremt. Egy pillanatot Mátyás korára, s látandjuk a tudomány és nemzetiség miként állnak elő az idők éjjeléből, mint hold és nap; csakhogy századokra vétkezett a kor, hogy az észvilágát napnak keresztelé, s a nemzetiség igénytelenebb sugarait holdnak, mi alkotmányos nemzetnél így sohase volt, sohase lehet. Örömmel és fájdalommal emlékezem az ötödik napra, melyben a nemzeti fejedelmek kora halakul teremté a népet, hogy lenne alább a föld

---

* kora reggelt, hajnalt

porán, úszkálva zavart vízkörében; s madarakul a felosztályt, hogy magos reptökben láthassák a zsákmányt, költözhessenek szerteszt a tél mostohasága ellen, hogy vész idején szökhessenek meg fészkektől, s hogy tojásikat idegen fészkekbe rakhassák. De éj lett reájok is, s a hatodnap koránya tűnt fel, hogy az oktalan ne legyen többé barom darabos útainkon, s az ember se többé igás oktalan, s hogy mindkettő legyen az, mivé isten teremté. Itt áll párvonalban a mózesi és a magyar nemzetélet teremtés napsora; mindenütt későn jöve fel a nap, mi nélkül nap és éj nem lehet, mindenik meglehető zavarban. S tán a hajnalcsillagokat is fel tudnám mutatni mindenik napon, mert itt sem jött századokkal csillaga után a nap. Mutathatnék, mondom, de borús volt nekünk is a teremtés kora, mint amott, s nem tudom, vajon Árpádnak Ügek hős fia, s Istvánnak az úttörő Geyza hajnalcsillaga-e, vagy csak fény-csillagok az elborult valódiak mellett. De már ahol előállandó volt a nap a gőzkör éjjéből: ott a nagy Hunyadi ezerszeres világításban ég fia dicső pályára. A fejedelmek korára pedig ne kívánjatok korány-csillagot: az egy vésteljes nap volt, melyen ha percre előbukkant a nap fekete fellegek megül, órákig hagyá aztán sötétben nemzetünket; ki pedig Kálmán és Nagy Lajosnál is napot keresne, látandja, miként az első egy cometa volt, bámész pontja a tudósoknak; a más pedig egy mennykővel telt felleg átvonulása, melynek villáma ugyan órákig nappá varázslá éjszakánkat, de felderíteni nem tudá. Ismétlem, feltűnt a hatodik nap koránya, mert sötétebbé vált azóta látkörünk, mint elborul a regg, ha pompában akarja előállítani nappalát. E nap a letapodott népet erkölcsi méltóságában az állatot isten érző teremtményivé teremteni, hogy munkája után gyönyört is élvezhessen. Jogosít hiedelmemre nemzeti intézetek felállítása, a honfiúi egyletek: mert ha nincs is, ki milliókat tegyen le egyesü-

letek oltárára, annál nagyobb az összhangzó lelkesülés; s ha eljövend napunk, s ha elsetétednék is egy új éjszakára, édes reménnyel menyünk elébe; az úr is hetedik napon nyugvék meg, az úr is hetedik napját áldá meg. Míg eljőne, ismerjük el napunk hajnalcsillagát, mert ha nem csalatkozom, láttam már, s tán mások is kívülem.

VI. UDVARHELYSZÉK

Udvarhelyszék első a székely székek közt, nem tudom, mely alapnál fogva, országútai után ítelve bizonyára utolsó Udvarhely.

Tanárky

Attiláról, kinek főlaka Erdélyben Udvarhelyt díszlett...

Székely Sándor

II. Theodosius... követeket küldött Attilához... Ezen követeknek Attilához való útját így írja le Priscus: Constantinápolyból elindulván mentek Serdicaba... Constantinápolyhoz 13 napi járőföldre... elhagyván, értek a Dunához, melyen fák derekából vajt csónakon mentek által, ahonnan 15 stadiumnyi, azaz mintegy két mérföldnyi utat tévén megállottak, és másnap 8 óra tájban értek az Attila sátorához; melynek e szerint túl kellett esni a Maros vizén. Itt szólván Attilával, vele együtt észak felé vevén útjokat, térföldre s hajót megbíró folyókra találtak... Az utolsónak innenső partján folytatva útjokat... a nagyfaluba értek, melyben volt az Attila hajléka. Ezt a helyet Timon Moldvában keresi; de hihetőbb, hogy Moldvát, sőt Oláhországot is jobb kézre hagyták a követek, mikor általmentek a Dunán. Otrokocsi pedig azt mondja, hogy az Attila lakóhelye Jászberényben volt. De Pray azt jegyzi meg, hogy a követekről nem mondja Priscus,

*hogy azok általmentek volna a Tiszán...
és így Jászberényben... nem lakhatott Attila.
Innen a Tiszán kellett hát neki lakni;
de hol? Meg nem határozhatni.*

Budai Esaiás

*Vagynak hát a Székelyföldön hunnus régiségek,
vagynak hunnus-betűk, megvan a hunnusok árka,
vagynak hunnus nevet viselő faluk,
az is régi közhagyomány, hogy Attila Moldvából
a Székelyföldre jött lakni, a Nagyküüllő mellé,
székely Udvarhelyre, honnan vette ez a város
nevét is Odvar vagy Udvarhely: ott van most is
Budvára hegye, a várnak még alig észrevehető
romjaival, ott van Kadichfalva, melyek Buda
Attila testvére, és Cadicha hunnus vezéreknek
neveiket fenntartják, megvan még Rika nagy erdő...
hol Attila első felesége Réka vagy Reca megholt
és eltemetett... úgy Olt vize hajdon Ete vagy Etele
nevet viselt... miképp Attila is neveztetett... azt sem
hallgatván el, hogy Balamber Kádár nemből való volt...
maiglan is a székelek között sok Kádár familia van.*

Kállay Ferencz

*Bay Mihály, ki Scythiának egy résziben,
több esztendőkkel ezelőtt követ volt, állítja,
hogy Ázsiában is az őrzőket székeleknek nevezik.*

Timon

Maros- és Udvarhelyszék között már némi különbséget találok. Ott a föld, valamint az ember szelídebb: itt dohány, szőlő, gyümölcs ritkább és vadabb; ott vannak fa-

luk, melyek borvízzel kereskednek: itt faluk, melyek zsendellyel, deszkával, só- és fejrőneműekkel; ott a faluk szeretik a szent címet: itt szeretik a falva végzetet; ott a főváros az, mi Magyarországon a fiatal Pest: itt, mi a megvőnhetett Buda; ott a szék nagy reményű fiú: itt egy sok leányú anya.

E szó parányi megállapodásra hí fel. Udvarhelyszék az anyaszék eleitől: itt állott és áll a nemzet pecsétje; itt volt a régi idők nemzeti gyűlése, innen választották az ország 17 bírát is a gyűlések ritkulásával... Némelyek Attila lakát ide akarják letenni, felhordva véleményük mellett a helyhasonosságot és régiségeket. Igazán szép lenne annyi idők után valaha elhatározni e nagy kérdését a históriának: de meg kell vallanunk, hogy másfél ezred után csakugyan későcske biztos nyomokra találni a nép-vándorlás csataterén. Nem akarom megcáfolni azok véleményét, kik a székelyt egykorban telepítik ide a magyarral, sem kik scicilliai zsoldos katonák utódának állítják; sem azokét, kik Kunoktól, Jászoktól, Peschenegektől* származtatják le: ismétlem fölöttük döntő ítéletet hozni később kornak van fenntartva, mikor bővebb és világosabb adatok által cáfolandhatjuk meg, miképp honi történetíróink többire mondták, az idegen kortársak pedig, irigylve ezek dicsőségét, többnyire rágalmakat halmozának. Azokhoz sem csatlom csekély magamot, kik látva, mily hatalmason öleli át a Kárpát mármarosai karja e hon téreit, a székelyeket a tatároktól nyomatott északi hunokkal szállítják át az Urál bércein, s miután megpihentették a Volga és Tanais lapályain, mint puszták vadait a harc után, ismét felkölték Balambér alatt a 180 000-nyi serget, s 376-ban. Dacia lakóit vagy túl űzetik a Dunán, vagy meghódíttatják általok. A história szerintők ilyszerűn beszél: Békés a géták, dákok, rómaiak, nyu-

---

* Besenyőktől

gati góthok birodalmán épült Hunnia, mígnem Bende-
gúz fia nem elégedvén meg nagyatyja örökségével,
felemelé rettentő szablyáit, keresztüldörgé Európát, s
birodalma határait túl akará letenni sz. Péter sírján, túl
Szajna partjain. De a heves Attila a tüzes frankhercegnő
nászéjjén vérébe fullad, s a még nem száz éves birodalom-
mal az történt, mi szokott a hirtelen feltornyosuló trónu-
sokkal, mi egy Nagy Sándor, egy Nagy Károly, egy Napó-
leonéval történt, ti. a gyáva egyetlen utódok nem
valának elég erősek megvédeni a vazsalok fegyverétől; a
megtámodott trón összerogyott, s övéit eltiporá. A har-
cos Góthok, Gepidák, Alánok, Herulok, kik ez előtt harc-
béreseik, most fegyvert ragadnak ellenök. Ellák 30 000
Hunnal sírba száll. Dengezicht atyjok halála utáni évben
Syrmium bukni látja; kétszer megújítja ugyan harcát, két-
két évet nyugodva, de mindig szerencsétlenül, végül is
csak vissza kelle mennie Ázsiába, hogy fejét Constanci-
nápolyba küldjék. A harmadik testvér, Irnák pártjának
egy részét a Fekete-tenger mellé, az európai Schythiába
telepíti, a más rész a Meotis partjára visszaszállt, s mint
végtére akarják, háromezernyi vert sereg a Székelyhon
bércei közé vonta meg magát.

E parányi nép önállósága ellen hatalmas kérdése az
Praynak: miként állhata meg a körüle fölemelkedett ge-
pida fegyvertől e 3000? A vélemény pártfogói ilyszerűen
fejtik meg. Minthogy e nép ellenségnek csekély, harctárs-
nak pedig valamit ért, úgy mondják, a sok nemzetből
összeolvadt Ardarich birodalma oltalmára, szövetségben
éltek, háborúzva a Longobárdok ellen az Avarok kijötté-
ig. Tán biztosabban tapogatódznak azok, kik 30 000-t
telepítenek ide, s ennyit is az őserdők véd árnyában. S
moglehet, még biztosabban, kik Udvarhelyre teszik le
Etele udvarát, felhordják erősségül a szerte elszórt hun
írásokat, a honárkát mint akkori sáncozatokat, Kadich-

falvát, Budvárát mint Kadicha és Buda lakhelyét, a Rikát mint Attila neje temetőhelyét, az almási kőbarlangot, hol a krónika szerint a hadas Irnák sokáig tartózkodott; s végül az Udvarhely nevet s egyebeket: s úgy vélekednek, hogy a Székelyföld a hun oroszlányoknak csak barlangok s zsákmánytartó helyök volt, hol öreg, kór, gyermek és nő kevés fegyveres védelme alatt űzék a nomád életet, míg a fegyveres férfiak kikirándulának, sergőkbe gyűjtve több kőbornépeket, hont, hírnevet és vagyont szerzendők. De tartás fenn magokat bármikint; annyi bizonyos, hogy szinte egy század után elejékben jöven, kezét fognak az Avarokkal, elnyomják a Gepidákat, Longobárdokat; s harmadfél századig nyomják vissza a feléjük csapongó népözönt, mígnem nyugat hulláma, melyet Nagy Károly költött vala fel, Pipin korában lesodrá őket is az önálló népek sorából. Ismét visszavonulának erdeikbe, míg jöttek a magyarok, kivívák e hont, s a székely nemzet rokonságát, függetlenségét elismerék.

Hogy sem a honi, sem a külföldi tudósok nincsenek e véleményekkel kielégítve, naponként halljuk; legyen szabad nekem is az avatlanok egyikének kérdenem Cse... vel: miért kell Ázsiából hozni ki a székelyeket, mikor nagy időktől itt volt e nép? Ravennai Anonym, Pompon Mela, Curtius, Tucidid, Flavi, Herodot megegyeznek abban, hogy a régi Scythia a Duna mellékén is elnyúlt. Némelyik ki is mondja, miképp Ázsiában a Tanaisig, Európában a Gadesig terjedt. Herodot leírja Európai Scythia vizeit, az Istert, Dunánkat találja napnyugatról legnagyobbnak, a Marist pedig az Agathirzi Scytáktól hozza ki, az Agathirzi Scyták pedig szomszédok a Budin-scytákkal; Priscus szerint pedig Attila neje Recca Budin-scyta vezér leánya volt; s miután a hun király Róma alatt járt, hazajött: a felzajdult schyták ügyébe elegyedve, az agathirzi és pontusi scytákat meghódítván, fiát, Ellákot királyokká tette. Az Ellák

eleste utáni fennmaradást védjék, kik a 3000-t meg tudják védeni... A rokonságot pedig megértjük Flavitól, ki szerint Japhetnek unokája lesz Hunnor és Magor, s ettől a magyarok, attól pedig a hunok származának. A magorok pedig Sethtől, ő s atyjokról magokat Setitáknak vagy Scytáknak nevezék; s az 5000-ig fennállott birodalmokat Attila rontá le. Így a székely nem hun, hanem scyta, a scyta és magyar pedig azon nemzet volt. Határozzanak felettök, kiknek életidő és szerencse kezökbe adá múltak titkaihoz a kulcsot. S hogy több vélemény legyen, bezárom Benkő azon megfejtésivel, miszerint Udvarhely azért neveztetik így, mivel anyaszék lévén gyűlések helye volt, s az evégre összeseregglő nagyok, ispányok udvart kaptak Udvarhelyen. S így lett Udvarhely, s tőle Udvarhelyszék.

E mellett még az is mond valamit, hogy Udvarhely mellett ma is látszik Budvára omladéka, Budától építve, s a tatároktól sz. László alatt lerontatva. Itt lakott a főrabonbán, itt folytak az áldozatok, a nagyszerű népáldomás. Itt metszeték fel béle a törvényrontóknak. Itt tartott a nemzeti áldozó-pohár 1039-ig, mikor Sándour István utolsó Rabonbán belől vitte a hét erdők havasán, miért aztán kiütött a véres harc Sándour és a több tribusbeliék között, mit végre csak Béla herceg csendesíthete le, azon rájok ütéssel, mely után eltörle, elégete mindent, mi a pogányságra emlékeztetheté őket, el a faluk régi nevét, el Rabonban, Gyula, Harkáz nevezetet. Itt az adatok és vélemények halmaza, de hol a fáklya, hol a fonál, melynek vezérlete kivezessen sötét tömkelegéből?

VII. PARAJD

Valamely székely ember sóval akar kereskedni, Segesvárszékből, Kőhalomszékből és Fogarásföldén szabad volt kereskedni...

Ha igaz pecsét vagyona nála, és jó okkal jár, és a királybíró mégis háborítja, a szegény ember maga oltalmába ha megölheti is, egy só díja.

Régi törvényök 73 cikke

Székelyhont az ég sóval is annyira megáldá, hogy a vilickai só utcákat képes lehetne előállítani, csak vevője lenne. Az egész székelység sóbányája Parajd, s mégis évenként oly parányi kél el, hogy szinte hinnünk kell, miként ez emberek a föld e legjobb fűszerét megtanulták nélkülözni. Régen, mikor még csak a föld felszínén ásták, mikor a székely mint nemes a vágatás áráért sót kapott, akkor eléggé költ: de a Balassa-féle zendüléskor János Zsigmond e jogot csupán a főnépeknek hagyá meg, s azóta gyakran sóra ül a földész, s kenyere meg nem adhatott ízét a kifejérlő sóról reá esett napsugár adja meg... Ezért néha pénzt, vagyont, sőt életit is kockára veti a szegény ember, s tiltott idegen sóval sózza sovány eledelet, míg sok helyütt a pinceoldalok sóból állanak... Hogy időnkben alább szálljon a só ára, reményünk alig lehet, de hogy a 3 pengőn felül eső néhány krajcárt az apostoli felség a népnevelésre országosan átengedné, meggyőződésből hiszem. S e 200 000 pengővel, mit e gyüledék tenne, egy jobb jövőnek vethetni meg alapját.

VIII. KOROND

Csakugyan jó anya a természet. A pénztelen Székelyföldnek érces vizeket ada egyik örökségéül. Az egész hon rakva ily nemű forrásokkal, s többnyire hegyek aljában buzognak, mint a vulkánok tengerek partjain. Három keresettebb forrást említhetek: borszékit, előpatakít, ha szabad ide számítanom, és a korondit. Előpatak ugyan évenként mind látogatottabb; mégis igényeinknek nem felel úgy meg, mint a más kettő. Előpatak fekvése nem kellemesb, mint lehet egy kis tekenőé, két semmit jelentő bérc keskeny völgyében; sajátlag egy kórház szűk kilátással, s egy ki- és bemenő úttal. Borszék fekvése regényes, fenyvesek zöld bércei között, hol az isten fényes napja is szomorú; sajátlag egy örültekháza, mely a búskomoly lelket valóságos tébolyodottá teheti. Korond szép nyílású téren fekszik, reá faluk, várromok tekintnek alá, s a vidéki erdők édes nyugalomra intenek; sajátlag egy oldalra dülő angol mulató, főleg ha a tervezett sétányok is elkészülendének.

Előpatak nappal keleties város, hol a selyem és daróc, quacker és turbán, oláh és francia nyelv, drága öltözet s piszkos lak, és megfordítva, kényelem és koldulás, játékházak előtt pipázó henyeség és a fát hátán hordó nyomor, kártyaasztaloni arany és sóhajtozó szolgaság egy napon találkoznak. Borszék pedig egy kolostor, hol ivás, evés után minden elvonja magát, s a cseléd és bámészokon kívül minden alszik, imádkozik, olvas, henyél, muzsikál, vagy maga sem tudja, mit tesz. Korond nappala magyar ünnep: látogatások, szabadbani ozsonyák, sósfördő zuhanyolás, vadászat és Firtosra járás a nap mulatságai. Estvéje mindeniknek mint ősszel a nagy városoké, a ban-

dák zenéit burkonyokban hallgatják hölgyei. Éjszakája a két elsőnek inkább rendőrségtelen városias, sokféle kártyáznak és dőzsölnek, Korondé pedig csendes, csak az éjzenék édes hangja zavarja a pihenő álmait. Piaca mindeniknek szűk, kár, hogy néhány szekeres ember szerte nem jár, a szomszéd falukból felszedni minden konyhára kívántakat; vagy hogy el nem tanolják Svájc azon gazdálkodását, miszerint közös kamrákat állítanak a faluk, hová bérakja eladandóját a földész, egy biztosság eladja, s neki csak pénzét kell visszavennie. Máskint is, a két első a Székelyföld végszélein, Korond pedig közel van Erdélyhez. Innen Korondot erdélyiek, más kettőt inkább Moldova és Oláhország nagyjai látogatják, mégpedig az utolsók oly mennyiségben, hogy hat hétre egy csinos lak bére 100 aranyon felül van rúgtatva, vagy szobája napjára 3-4 pengő forintra.

Össze kellene már gyógyerejüket is hasonlítani, de nem tudok hozzá, s nincs is könyv, mely után megtegyem; s nagy csoda, ha orvosaink is a megkérdetetésnél nem udvariasságból írják receptöket; vagy ha nem, felelnek mint oraculumok, hajolva arra, merre a kérdező már előre elhatározá vála. Míg orvosaink rá érkeznének megvizsgálhatni, annyit mondhatok, hogy Előpatak inkább kádban melegít; Borszék 6-7 gradnyi meleg fortyogókban feredez, Korond pedig kádban, sósfürdőben vagy zuhanyon. Az ivó borvíz elsősege csak Borszéké marad, a vendégek többsége Előpataké; vagyis Előpatakra számíthatni 1500, Borszékre 1000, Korondra 500 vendég körül, de azért a szebb jövő Korondé marad.

IX. FIRTOS

Azon része Erdélynek, melyet a hun eredetű, természetes, bátor és élénk székely nemzet bír mesés századok óta, dús a legszebb vidékekkel. Örökerdők, melyeket régebb a vad belény, medve és farkasok laktak, s melyek most is csak gyéren ritkultak meg, vonalnak keresztül-kasul rajta. A fenyvesek roppant magosságra nyúlnak fel, s ha a vihar kicsavarja őket, bántatlanul rothadnak el.

B. Jósika Miklós

A Firtosvár romja egyike a Székelyföld legszebb jeleneinek. Egyik oldalán gyönyörű szántók, másion szédelgő bikkék és fenyők néznek a mélységbe. Fás oldalán kedves forrás várja a megfáradtat, de forrásokkal úgy vagyunk, mint az emberekkel, a mindennapiaknál unjuk a megfordulók zaját, a magánosoknál pedig egyelőre borzadunk, nehogy kígyótanya vagy vérszopók közé jutánk légyen. Azért a hegytetőn a legszebb bér fáradságodért, honnan Európa leggazdagabb földé terül elődbe, végetlen ködében ugyan a távolságnak, mégis bájlóan, mint alkotmányos nép szent földé. A vár dűledékei között ma csupán egy templom és kápolna romjaira ismerhetni, mint emlékére a később szerzetesek lakhelyének. Mondják, hogy farészeket a legtisztább kövecslésben találhatni itt; s hogy évek előtt a nap sugára theodosi aranyok rétegében törött meg, melyeket a nép fületlen gomboknak vélve, jó olcsón zsidóknak adogata el. Érdekeltek ugyan, mindazáltal a vár romjain én az enyészetet láttam, néma képével a fájdalomnak, mintha a fennálló faldarabokra mutatva

mondta volna: nézd, fiú, az egykori büszke falakot, s olvasd róla, mi rövid az út a lételtől a semmisülésig; s az egresnemű-fák tövisei, hol egykor tán a kéjelgés rózsalu-gasa mosolygott, vérzésig belém akadozva emlékezteté-nek, mi semmi az élet, s még boldog az, kinek sírjára egy vadnövény juthata; s mi semmik az emberek tervei; pedig gyakran egy csonka kődarab óriási terveit fedé el az emberiségnek...

Ha magosságban kelő érzelmeiket akarnék, felkérnék a Rákóczi-hegyre; látnád, mint fut el lábainál a méltóságos Szamos, ezüst szalagkint összekötni a két hazát; s hallanád tőle regéket, melyeket véröntözött partjairól az északi szélről felindított sás beszéllett nekik. Eszedbe jutna, hogy egy bukott főnök nyomába tetted ingatag lábaidat, s alig mered illetni a magosság felszentelt földét; s ha felmerül lelkedben az idő emléke, melyben itt egy népcsatától melegült fellázadott honfiszereg szállt sírba, fel a pillanat, melyben vezérek e halmon könnyezve vett búcsút híveitől, lesújtva hazájától, s vérző kebelrel sírba szállt reményétől: lehetlen nem érzened, mily semmi egyének világot ölelő lángesze, mily erőtlen a honszere-tet dagadó karja, ha törvénytől jogosított erő nem karolja fel terveit. Vagy ha higgadtabb véralkatod nem melegül fel a história szent földén, lépj a Detonáta bazalt oszlop-zata fölé, hogy lásd pujának lábaidnál a százados fenyőt, s féregkint mozogni az embert, s érezd, mi közel vagy istenedhez, s mi rokon szellemed a mennyekével; s mégis egy véletlen tántorodás a kőhalom felett, s hamarabb megszűnsz lenni, mint e vadhelyről emlékül szakasztott virág... De nem örömet mutatom fel a képrészeket, melyen az elhunyt emberiség áll halvány színében a puja-ságnak; s a nemzetromlás üszkei is maradjanak tőlem ihletlenül: mert keblem szebb jövőt táplál, s minden máséba is szeretném egy csíráját e reménynek átoltani.

Fogjátok fel meleg kebellem a behatásokat, s legparányibb sejteményét se hagyjátok nyomtalan repülni át lelketeken. Minden érzemény egy gondolattal kínál meg, s ha sebesen nem öleléd meg, azonnal tovább repíti magát. A bérczromi kilátások nékem legalább azon helyek közüliek, hol egyik Pliniusként, ha magunkra vagyunk, legtöbbedmagunkkal vagyunk. Megragadom az alkalmat e tetőn felmutatni a hon felszínét egészben, hogy meggyőződj, miképp isten a Székelyhont jobb kedvében alkotá. Északnyugotra, hol belépénk Marosszéken, hazánk Rajnája borág koszorús hegyek s áldással terhes kalászkok közt lebegteti tutajait, néhol megőszült falombos szirteket mosogatva hullámival. Nem sokkal jutott kevesebb báj Udvarhelyszék, vagyis a Küküllők és Homoródok partjainak, melyek körülted oly gazdag, oly változékony csoportozatban mosolyognak vissza világunk tűzpontjának. Délkeletre tőled Háromszék lapályai nyúlnak el, Brassónál megtörve mint egy behajló otromba kar, de nyaranként ragyogóbban, mint a mese aranyforrásba mártott karjai, átkékelve az Olt és Feketeügy érszállaitól. Keletre Csík tere van az Olt partjain, mint egy erdős sziklafaltól körített várpiaca, berakva csoportozatonként falvakkal. Feljebb, északra Gyergyóban is, Marostól öntözött lapály vesz ölébe néhány óráig: de csak azért, hogy fenyes sziklái között annál inkább meggyőződj, miképp az erdélyi helvétek hazája is tud kellemes, de tud rettenetiség borzasztó is lenni. E váza a felszínnek; kiegészítéséül alig kell többet mondanom, mint hogy Csík-, Gyergyó- és Háromszék egy részét Maros-, Udvarhely- s Háromszék egy részétől, így a belföldet a külsőtől, a katonaságot a polgárságtól az ősz Hargita, Mikó erdeje s egyéb magosságok elkülönzik; s még azt, hogy Aranyosszék a több testvér székektől szinte napi járó föld.

A terület, mit feltárák, 80 geogr. mérföldnyi kerületű, s ez a székely nép hazája, börtöne, melyben gyakran lefűzik és kínozzák a napi szükségek is. S hol keresnéd az elbukott szegénység alapokát? A föld mostohaságában? Alig hiszem, mert e föld Európa Perujának egy része, s felszíne pedig, ha nem ad is egy magra háromszázat, mint Afrika terein, eltarthatná fiait úgy, mint sok ország. Vagy tán a munkátlanságban? Munka itt nem átka az istennek, mint a Mózes népénél, hanem az égnek ajándéka, mely nélkül az epikur-követők sem élvezhetnének gyönyört. Vagy tán a termék pazarlásában? Sokkal inkább érzi e nép, hogy verejtéssel szerzi kenyerét, mintsem eldorbévolhatná. Vagy tán az igazgatás befolyásában? A föld nem szabad létiben? Igaz, hogy a népjólétnek sok kelléke van: mégis e népben van a kóranyag, mint a gyengült orosz-lányban. Azonban itt sem lehet az elszaporodást venni alapul, mint sokan akarják: 214 □ mrfld áldott földön 350 000-nyi munkás ember még nem oly nagyszámú, mely egymás kezéből ragadozza ki szükséges kenyerét. Vannak német hercegségek kétszer kisebb földön, és mégis önállók és virágoznak; melyek aránya szerint a Székelyföld egy milliónyt eltáplálhatna. Csak Nassaut nézzétek és Braunschweigot. A népsokasulás ritkán terhe önmagának: minden ember egy atomja a status erőnek, minden születés egy arannyi szaporodást ígér a közpénztárnak. Kézzel tapintható tárnokul áll fel e status philosophema mellett a föld minden tája, s hangosan súgja nekünk: mentől több a munkás kéz, annál több a termék; mentől jobban surlódik a népsokaság, annál több a szükség s annál több a gondolkozó fő; s mentől több a termék, s minél szaporább az emésztés, annál sebesebb a pénzforgás. Különben is, mi néhány száz ember egy □ mrfldre, mikor 10 000-nyinek kell rajta elférnie minden összeütközés nélkül. Nem a szerfeletti népes-

ség tehát az ok, hanem az, hogy ha valahol a világon, itt valóban mértani arányban szaporodott a nép, s még számtani arányban sem a tápszerkereset. Megjött a szükség, de nem a műveltség, mi a népesedést követni szokta. A földtani helyzetnek is tulajdoníthatni elkésését, de inkább a nem eléggé nyomasztó szűkülésnek. Számtalan székelyfi vándorol ugyan ki mint pap, tiszta, kézműves, s egyéb utakon, s szánakodva gondolok rá, hogy vannak lépésnyi széles szántóföldek, s még azok hossza is néha többször elmetszve: mégis hinni akarom, hogy mind e napig nem szorítá meg őket kényszerítőleg az ínség és nyomor. Meglehet, csalatkozom, mert nem vevém factu- rum számításomban a föld és ember jelen szabadságtalan- ságát: mégis hinni akarom, hogy a nép puja értelmisége itt az alap ok, mely nemhogy gyárat állítana, hanem még a kézművességet lenézi, mely miatt a szathmári 12 pont prófétáira bizonyosan követ emelne. Költöztessék értelmiség fejtése nélkül a népetlen mezőségre, szórják el a feleslegest Erdély minden tájain, vagy vigyetek a tej és mézzel dús Kánahán földére: ha ősz balszokásait, előítéleteit oly vakbuzgósággal bálványozandja, dúsabb lehet ugyan, de polgárilag, észszerűleg alig boldogabb. Népinevelés egyedül a jövő nagylét alapja, minden egyéb sáncozat és támasz. S ha szeretitek mondogatni: Vox populi vox Dei, emeljétek fel e népet, hogy legyen ember minden, s lehessen isten a tömeg. Ha szeretitek mondogatni: Salus populi suprema Lex, tegyétek, hogy a népboldogítás bár közepszerű helyt foglaljon a törvényes jogok sorában. Ha szeretitek mondogatni: Ubi populus ibi obolus, fordítsatok melegebb sugárokat a népre, hogy e mondások ne legyenek rajtok gúnyszavak. Míg lehet hozzájok is az ész mindenható tűzének melege, mely századunk dicsősége: addig is mit nem tehetnének a tisztos férfiak, kik oly gravitással szeretik nevezgetni ma-

gokat és egymást atyáknak, népoktatóknak, a falu elsőinek, kiknek átalok és értök kell élniök. Mert ne véljék, mintha a Németföld virágzása említésénél eszembe nem jutott volna, hogy ott városok virágoznak s hogy a kereskedés jó utakon űzi ajánlkozó nyereségét: míg a Székelyföld egyedül a föld csalóka termésére támaszkodik, s hogy városai nem egyebek, mint nagyobbszerű faluk, hogy legyenek korcsmák középpontjai, s hogy kézműves és kereskedő kóbor vendégek. De itt is a népre hárul a vád: költeni kell a népnek, hogy legyen pénze, nem kellene drágábban szőni kelmét, mint külföldről kaphatna, vagy egyetek kellenének gyárookra. Mert sajnoson nézzük, midőn a külföld azon érc darabáért, miért alig ada néhány fillért nekünk, forintot vesz bé; bánattal látjuk, hogy a Székelyföld, annyi rejtett kincse hátán, külföldiért számlálja bajosan kapart pénzét, s végül is sajnálva látjuk, hogy a szalagért, mely nélkül alig lehetni el, napi robotok árát adja ki a nép, mikor pénzforrást nyithatna mint nyerstermékkel. Nincs azért miért kétségbeesni a szebbjövő felett, ha nem is költözik el innen: csak nyíljanak népiskolák, terjedjenek a népkönyvek, csak ne legyen oly megvetett a kereskedő boltja, oly rémes a bányák ürege, ne legyen oly halálos a hajózás, zördüljenek fel gyárok, emelkedjenek országutak, s a székely nép fáradhatatlan munkássága után még egyszer jól lesz a földön, mely bár édes hazája, bár édes anyja, de a nagyra nőtt fiaikat többé nem táplálhatja, kiknek nem jut eszközbe, hogy az anyai emlő csak a gyermek-éveknek van szánva, s hogy a patriarcalis ekétől, mint nagykorúaknak, tovább kellene lépniök, s nem jut eszközbe, hogy az áldás nem ömlik a népre mint a bőség-szarva, s a míveltség sem fog trombitaszóra előállani, mint Jericho fala. Pedig készül beköszönteni a nyomor. Vannak máris emberek, kik kilesik a férjet és gazdát a mezőre, s előbúva erdei tanyá-

jokból, béállanak a magánhagyott nőre, s ruhát és élelmet csikornak rajtok. Megrázó jelenet! S még megrázóbb e közbátortalanság, ha a dagadó karokba egy gyilkot is kell képzelnünk mint követelésök tárnokát, s nem kissé homályosult meg a nép jelleme, hogy hallám az eltulajdonítás más nemeit is. De mindezek még nem halálos vétkek, csak az ázsiai vér sugallatai, s nélkülözhetők még a szegény gyarmatok, nélkülözhetők Párizs és London ember-szerető társulatai. Mert édes érzettel mondhatom el, hogy itt kolduscsoportok nem állják el az úr temploma ajtait, nem sírnak fel, mint mindenütt hazánkban, s nem kell törvényeket hozni hallgatásokért, mint Angliában, nem rendszerezni, mint mindenütt elkezdék: mintha az evangyeliom első századai volnának itt, vagy mintha isten mannával éltetné földtelen gyermekeit. Legyen bár, mi-ként a zsidó nép egyik dicsősége az egymásszeretet, s ennek kitűnő jellemvonása az, hogy zsidó-koldust alig láthatunk: úgy a székely, ha szereti hazáját s keblére szorítja nyomorult rokonát, még többet tesz, nem kell közökbe vendéglő, minden ház elfogad itt, s benne minden szolgálatodra van. De jövő kell az élni akaró népnek, és ide népnevelés, mi trombitaszóra elő nem áll.

X. GAGY

Hogy az orvosi politia igen szomorú lábon áll, sőt, hogy orvosi politialis rendszerünk nincs, ez köztudomású dolog; s egyike azon okoknak, melyek miatt népünk között a babona és kuruzsolás általában még oly életerős fa, mely gyökei közel száradást nem remélhetnek.

Kossuth

Gagyban golyvásokat láthatni. Nem minapi írók jegyzik meg, hogy nemcsak golyvás, de egyszersmind góbé és eszelősök szülőföldre. El van ismérve az is, hogy vizének tulajdoníthatni, mégis mai napon is a régi helyen van, mintha gyönyörűségére válnék az emberiségnek ezen torzkép csoportozat, ezen esztelenek és bolondok. Méltán hiheti, ki csak átmegy is e falun, hogy szánandók hazája, mert egyik kép keseredettebb a másnál, s elmefogyottak, hogy úgy szóljak, karöltve jelennek meg néha utcáin. Titkolhatlanul a Székelyföldön mi felügyelet sincs az egészségre. Örültekházát nem kerestem ugyan, mert azért más hon gyermekei is kiáltanak; de annyit legalább óhajthatni, hogy papjaik hitessék el már egyszer, miképp a betegséget nem isten küldi, s nem isten keze veszi el, hanem az emberész istenereje. Orvos kevés, annál több a varázsló banya. Gyógyszertár alig van annyi az egész Székelyföldön, mint mennyi széke. Kórházoknak pedig híre sincs.

XI. SZ. KERESZTÚR

Keresztúr fűszékhelye Udvarhelynek, már 1595-ben Csík-Szeredával, Udvarhelyel, Maros-Szerdával, Tusnáddal mint taxalis hely említetik az országgyűlés végzéseiben.

Kállay

Keresztúr azon helyek közé tartozik, melyek a le nem írással némi fényt nyernek. A nézni való benne az unitáriusok egyik gymnasiuma. Tulajdonképp egyik honi iskolánk közül, melyek szerkezetét még a régi idő raká le, s most is annyi század után, mikor már mi sem tartja össze a régiség pókhálóján kívül, most sem akarja e hon egy célravezetőbb szerkezettel felcserélni. Rettenetesen fél nagy rész az újítástól, ha csakugyan szabad túlnézni e falakon. A bigottságig irtózunk csak egy kiporlott követ is kivenni az ősi hagyományoknak. Bontanátok pedig meg, látnátok, miért sápadtak, aggott öregek a hősök sarjai. Az önevelés pókjai kilopódnak ifjainkra magános és nem magános óráikban, s mérget hagyva magok után, kiszívják az egészséges vért. Bámulandó honunk régiség iránti tisztelete, e latin büzben alig lélekelhetni, s még tán oda is eljövünk, hogy Cicero, Quintilian sat. nevére kalapot kell emelnie a fiatalnak; nálunk ami száz éves, mintha a theocratia szentelte volna fel, s ki Homernak vagy Shakespeare-nek szemére vetné durva korát, simátlan műveit, tán a szentlélek ellen vétkezne: s mégis ez ő emberek bezzeg szeretik az új kabátot s egyéb újságokat. Vagy miért is építenék újba iskoláikat, hiszen itt minden messzire leheli a régi tudomány felkenő illatját. Ez iskolát a múlt század végén építék, hogy lakják benne a múlt idő

öltözeteiben, szokásaiban s míveltségében. Valóban sok iskoláinknál azon hiedelemre vetemedünk, hogy a jó atyák, miután őket a korszellem előbb tolá néhány lépéssel, fiaikat önként tartják a rég lehunytt korban, hogy ne kelljen kitöltetni diáki öltözeteket, ha ifjúságok örömét újra akarják élni; végre tán mint a puszkaporos nemű házokba, még cipőnket sem lesz szabad bevinni, nehogy fellobbanjon a rejtett világosság, nehogy valami azon nagy világra emlékeztessen, melynek számára készítik őket, mint éjben a nappaléra; s tán azt is megérjük, hogy a külföld utazókat fog hozzánk küldeni, ez óságok leírására, s míg mü külföldre járunk vizsgálni, mint kell korszerűen gondolkozni, a külföldi azért fog idejönni, hogy láthassa, mit nem kell javasolni.

Keresztúrnak is van egy ily minta után szerkezett gymnasiuma, vagy szélesebben mondva: oly intézete, hol a nevendéknek, mihelyt belépi, azonnal nélkülözni kell édes anyai-nyelvét s roncsolni a latin konyhai kifejezéseit; mintha csak ezen szenvedés után öltözhetne tógássá, mint valami izlámi novitius az isten kilencvenkilenc tulajdonai darabolgatásai után; oly intézete, hol egyenruhában jártatják a fiatait, de jövedelmet hozzá nem adnak. Anglia papnevelő-intézete is visel egyenruhát, de ott ám koszt, szállás mellett, három-négyszáz frtnyi évi jövedelmért nyűgözi le magát. Oly intézete, hol csaknem azok taníttatnak, mik sz. István korában a szűk klastrom-iskolákban. Miknek tanulásáért a budai zsinat a szerzeteseket kirekeszté az egyházból: azok máig sem nyertek audentiát beléphetésre, pedig protestáns iskola; oly intézete, hol a latin nyelvet oly hosszason tanítják, mennyi alatt a classicusokat is meg lehetné tanítani: s a hellennek pedig, melynek elsőségi jogáról Guzmics oly szép nyelven prophetiál, még csak híre sincs; hol a szita-kötő és papfi, magyar és oláh egy út egy modor nyomait váltogatják; oly

intézete, hol a költészetet két évig tanítják, mégpedig a szabályok bölcs útján, hol deák hexametereket ír a tanuló, s magyar prosodiáról szót se hall; s ezeken kívül még két évig szónoklattant is kell hallgatni, egy falka görög és római régiséggel, s mégis minden jutalma lesz, hogy a költőiséget a fiatal lélekbe öli, a szónoklást pedig lamentáló modorba csigázza; oly intézete, hol annak, miről Hellász e tanodát így nevezé, csak híre van, hol szép ízlési mesterségek ismeretlenek.

Hogy mellőzzem a festést, az emberész e felséges virágát, a hangászat, mire az egyiptomi gyermeket törvény kötelezé, mit Pittagorás reggel, délben és estve el nem mulasztott volna tanítványaival, mi a bosszúst megkérleli, a szelíd érzelmeket magasztosokká teszi, mi a spártai-ban vérszomjat hevít, a vadnépet csatára, istenéhez, sőt a máglyára is békésen lépni bátorítja, s a honfit hős tettekre tüzeli: a hangászat, mondom, mire Olosz- és Frankhon milliókat áldoz, mitől Hellász csaknem fennmaradását függeszté fel, mit a világ egyik rhetora szónoklatban nélkülözhetlennek állított, mi nélkül Cajus Grachus beszélni nem tudott, mire az arkadi büszkébb volt, mint a tudományra, mint mi honszerelmünkre: mondom, e közösen méltányolt művészet itt parlagabb ma, mint vala az Árpádok alatt iskoláinkban. Nem tudom, ki el akará hitetni, hogy férfiasultabb már nemzetünk, mintsem muzsikálni tanulhasson, hogy fiatal-korát eldallá a harcok lakomáinál, s hogy azon időben, mely templomaiból kiűzé a hangászatot, el is kezdődött a férfikor meláncholiája. Nincs a nemzetéletben évenként fejlődő életkor, sem vénülés; a nemzet nyugaton, mint délen egy forróöv alatti fa, melyen virág, bimbó és gyümölcs egyszerre csüngenek, csakhogy néha kopárabb terméssel; a nemzeti élet maga a természet, mely most ősre, majd tavaszra kél, míg eljön a semmisülés nagy

órája, s nincs is nemzeti halál, haneha öngyengítés vagy öngyilkolás által. Isten megőrzé ezektől nemzetünket, s remélhetjük, hogy fel fog mosolyogni a fiatal nemzet, mely nemtehetése bánatjában meg kezdte őszülni, s a bús Rákóczit derültebb induló váltandja fel. Csak tanítót iskoláinkban a hangászatnak, s dalolni fog e nemzet.

E gymnasium egyetlen iskolája a székely unitáriusoknak, honnan Kolozsvárra jönnek a felsőbbeket végzendők. Van az iskolának olvasó-egylete, könyvek és hírlapok meghozatására. Van kölcsönző pénztára a fiatalok összeadásából, honnan a napi szükségekre a részvényes azonnal kölcsönözhet. Ilyen több van ugyan hazánkban, mégis legrégebnek alighanem a M. Vásárhelyit találnök, mint prof. Péterfi alapítványát. Távol esvén a piactól, nem lenne-e célszerű ellátni magát ez iskolának írószerekkel? Jövedelméből valami közhasznút lehetne fenntartani.

XII. AGYAGFALVA

Több százados alkotmányunk egy nemes ércbányához hasonlít, melynek folyosói részint felhagyva, részint célszerűtlen művelés miatt már régóta beomolva, most már abban a mécs sem világít többé. Mielőtt hát művelését újból megkezdhetjük, szükség annak folyosóit megtisztítani, szükséges azokban mécsset gyújtani, hogy a bemenő lássa, hol s miként láthasson munkájához.

Egy szónok

A székely nemzet az előidőben nemzeti gyűléseket szokott tartani közügyei felett. Helye e gyűlésnek többnyire Udvarhelyszék volt; de maradtak fenn példák, hogy más székekben is tartatának. Agyagfalván ilyen gyűlés többször volt: jelenleg 1506-kirol akarunk szólni, mint amely a népszabadság első halálos döfését adta volt. Meghatározzák pl., hogy valaki ezután a király vagy annak tisztviselői ellen, ha igaz ügy mellett ütne is pártot: veszesse el tisztességit, becsületét és többé Székelyországban ne lakhassék; mindazonáltal ha mi öröksége leszen, az ő igaz örökösire maradjon; és az ilyeneknek senki a fejedelmen kívül kegyelmet ne adhasson, haneha az egész székelység; és minden ingó-bingó marhája kapsira hányattassék... E határozat csak nagyszerű előzmények szüleménye lehetett. A história azt mondja, hogy mikor Anna királynénak szerencsétlen fia, Lajos születnék, követelték a székelyektől az ökoradót, de ezek, minthogy Mátyástól fogva egy királynak sem vala örököse, elfeledték, hogy őseik adni szokták volt; megtagadták hát az

ökröket, s az erőszakkal kényszerítőknak erőt vetének elébe. Az adószedő tisztek nem láttak más módot, mint erőszakkal hajtani ki a megtagadott marhákat; mire a székelyek fegyvert ragadtak, s a hajtókat rész szerint leöldösék, rész szerint túlűzék országok határain. Erre Tömöri Pál sereggel állta elő, de a fiatal vezér Marosvásárhelynél nemhogy sergit, de önszemélyét is alig és csak sebekkel tudá kiragadni a vitéz székelyek kezéből. Azonban mégiscsak meggyőzetés lett e győzelem következménye, s lesz az agyagfalvi constitutio.

Békövetkezék a mohácsi vérnap, beáll az anarchia zsarló kora. A nép itt is, mint mindenütt, szenvedé a nagyobbak nyomását. A török és német hatalmasan küzdött Erdély pártfogói hatalma felett. A székely nép panaszkodott, de János Zsigmond nem hallá meg, s a gyászos 1562 meghozá a Balassa-zendülést, meg a székely jobbágyság talpkövet, s a második döfést, e nép szabadságának. És a székelyek közt, hol néhány évtől a zsellérek és szolgák adózának, most az egész köznép adó alá esett. 1610 körül a követek költségire követelt 3000-nek egy részit már a székelyek fizetik. 1661-ben a két nemzet kérésire, hogy az unió közös segedelme ne csak pusztá hang legyen, az országra nehezült nagy adóból önként magokra vállaltak egy részt. Az egyházi nemesek a vármegyében adó alá jőnek... A kapuk adója egytől 100 forintra hág. A papok mesterektől jövedelmök 20-ad részét elkerék. S így Apafi alatt a porta szerénti adózás a székekhez is becsúszott. S azon nemzet, mely országából sem előkori foglalás jogánál fogva a fejedelem tartására jószágot ki nem szakasztott; mely a vármegyére osztatás alkalmával a vármegye közepére épített vár körét köréből ki nem szakasztá, sőt át sem ment e változáson mint a megyék; a nemzet, mondom, mely a marturinákat, *lucrum camerae* s a királyok más adónemeit nem is

ismeré, egyelőre 22 000 adó alá jött, mi évenként jóval szaporodott. Leopold diplomája elismeri ugyan, hogy adózni nem tartoznak, azért az önként vállalt segedelem nőttön nőtt, pár év múlva két országgyűlésen is beadják ünnepélyes óvásukat az adó alá vonatás ellen; mind hasztalan, mert az ország oly szorultságba volt, hogy a partium nemeseit is adóztatá, s kik adójokat meg nem fizetheték, jószágokat elfoglalhatá az, ki értök az adót megfizeté. 1750-ben az ország összeiratik, 1754-ben a bethleni adórendszer elkészül, s 1755-ben már a jószágos székely nemesek a vármegyei ármálistákkal egyenlők levének. II. Leopold 1791-ben ugyan az egyházi nemesek és ármálisták felszabadítását regia propositioivá teszi... Azért mind nem változott a székelyek adózása, pedig kiket a fegyver felvétel adózva talált, adózva is hagyák, mígnem végre I. Ferenc, kinek az iker nemzet oly sokat köszönhet, 1802-ben ideiglen felmenté az adó alól a katonáskodókat; azonban a szabad székelyeket, ismét azokat, kik nem elégedvén meg a nemzeti levéltelen nemességgel, egyházi nemesekké tevék magokat, máig is annak hagyá. S ki tudja, hol az idő, mely egykor őket is felmentendi?... azon tereh alól, melyről miképp országosan kimondatott: mind a felosztás, mind a felszedés tekintetében valamely lényeges hibának kell rejteznii ott, hol a más országokhoz mérve hasonlíthatatlanul csekély adómennyiség ekkora teherrel látszik a népre súlyosodni.

XIII. UDVARHELY

*Vén fő fiatal vállakon, az kell hazánk-
nak.*

Széchenyi

*Sandwich szigetén 1839-ben egy tanuló
írt törvénykönyvet.*

Hírlapok

Udvarhelyt sok oldalról toll alá vehetni: mint oly várost, hol némelyek Utidavát keresik, hol mint anyavárosban a nemzeti gyűlések tartattak, mint ahol tömlöc van, s így verés és kínzás máig is; mint oly várost, hol klastrom és iskolák vannak, s a gazdag levéltár. Említhetném a rom. egyház gymnasiumát, de nem mellőzhetném e bűzhödt léget, a tanítók irodalmunkkali ismeretlenségét, az élelmi alapítványok titkait, s hogy ezen 70 v. 80 fiatal ember mit miért és miként tanol, s azon megjegyzést, hogy itt a tanulás nem oly jó folyamatú, mint a katona-földön, nem félvén a katonaságra viteltől... A ref. collegiumhoz térek mint jobb jövők elősugarához. Épülete azon időben kél, melyben a protestáns iskolák nagyjaink udvaraiba szorultak volt, a nyomatások mián; s azóta minden században az emberész és honszeretet részvételét tapasztalá. Alapítója Bethlen János, mint atya, hitbarát és hazafi, mátkás leánya részéből, leánya és nemes szülői bánatának emlékéül építteté. A következő század prof. Kis Gergelyben reformátorát állítja elő, s a más század Kis Józsefben megváltóját a szegénység nyűgeitől, s tán a jövő században elő fog állani egy ember, ki azzá tegye, mivé egy iskolának kell lenni, pl. hogy állítsa elő a lehetőleg általa-

nosabb embert falai közül, vagy legalább neveljen ép testű, jól érző, világosan gondolkozó tudományos polgárokat a hazának.

Meglehet, sokaknak paradoxum lesz mondásom, midőn mostani módszerünkkel is mutathatunk fel jó főket. Erre csak annyit: jobban nevelve azok, tán jobbak is lehetnének. Mindenek előtt a tudományos pályára készülőket el kell a polgáriakra készülőktől választani, vagyis reál iskolák kellene. Erre nézt azon eszmét el kell fogadni: miképp nem született minden könyv mellé, s ki tudományos pályán szerencsétlen, más pályán kitűnő lehetne. Ennyit el kell ismernünk, annyi nemzet, annyi század tapasztalása után nekünk is valahára. Meg kell vallanunk, hogy a tanuláshoz egyszer jó létszerekkel ellátott test kell, mert vaknak látni, siketnek hallani, lelki műszerrel máig senkinek sem adatott. Amilyen kézzel foghatók a test kelledékei, épp oly nélkülözhetlen a szellemiekben a hajlam, vagy ha jobban tetszik, a tanulói genie, mi nélkül egy eszme sem fog a lélekig behatni. Nem követelhetünk ugyan mindenütt előjeleket, milyeket a nagy talentomokról szeretnek beszélni; milyek a gyermek Linnének atyjá-
vali jelenése a kertben, ismét Kupeckynek gróf Cobor udvarában: de azt csakugyan kívánhatni, hogy lelke legyen mint egy lép, s az indulatok ne állják útját a kamrákat megnyitó és tisztító forgolódásoknak; hogy legyen a lélek mint egy drágakő, mely a nap sugarait örömmel szívja be, hogy majd magának világíthasson; vagy legalább ne durvább a gyémántnál, hogy önporával simítani lehessen.

A gyermeklélek e hajlama nélkül, majd mint férfi nem fordíthat 9 évet egy féreg műszerei vizsgálására; sem mint Montesquieu 20-at a törvények szelleme dolgozására. Föl kell hát állítanunk a meggyőződést, hogy mi nem élünk keleten, hol a papfi csak pap, s a kereskedőfi csak kereskedő lehet, hanem legyen minden gyermek az, mi-

re lelke szent vonzalma felhíjja. Mert igazán jól mondja Guzmics: Jaj neked, szegény ifjú, kit előre bizonyos életmódra határoztak önkényű, felőled nálad nélkül határozó szülőid. De teszem, áldja meg az ég ép testtel, nyerjen hajlamot tanulásra, azért még a leendő nagy tudományos diplomája nincs a szülők kezében. Sokan elbuknak atyai durvaság, legtöbbször anyai szeretet miatt. Az iskolás gyermeknek nem szabad többé visszatérni az anyai szeretet virágházába. Válasszatok csak jó nevelőt, s ne bánjátok azután: fektesse paizsra, tanítsa éhezni, szomjazni, mint Spártában, nyargaltassa csaknem meztelen a zivatarokban, mint Egyiptomban. Jácodja el napjait, mint gyermek, miként már Aristoteles akará, s ne várja meleg ágy éjszakára. Gazdagítsátok inkább a mesterembereket, mint a gyógyszerért és orvosokat. Azonban a Cornélia, Szilágyi Erzsébet-szerű anyáknak tisztelet lelkem méljéből! Jó nevelőt válasszatok, mondám feljebb: igen, de honnan? Iskoláinkban a nevelőt többnyire az igazgató adja. Iskoláinkban boldog és boldogtalan nevelőnek született; iskoláinkban ha tógát ölt a tanuló, már jogosítva érzi magát egy jó tanítványra, vagyis egy jó asztalra; iskoláinkban a gyermek csaknem eszköz. Vagy térítsetek meg hitemben, mutassátok meg, hogy egy oktatónak nem kell testben és lélekben reá születve lenni, hogy nevelésben nem kell béketűrés és foglalkozási szenvedély, hogy egy nevelőnek nincsen szüksége a tiszta erkölcsre, s végül nem kell reá készülnie! Pedig lelkemre, nálunk... nagy rész csak protagorási nyereszkedő kezekkel érinti a fejlődő lélek ártatlan csíráit, s ezredik sem bírja az apolloni lelket, megmondani szemébe a nagyreményű szülőnek, hogy fia e pályán nem a legszerencsésebb. S ez második okom, miért oly messze látom még iskoláinkat céljától. Azonban ezen könnyen segíthetni. Ki kell venni a professorok kénye és emberszeretete alól a nevelőválasztást. Ne le-

gyen minden ember tanító, mert lehetlen Ciceróként gyakran nem hibáznia, ki tanítani akar, mielőtt tanult volna. Tanítson históriát, ki azt tud, számtant, kinek arra van hajlama; mi baj az, ha az oktatók változnak, csak a nevelés ne változzon. Szaktanításmód for ewer!

Vessünk egy pillanatot az egész egyetemies szerkezetére, s lássuk, mint hat egy valódi ember kifejtésire, ki nemcsak értelem, hanem szív, ész és test, úgy miként isten teremté! Honunk iskolái a testet kifelejtik a kiképzendő létszerek sorából. Melyik mutat fel egy tánc-, egy úszó- vagy vívómestert? Pedig szükségünk volna reájok, és fiatalok által éppen úgy lehetne taníttatni, mint éppen a gondolkodástant, ha nem sikeresben. S mik azok a szívre munkáló eszközök? Jutalom helyett csaknem mindig büntetés; útbaigazítás helyett a gyermeknek bot, a nagyobbaknál oly törvények, melyeket Solonként igazán elszaggatnak, bizonyos darázsok a gyenge legyeket pedig pókhálójukban tartják; melyek tiltanak olyakat, miket a polgári élet divatnak, célszerűnek hisz és vall, s parancsolnak mást, mikre sok helyütt bélyeg süttetett; melyek eskütt-székeket állítanak, hogy fiatalon tanulja megszegni hitét az ifjú; melyek korlátolni tudják a bált, színházat, pipát és öltözetet, mely kikiáltja a szerény első botlását, hogy legyen a bűn bélyegezett híve, s az elromlott fiataalt visszaadja apjának, a társaságnak, s homlokára süti a korcsulás címét, mintha nem ő tette volna javíthatlanná, ha csakugyan olyanná lett; rég kimondá Montesquieu: nem születésinél fajzik el az ember, csak akkor romol meg, mikor már elébb az éltes emberek vannak elkorcsosodva. S mi történik a fiatal értelemmel? Összehalmoznak reá mindent, tővel, hegyvel, s neki emésztenie kell, pedig a legjobb gyomor is megsínyli az ily jószívűséget... Műveltség a cél, nem memorizálás.

Az udvarhelyi iskola sok részben jól el van látva; vagyon Kis József alapítványából 50 ifjúnak 60 vftja*, vagyon szép könyvtára, s gyarapítására tán 100 pengő, physicali apparátusokra szinte annyi: de azért az újabb megrendelések évektől nem érkeznek. Vagyon csinos casinója, kipótolni az alapítvány fennakadását; és végre muzsikális egylete, mi itt is, mint minden reform, iskolában szép lépteket tett. Bármint el vala is látva egy iskola, naponkint támadó szükségek újabb forrásokat igényelnek, s vajon egyik jövedelem-forrásul nem lehetne-e a professorok mellképeit tenni, mely úton Magyarhon országgyűlési fiatalai már szép célokat segéllenek, s különben is az oktatók képsora egy nagy szála falán, nem csekély kincse lenne egy iskolának...

Van az iskola udvarán egy emlék Kis Józsefnek, mi, nincs mit tagadnunk, a várakozásnak nem felelt meg, nem a hév lelkesülésnek, mellyel az ifjúság három ízben adózott, nem azon meleg részvétnek, mely e jóérzésű város résziről nyilatkozott, azon napokban és éjjen, melyen az ökrök hosszú sora bőgő hengereken csigázta le a nagyocska alapkövet. Az ifjúság előtt mindég érdekes marad, mint szerzeménye, mint emléke egy meleg keblű emberbarátnak: de az idegenre alig van más hatással, mint lehet parányi erő bukása, óriási vállalatok romjain. Egy büst Ferenczytól könyvtárában magasztos leve; s nem kellene a bámész érzelmét gyakorlatlan s ingatag kezekrőli panasz és mentegetődzéssel vegyíteni. Említendő még pénzgyűjteménye, melyben 14 arany s néhány százra menő ezüst és réz találtatik, van jó csomó ásványa, kétfejű borja, kettős báránya, s egyéb ritkaságai, miket az erdélyi Múzeum is méltányolni fog, s kincsei közé örömmel számlálандja.

---

* váltóforintja

XIV. SZÉKELYTÁMAD

*Székelv támadt-várát
Bár gúnyul építék:
Büszkélkedve néz rá
A késő ivadék.*

Szentiváni

Megfontolván őfelsége (Mátyás k.), hogy az Ó székelyei nemzetségek tisztjei által, sok és különbféle módokon nagyon is elvannak nyomatva, s hogy tulajdon törvényeikből, szabadságaikból, melyeket boldog emlékezetű régi magyar királyoktól nyertek, vagy azokban megerősítettek, tisztjeik által egészen kivetkeztettek, s azoktól megfosztattak: megszáván ő felsége szerencsétlenségeket, melyekkel tisztjeik kínozzák alattvalóikat, megparancsolta, hogy régi szabad állapotokra visszahelyeztessük őket.

Boznyi Gróf János parancsából

Udvarhelyszékről vala egy katona, Bíró István nevű hadnagy, és rosszacskán lévén, amint a tábor utazott, meglátván egy forrást, leszáll lováról, hogy igyék. Teleki mindég elől-hátul nyargalván, abban akarván generalisi tisztit megmutatni, meglátja a hadnagyot, megszidja ezt mondván: Lélek, lélek, bestia lélek, curvafia, hogy mersz leszállani lovadról ilyenkor inni? Ama megfordul a forrástól, és mond neki: Ne morogj, uram! ha igaz generális vagy, vagyon törvény, ha mit vétettem; mert isten en-

gem úgy segéljen, ha kapom ezt a kardot, majd a tenyeredbe teszem fejedet. Teleki megajándékozza... Győr alatt megtiltotta vala, hogy senki a táboron bort ne árultasson, hanem az ő korcsmájából hordják... Megviszik Telekinek, hogy Kálnoki Sámuel bort árultat, reá izen ilyen szókkal: mondjátok meg, hogy mindjárt bevágatom hordója fenekit. Amaz is embermódon izen vissza, mondván: mondjátok meg az ilyen amolyan fiának, hogy maga jöjjön hordófenék vágatni, ha mit akar...

Más helyen... egy csíki székely eltávozott vala a seregtől, hogy valamit kapna, mivel a mi székelyeink szeretik a prédát. Meglátja Teleki, arrafelé kezd nyargalni, a székely megrugaszkodik előtte, de rossz lévén lova, utoléri, amaz is megfordul, ragadja a kopját és Teleki felé fordítja; Teleki puskát ránt, a székely szembe-rugaszkodik, mondván: Tartózzál, nagyságos kegyelmes uram! Teleki elteszi a puskát és mond a székelynek: Mit bolondoskodol, barátom? A székely is a kopját visszafordítja; és Teleki mond neki: ugyan nékem hozod vala a kopját? Amaz mond: egy szerencsére nagyságos kegyelmes uram, bizony odataszítom vala. Teleki... pénzt... ad neki.

Cserei

Segesváron országgyűlés lesz, melyben a székelyek a sokszori felzendülés miatt szabadságokat elvesztették, kivéven Aranyasszéket, mely a többiekkel nem tartott. A többi szék két vár által, melyek köztök épültek fel, Zabolán tartódtak, munkákra, szolgálatokra, s pénzádók-

ra kényszerítettek; holott azelőtt szabadon éltek, mint Helvetia lakosai, csak fejenként katonáskodtak. Ezen rajtok esett gyalázat miatt azután is sokszor felzendültek, de csak kétséges és bizonytalan volt a visszanyert szabadság, mert még sokkal nehezebb, s alig szenvedhető szolgaság jármát vették nyakokba.

Istvánfi

Udvarhely egyik résziben van egy várrom, mint egy síri- emlék, omladvány a székely szabadság sírján, nagy tettek, nagy vétkek regéit rejtegetve, mintegy semmisült Ilium. De ennek hősei nagy szenvedések után is élnek, nyomorban bár, de méltó emlékében a múltnak, szép reményével a jövőnek.

Épülése történetével nincsenek tisztában az emberek. Némelyek Báthori István vajdától építtetik 14. század elején; mások János Zsigmondnak tulajdonítják 1563 körül; mások pedig csak bévégeztetésit adják neki. Benkő, kinek még legtöbb hitele, nem csak neki tulajdonítja, de egyszersmind tagadja, hogy Székelytámad lett volna is valaha. Tárnokul felhordja az oldalán szinte máig is látható címereket, melyeket János Zsigmond vagy mint szülői örökséget, vagy mint fejedelem hordozott és használt. Milyenek a nap és hold; a négy folyó, kettős kereszt, ismét koronás sas, tarka oroszlánnyal; ismét a három emberfő, unikornis, s az emberkét torkon ragadt kígyó sat. Olvasható még egy falka latin vers is, melyben inti a hazát honi fejedelem alatt keresni nyugtat és áldást: mindezekből keveset okulunk, ha utána gondoljuk; miért nevezteté hát Báthori Kristóf Udvarhelyvárának, ha azelőtt is így nevezék. Bizonyos annyi, hogy a Rákóczi-forradalmak közt báró Tige a holdvilági vesztés után felgyújtatá; gróf

Pekri Lőrinc pedig honszerelmében a székelyekkel szélyelhányatá.

A rom ma is igen nagyszerű, s ott a ház, melyben Jósikánál az utolsó Báthori Ágnesét, a nők legkedveseb-
bikét álmában meglepé, s Hugó Victorral mondani akarta: kedves! volnék isten, léget és földet özönével, a démon s angyali kart, mely nékem hódol, adnám, s a mély chaost tenyésző méhével, öröklétet, eget és tért a világtékékkal, egy csókért ajkidról..., s más egyéb érzelmek meghozzák azon ihletést a kebelnek, mely Gibbont a Capitolium romjain andalogva elragadá, s felszentelé a föltételre: megírni a római nép felemelkedését és buktát. E romon három század emléke tűnik fel nekem, nagy fiaival, s méltatlan gyermekeivel e hazának. Mintha lát-
nám Dózsa Györgyöt, a Székelyhon fiát, mint vív meg, és győz az ozmán hősön, a két tábor láttára, s lesz kapitánnyá, hogy a pápa Várnáért hirdetett kereszthada által felgyújtsa a népfordalom terhesült fellegeit; s lesz bére: tüzesített királyiszék, s az urok ellen fordult népé: eltiltás a szabad költözködéstől.

E had széjjelverése, s a Rákosmezőn határozott követke-
zés jogán királlyá lett szepesi gróf alatt bár több módosítást szenvedett a költözési törvény; mégis a Ferdinándali vetély, a reformatio sugárai, a primoroktóli nyomatás, a tiszték zsarolásai, az udvarhelyi és agyagfalvi constitutiok meg nem tarthatása, a jószágoktóli megfosztatás, a jobbágy-rendszer terjedése: annyira bírák a székely népet, hogy nem tudá, önnemzetét szolgálja-e, kivel egyenlő jogúvá teremté isten, vagy egy idegen ajkú, jobb jövőt ígérő trón árnya alá vonuljon; s így lett, hogy 1555-ben Ferdinánd hűségére megesküvének.

A fényeskapu gyámfia 22 éves korában, az atyja alatt felindult s mindig kínosabbra terjedt sóhajtások-nyögésekből ismét felleget alakult ingadozó trónja felé. Balassa

Menyhárt és Székely Antal, tettelesen akarák megszegetni velök János Zsigmond iránti hűségöket, összeesküvésre lázítván a népet élete ellen, mutogatva nekik, hogy halálával sírba szálland véle minden népnymor, minden belviszály és háború. Balassa fel is jelenté Ferdinándnak, de büszkébb és nemesebb volt, mintsem ez orgyilkolást elfogadja. János Zsigmond hívei között Báthori Istvánnak jött legelőször tudtára a baj, feljelenté, s Valkainak, az egyik izgatónak kegyelmet is nyert. A másikat pedig, Forró, midőn Tordán kőpadra húzná a bakó, a pártos nép kiragadá kezeiből. Nyomozó székek állának fel a székelyek között; mind e mellett is Székely nógatására nagy sereg gyűl fel Udvarhelyre; s a király- és nemességre halált esküvének. A 40 000-re szaporodott nép vezérévé gálfalvi Nagy György lett, s Vaja felé megindultak, lánggal és vérrel borítván a primorok jószágait. János Zsigmond követek által tudakoztatá forrongások okát, ezek feleletül elvett szabadságokat adák, s egyszersmind a szászokat is felszólíták a felkelésre. Azonban érkezik Majláth Gábor a királyi sergekkel; de megverik, s Marosvásárhely monostorába szorítják. Segédéül jó Radák László 2000 lovaggal, hozva egy János Zsigmond által vezérelendő magyar és pogány sereg híret, s megverék a felköltek szép seregét. Az elfogattak közül soknak kegyelmet adott a király, soknak orrát-fülét csonkíttatá; Nagy Györgyöt pedig és alvezéreit Segesvárt lefejezteté, s születtek a segesvári országgyűlési pontok, melyek a székely népszabadságnak oly dőfést adának, melyből magához jöni többé nem bíra. Megállíttatott pl., hogy ezután hűtlenségért nemcsak fejét, de jószágait is veszesse; hogy a primorok és primipilusok a dézsmától mentek legyenek ugyan, de a köznép adó alá jöjjön; hogy a szabadságban maradt közrend a fejedelem hatalma alá essen, s hogy a sőt csupán a primorok vihessék ingyen sat., s a feldúlt

székely szabadság romjaiból a Székelytámad és Székelybánja várak épültek a nép fékezésére.

Meg volt törve a nép, megsemmisítve papíron a szabadság; de nem vala a lélek belsejében. Mit azelőtt mint védszentséget imádott az egész, most egyének keblébe rejtezett, hogy minden egyes kebel egy haza legyen, a bosszú és szabadságvágy szent lángjában lélekezelve. Báthori István trónra lép, s míg elől éljen hangzott, megette Békés Gáspár s a székelynép halált mormola. Uralkodása első évében már táborba is szállt volt néhány száz, midőn hívhatja a primorokat tanácskozandó a leülteés felett. Ezek elvállalják, de mégis tanácsosabbnak vélte saját sergét indítani ellenük; de mielőtt megérkezne, Bek Pál széjjelveré a gyüledező népet.

Az önző Békés 4 év múlva, miután Fogarásból is megfuttott, a két haza hadaival Tordához száll. Hallván a fejedelem közelgetését Fejérvár felől, bátorságosabbnak vélte harc előtt felszólítani a székelységet is, Maximiliántól diplomát is ígérvén a többek között nekik. De a székely nép e szabadságot nem fogadta el, míg önfejedelmétől megnyerhetni nem próbálá. De Báthori István gúnyoson fogadá követeit. A székelyek most hatalmasabban kezdék érzeni, hogy ők sajátjokat kérik, hogy a szabadság közös, s elvehetlen az ész jogainál fogva, mint a napfény, mint a befoghatlan levegő: egy sereg gyalog s 2 ezer lovas nyújtá ki utána ismét karját a szabadság szent hevültében. Radnótnál szembe is állnak, de ismét vesztökre. Megfuttottak a Cinna ágyúi előtt, s ki el nem hullott, Marosba nem fült, kifutott hazájából, hogy a rögtöni bitófát vagy rabságot elkerülje. E győzelem után országgyűlés lesz Kolozsvárt, törvényszék elébe állítják mind, kik Békéssel Szathmárra nem menekülhettek. A pártosok bírót Lengyel- vagy Magyarhonból kívántak. Hasztalan, a bosszúra ingerültek karját jog fel nem tarthatá, s Wesselényi Mik-

lós ítélmester a csonkítás, jószág és fővesztést felolvasá, de könnyes szemekkel. Zách Bodog korának megbocsátható mézszárlása, de most, s a hazának ily nyomasztó korában, midőn egy rész szolgál, más rész száműzve, más harcon elhalva; ennyi vért áldozni a boszongó nagyragyásnak, ennyi árvát és özvegyet nyomorulttá tenni, több volt, mint önző pénzzsarlás. A lefejezendők közt volt a két Pókai is, kik felségesebben érzének, mint korának sokjai; kiket Szigligeti megénekelte ugyan, de dicsőítettségök a jövőnek tartatott.

Báthori Kristóf reményt nyújtott a székelyeknek, de nője halálán korán halálra búsulta magát.

Zsigmond is felnőtt német gyomorral és olasz szívvel. Átveszi 1588-ban a kormányt, ismét eldobja, kifut, s majd gyilkoltatni visszatér, vagyis mint egyik történetírónk mondja: mint a trójai lovat, béhozzák vesztökre. A török ellen akart menni, szüksége lett a székelyekre; de ezek még híven emlékeztek a szabadság napjaira, hívebben a kolozsvári piacon 7 óráig büszhődött testekre, hívebben a 34 székelyre, kiket Báthori István előbb megcsonkította, s úgy kísértete a szamosfalvi bitófára, mások tanúságára; mintha szabadna embert eszközül mások példájára kínoztatni. Sértő volt büszke nyakon a járom, s most Zsigmondtól egyelőre csak a pénzdótot tagadták meg azon esetre, ha csakugyan fel kellene kelniük. 1595-ben táborba száll 24 000-nyi Feketehalomnál: a súrlódásban ismét fellángola a szabadság érzelme, s megizenedik Zsigmondnak, hogy mint szolgák éppen nem, mint szabadok örömmel harcolandnak fejedelmökért. Zsigmond kényszerítve volt: serge csekély, a Fekete-tenger felé dühöngött a pogányság, s így, ezen háború alatti ingyen szolgálat, némi termék-adó, születendő fiának ökörigéret által, a székely ismét székely leve. Megesküvének hűségére, s azonnal siettek törni Zsigmond útait Havasalföld felé.

Tergovestnél* Sinant megverik, elfoglalák a várt, el Bukarestet; Gyirgyónál** ismét utoléri a futó hadat Zsigmond, s a székely gyalogok vérrel festék a Dunát, s holt ozmánokat hömpölygetve zúgá tovább a székely nép diadalát. Visszajőnek, kezet emelnek a primorokra. Fejérvárt országgyűlés lesz. A nemesség ellenök felszólal. A fejedelem a Rendekre bízá ügyök eldöntésit; ezek pedig, mivel visszaéltek kizsarolt szabadságokkal, meghatározzák, hogy a köznép régi ura alá visszatérjen. Visszatért, de csak mint fáradt oroszán kalickájába.

Azonban míg a jésuitáktól fanatizált fejedelem Rudolf császárhoz megy alkudni a hon ára felett, kolostorral váltandó a fejedelmi trónt: megjön Sinán megtorolni múlt évben kapott sérveit. A kimerült hazában ismét csak a székely nép volt az erő-forrás, fel is kelnek helyettes fejedelem, Bocskai István parancsára; de nem török, hanem önnemzetök vérében márták alig pihent fegyverök, s újra veszte a kormánytalan nép. Itt meghomályosul szerencsecsillaguk, s a szabadság szent lobogója felszedeltetve szóratik szét a pusztult hazán. S a székely nép mint a roppant elefánt, mely magába bízni megtanult, azon fa által lett szabadságtalanná, melyre dőlve oly sokszor nyugodott. A fűrészlést megtevė vala az idő; a segesvári 1562-i országgyűlés próbát tett sikerén, s itt e harc után lezuhant a roppant erő, s maga erején többé fel nem kelhete. Zsigmond harmadszori vándorútjával a székibe erőszakkal lépett B[áthori] András és Mihály vajda között felbomlott a béke Kornis Gáspár közbenjárására. A vajda Erdélyt vérben, magát trónján akará bemutatni a XVI. század lemenő napjának. Erdélyben terem. Néhány székely híve által felizgatja viszont a szabadság hőseit, lerázní a hadirabság békóit, melyet oly méltatlan szenvednek.

---

* Târgovištenél

** Giurgiunál, Gyurgyevónál

Végigcikázta ez ígéret a Székelyhon idegeit, sebesebben mint villanyerő. Csík és Gyergyó csak úgy ajánlá fegyverét, ha szabad leend előbb Várhegy oltalmazóin megpróbálni. Székelybánja égett, s mintegy ezer fegyveres ment alá Mihály felé, pusztítva a primorok jószágait.

Megtudja Báthori András: szerte ír a nemeseknek; Maros- és Aranyasszéken véres dárdát hordoztat, s a székely népnek is szabadságot ígér, csak kijöjjenek. Gyűlt a sereg. A fejedelem is táborba indult, tapasztalni Szebennél, hogy a fejedelemnek nem nyílik oly könnyen a vár, mint a papnak; hogy nehezebb a kard, mint a biblia; s feszebb a fejedelmi, mint a bíbornoki palást. Vert serge szétszalad, s míg az oláh vajda fényes bemenetet tart az erdélyi fejedelmek fénylakába: ő Udvarhelyen összehívá a Székelyhon bátortalan primorait kíséretül, s Moldva felé indul Zsigmond után. De sebesebb lépteken haladt a Mihály vajda által fejére tett jutalom híre. A csíkiak kapanemű fegyverekkel utána szaladnak. Szenttamásnál, a harctól hatodik nap, utolérik Ördög Balázs vezérlete alatt, s kíséretének nagyobb része szoros után lelé halálát a Csík-Moldvai havasoknak. A menekvők közt volt András is. Naskalat táján érte az est, s midőn egy kunyhó mellett, egy fa holdvilági árnyában szúnyodna Mikóval, megjő Ördög és társai. Mikó kérlelve lépik elejökbe. Semmit ért. Mikó hősileg hal, átadva élesebb fegyverét, hogy ne mészárolják övéikkel; András pedig egy baltaütésre szűnik meg magát védeni. Fejét és kisujját levágák, azt Mihály vajdának viendők. De érette a kegyért haragot találtak. A menekvőktől zsákmányolt drágaságokat a vajda magának kívánta, s több jeleit is kelle érezni e zsarnok önzésének, ki hogy despotismust állíthasson, Erdély nemessége kiirtásáról Náprági püspökkel meg is egyezett volt; míg Básta segítségével, mielőtt barbár népével tölthette volna meg hazánkat, előbb Miriszlónál megvereték,

később Tordánál meggyilkoltatott. Így a székely pártosokat is leültették.

Ez új bűnért Lécfalván meghatározzák: hogy népember semminemű fegyvert ne hordozzon, s hogy Várhegyet és Udvarhelyt felépítsék. A bíbornok meggyilkolásáért pedig VII. Kelemen százados börtöt mond a csíkiakra, pénteken és szombaton vajjal tartandót.

A kegyetlenséget, mely a Mihály vajda halálával félbeszakadt, Básta kezdé folytatni.

Tán legnyomorultabb korában a belviszályoktól is felszaggatott hazának, újra bejő Zsigmond Goroszlónál megbuktatni híveit. Székely Móses emeli itt fel fejét, a honszerelem szent lángjával, megóvni a népet, melyet a nőjéhez, hazájához hűtlen, 50 000 aranyért s egy hercegségért bealkuvó fejedelem meg nem akart oltalmazni a pártfogók zsarolása ellen. Nagy lett a nyomor. A nemeség kirabolva vagy harcmezőn; a jobbágyok lázongva, a nép elszegényülve, a hivatalok dölyfös idegenekkel töltve, a protestánsok halálra üldöztetve; mindenfelé honfivér és füstölgő falvak, szóval: kezdődött a Básta-szekere nyomorult kora. Székely Móses török segítséggel fejedelemmé lesz, a székelyek mégis csak hívei maradnak a németnek. 1603-ban fegyveres népet küldött pártjára felkölteni Székely Móses, de a Csíkban és Háromszéken felkölt 3000 ember mégis csak a kétfejű sas felé vonult Rádulhoz; s majd, mit most csak tenni akartak követeivel a székelyek, midőn Földvárnál táborozva újonnan hozzájuk küldött, követein megteszik. Megfogják, Coppához küldik, s ez legyilkoltatá őket. Összevágznak a haza hősei a zsoldosokkal, s főleg a székelyek vitézsége által a jobb ügy elveszett. Székely Móses megholt, s az idegen nép ismét úrrá lett a hazán. Tetőpontját éri a Básta kegyetlensége. A mellette vívó székelyeknek panaszok ellenére is külföldi tiszteket ad, azzal rakja be Erdély városait, kik a

nemességet még szóra se méltatják ajándék nélkül; templomokban vadak tanyáznak, magyar magyart fosztogat a mindennapi kenyérért, s izzadott a nép ekéjét vonva, az idegen katonák számára. Új bajnoka kél fel Bocskaiiban Erdély szabadságának. Szerencsés táborozásain mind a német, mind a török színlelt kegyét megnyeré. Már Magyarországon folytatá szerencsés harcait, a székely nép mégiscsak ellene volt. De Petki János 1605-ben Keresztúrra híjja nemzetét, előadja, mi hasztalanul, a hazának mily nagy romlásával szolgálák eddig is az idegen fejedelmet, s hogy ideje volna a Bocskai zászlója alatt még egyszer szabaddá tenni az édes Székelyhazát. Írnak a több székeknek és vármegyéknek; szavok visszhangra talált. Szeredára gyűlnek, Bocskait fejedelmöknek kiáltják. S követeket küldenek megvinni esküjök: ha szabadságokat visszaadja, eddigi vétkeiket elfelejti, az idegen ajkú tiszteket végkép kiirtja közülök, s végül ha 15 napnál hosszabban, a hajdani szokás ellenére, egyszerre nem táboroztatja. Bocskai elfogadja, s a kassai országgyűlés után 4000-nyi sereg zászlója alá készen is állt. De a honszabadító még ez évben megholt, el nem fogadva a koronát s királyi címet, s a székelyek minden szebb reményeit is sírba vitte. S így Báthori Kristóf óta harmadik nagy férfi, kiket a kora halál elszóltott a megváltói hivatás nagy céljától.

Ennyit elmondani igen jellemzőnek véltem. Láthatni innen, mint vívtanak szabadságokért, mint oltalmazák legkisebb jogukat, s hogy a sóügy, jobbágytság és adózás ellen készek valának hosszas időn át vért ontani. Itt elszűnnek ugyan a szabadságharcok, de nem a múlt s jobb idők érzelme, s az olykor felzúduló szabadságérzetet Mádéfalva sem tudá megtörni... A szabad népre, mely erkölcsében meg nem romlott, jöhetnek a napi események bárminő csapásai, míg a nevelési elv meg nem

változtatja gondolkozásukat, addig remélhet jobb jövőt. Jól értette ezt Philopoemon, s hogy Spártát nem tudá leverni csatáiban, nevelési rendszere megváltoztatását kezdé ajánlgatni, mind a mely meghozandta volna az erkölcs korcsulását...

Berzsenyiként pedig:

*Minden ország támasza, talpköve
A tiszta erkölcs; mely ha megvész;
Róma ledől s rabigába görbed.*

A más felett pedig szívszakadva dallja a költő:

*Nyugosznak ők, a hősfiai,
Dúló csaták után,
Nyugosznak ők, sírjok felett
Zöldel bokor, virány.*

*Csatájok a védelmezett
Népjog csatája volt,
Melyet szent eskü, szent kötés
Ellen zsarnok típort.*

*Vad kényet, zsarnok parancsokat,
Lánczot nem túrtének,
S szabadság, te szép égi lény!
Érted vérzettek.*

*Márvány lapokra tettüket
Örök betűivel
A történet komoly szavú
Mu'sája vési fel...*

*E porba omlott szép haza
Fel fog születni még;*

*Van bíró a felhők felett,
Áll a villámos ég.*

*S hol legtöbb honfivér lépé
A harci síkokat:
A népszabadság ott tenyészt
Legszebb virágokat.*

XV. OLÁHFALU

...Parancsolat adatik, hogy a vitézlő Rendek kijőjenek. És mivel... Koppándon Vitéz Gáspár a fiát keresztelteti vala, a hadak kiérkezvén, egyenesen odame-nének. Bánffy Dénesnek hírré esvén, el-szalad, a feleségit pedig minden vele va-lókkal felprédálják, s el is fogják, sőt meg is ölték volna azok a tatárnál kegyetle-nebb székely népek, ha Kornis Gáspár a magán lévő hosszú mentével bé ne ta-ka-ja...

Onnan az hadak kioszolván Örményes-re és Bonczidára a Bánffy Dénes jószá-gába, szörnyű prédálást cselekvének, a drága úri és fejedelmi köntösöket egy-más kezében összeszaggatván, az ezüst-tálmakat, nem tudván a parasztok, mire valók, összeolvasztván golyóbisokat ön-tenek belőlök... Akkor nevetséges dolog történék Bonczidán, mert egy székely a pincében sokat iván, és megrészege-dvén, hordókkal lévén a méz a pincében, a hordókat pedig mind felvagdaltván, a méz kiomlott a földre, a részeg eltánto-rodván, beléesik a mézbe, s egészen bele-keveredik, onnan kijővén, a mint tonná-ból a puskapor kiomlott, abba is bele esik és bele keveredik, és amint a de-rekalfjokot egybeszaggatták vala, a sok tollu a földön hevervén, abba is beleke-veredik, és a mézre reá ragad a sok tollu. Ilyen irtóztató módon a grádicson le akart menni, hogy a lovához menjen, az udvaron lévő székelyek meglátván, és nem tudván, miféle szerzet, elijesztik egymást, mondván: imhol jön a Bánffy

*Dénes ördöge. És immár futni kezdettek
vala, ha a részeg ember meg ne szólítsa
őket, segítségre híván, hogy tisztítsák ki
a mézből, tolluból és puskaporból.*

Cserei

Oláhfalu a székely anekdoták bölcsője. Az ősz Hargita csendes magányában fekszik, regényesen, mint lehetek a csendes bércek árnyai, hol Oskár és az atyák bús alakokban ülnek, nézdelvén a jövődők harcait. Minden országnak, sőt tájoknak is gyakran van egy helyük, hova boldog és boldogtalan, mint idegen fészekbe, jogosítva érzi magát lerakni elméncséjeit. A magyarvilág rendszerint az egész Székelyföldre szokta alkalmazni lótojásos anekdotáit, a Székelyföld pedig mind Oláhfalura tolja. Csakugyan a természet is kitenni látszik őket. Lövéte határa éppen falvakig rúg, s hitelesíteni látszik a kankóhúzást; sovány köves földöket nem szánthatván végig, s indíták innen, hogy felbillenésétől félnek; itt vivék keresztben a lajtorját, itt hordák lepedővel templomba a világot, s taszíták borsón állva az oldalát, őket számítá meg a katoná, ők itaták meg a fűzfát, s húzták fel a fűhöz bikájokat, ők fekütek egy éjjel haza Fejérvárról, s tudja a jó isten, még mennyi szikrája van a népelméncségnek.

A természetén kívül, még ezen elszigetelt élet, deszkafűrészelés és széthordás is adnak anyagot: ezért nyerek meg, hogy egy dögvészkor legyen Fejérvár nekik egy állomás. Van egy fűrészmalom hajtó patakok, mit falvakon felül kettészakasztanak: ezen patak malmaitól le több falu határán, egy-egy köblöt vámol, mit ha megtagadna egyik fél, a másiknak veszik vizit, s kényszerítve vannak ez adózásra. Különben világért sem oly hóhortosok, minőknek szeretik festeni; sőt a székely népet, ki hallomásai után akarja magának osztályozni a műveltség-

ben, bizonyosan mást fog találni, mint keres. Elmúlt a komé-világ. S ma a tarka jézust meglátni nem ugrik ki az alul álló, sem az órát nem verik agyon, sem a szemet nem vájják ki, hogy meg ne vakuljon...

Oláhfalunak Bethlen Gábortól kiváltsága van, minél-fogva Udvarhelyszék alól ki vagyon véve, s benne idegennek bírni nem szabad. Ezért Fejérvárra évenként 2000 deszkát kellett önköltségeken vinniök, s eltűrni egy fejedelmi fűrész-malmot, melynél ők dolgozának. Ilyszerű helység Zetelaka is, 100 000 zsendelyért, mely ma már Udvarhelyre viszi ügyeit. Mindkettő követeket küldött az ország gyűlésire, s Oláhfalu az anekdota szerint azt, kire az ősi magyarka rátalált. Annyi igaz, hogy egy hason követnek a múlt hongyülésen, a királyi személyes csináltott e célú öltözetet.

A külső ugyan mit se nyom az értelmiség mérlegében; de különösön jó az, hogy e falunak is annyi szózata legyen, mint székének: sőt, a 800-nyi lélekből álló Csíkszeredának annyi, mint a 130 000 lélekkel bíró Hunyad vármegyének. Ez annyival különösebb, minél közelebb látjuk az évet, melyben országgyűlésünk létszeresített volt; s ha bosszantó látni, hogy Magyarhon félszáznyi szabad városa csupán egy szózattal bír, úgy ha bizonyos honérdekek nem szólanának még az 1791-ki rendszerezés mellett, ez sem kevésbé bosszantana.

A magyarhoni városok küzdenek a szavazási jogért, s hinnünk kell, hogy nem is fogják a Rendek tőle megtagadni, csak azon számításért sem, miszerint néha egyetlen, vagy néhány szavok százezerökbé kerül. De hogy nem fog minden városnak két szózatot adni, az is feltehető; lakosok száma szerint kellene felosztani a szózatokat, főleg míg e városok annyira ellenei a magyar nemzetiségnek; míg német nyelven írják jegyzőkönyveket, németül perelnek, s míg a tót nemzetiségért küzd: nagyon

korszerű e kiváltságot tőlök megtagadni; s mily korszerű
ez ma, túl a hegyeken, éppen oly jótékony lehetend
nálunk is egykor.

XVI. KIRUJ

A Kiruj egy sziklai völgy, Oláhfalutól 3 órányira; gazdag borvízforrásáról, s a műipar szerencsétlen kísérleteiről nevezetes hely. Százada hogy feltalálták e völgy forrását némi előkelő vadászok az erdők rengetegében. Akkor még vadon, de regényes, miként költője, gróf Lázár megéneklé. Most kissé szelídült, hogy a magánosságát kedvelőknek elvonulhatást nyújtson az élet zajából. Lakható háza 13, leggyakrabban a szászok keresik meg.

Még látszanak itt egy fonó- és szövőgyár romjai, mint emlékjele a múlt e részben hanyag időnek. Némelyek azt hiszik, hogy a gyár virágháza a fejletlen műiparnak, melyen kívül kevés élet, benne is csak addig, míg minden foglalkozóit jól fizetheti. Mások állítják, hogy el kell előbb jönie a nemzeti szükségnek, mely kényszerítse s nyomorával taníttassa a mesterséget a hon lakóinak: addig hasztalan minden gyár.

Legyen bármiként, annyi való, hogy a székely nép még nem ért meg a művészet szebb kívánataira. Eleget fonnak, eleget szőnek, varrnak, de mindez mit sem ér, ha annyi áron a külföldről többet és jobbat kaphatunk; s szinte elmondhatjuk, hogy köntöseikre tett munkájokkal viselhetnének brüsseli csipkét, florenci szalmakalapot. Nem az erőtlen tíz ujj az, mivel nemzeteket fedez a külföld, hanem milliókra menő emberkezeket pótoló erőművek, vagy olyszerű gyár, melyet itt is szétromlani látott a részvétlen kor. A maradás édes barátai Albion nyomorúságát szokták előnkbe lökni, mintha a kivándorlók ezrei kézi munkától megfosztottak, mintha a gyárok felállítása s szaporodása által tönk्रे jutottak lennének. A gabona-törvényben fekszik itt nagyobb baj, s egyebekben,

mitől Erdélynek nincs mit tartania; ott a gyár soksága, itt nem léte a baj.

Hogy ki legyen egészítve e kép, még vashámorát is megemlítem. Eleget futnak, fáradnak e jó emberek, mégis a 13 részvényes verője 200 mázsa vasnál többre szert nem tehet, mikor Torockón egy verő ezerfelé dolgozik fel. Óhajtandó, hogy egylet vegye e völgyet kezére; vas itt annyi, hogy jelenleg a felszínen turkálnak művesei, s nem is oly rossz, mint e gyámtalan kezekből most kikerül. Megjött a vasidő, vasból építnek ma utat, házat, templomot, tornyot, hidat, s még hajót is; nem méltó-e hát, hogy legutolsó érces helyeinket is felkeressük? Az érc, főleg a nemesebb, minden szemernyivel gazdagítja a hont, ha szinte több költség megy is reá, mint mennyit ér. De hála az égnek, nálunk a bányászat bizonyos aratás.

XVII. HOMORÓDALMÁS

Én részemről amondó vagyok, hogy a népnevelés olyan, mint a tölgy, melynek nagy idő kell, míg a kisdéd makkból élőfa lesz, de épp azért nem lehet vele eléggé nem sietnünk.

Kossuth

A székely ereiben láng foly.

Jósika M.

A székely férfi középtermetű, erős idegzetű, jellemzett arcvonású, a nők itt is kevésbé szépek. A székely férfi többnyire sápadt, mit a pálinka s a rossz fenyővíz okozhat. A székely munkás takarékos, régihez ragaszkodó, vallásos...

Tanárky

Szeretném jellemzeni e népet. Több próbáit láttam már; s tudom, hogy Mátyus sangvinico-phlegmaticus-nak el is határá. Gyakran halljuk, hogy a frank tüzes, a német komoly, az angol melancholicus, az orosz tompa, érzéketlen. Szép megjegyzések, melyek csoportokra illhetnek, de a nemzet egészére ruházni nem tudom. Meglehet, úgy van, de mostani eszemnek mégis úgy tetszik, mintha mondanák: a madarak repülnek, pedig járnak is; mintha mondanák: a csillagok ragyognak, pedig nekik is van éjszakájuk sat. Meglehet, korom más hiedelmet vált, de ma még hiszem, hogy míveltség és életmód, az égalj e két szülötte határoz a népjellemek felett, s hogy faj-, ág-, nemzet-különbség, csak alá rendelve hatosok. Mondom

innen, hogy Európának nemcsak míveltebb osztálya hasonlít egymáshoz, de alsóbb népe is, mint kereskedő kereskedőhöz, miképp földész földészhez műveltségéhez s életmódjához viszonyítva. Jellemezze bár a székely népet kinek mint tetszik, én nem mondhatok mást, mint hogy a kaukázusi ágon alig lehet erőteljesebb virágot fölmutatni.

H. Almást gondolám kiválaszthatónak, hol jellemvonásokat tárhassak fel. A falu nagy, négyből együlve sok idő előtt. Sok temploma sincs, megszagatni a nemzeti és családi édes viszonyokat, csupán annyi hiány, hogy beljebb esik a bortermő helyeken.

Akarnám egy hét napjait munkáival és gyönyöreivel hét képben bemutatni; de tudom, hogy honi kép, honi kéztől átforgatandó mű; s hogy kik azt nem ismerik, ismerni sem vágnak. Pedig látnia kellene mindennek, mi nyomorult kunyhókban rejtegeti e nép a krajcárként gyűjtött pénzt, mit a város sima asztalokon fog könnyeden továbbadni. Éreznie kellene mindennek, hogy az ökör, a székelység egykori adója, nem áll elő mint gomba, s ha nyárban barátja és munkatársa, télben azt szolgálnia kell. Tudnia kellene mindennek, miképp gabonájok nem ünnepnapi ajándék, hanem a korány és estpírtól színezett homlokverejték szerzett gyümölcse.

Azonban a falunak is megvannak saját örömei. Almás békésen lakik öncsinálta házaiban, míg a városi sokszor pénze mellett is költözködik... E házak elég nagyok ugyan, de kár, hogy nincs, ki figyelmeztesse kényelemre és csinoságra, hogy legalább olvasó embernél ne kellesék látni háló és könyves szobát nyugaton, s nappali házat északon. A ház e népnek az, mi a méhnek kasa, hová csak éj, vész és hó hajtja be, hol a nő mint anyaméh rendezti a beszerzetteket... mert a székely embernek udvara igazán élete, ott találja a nap első sugara marháinál, ott látja a

felemelkedett nap téli faragásaiban, csépléseiben, s ott hadja el az est vég sugára erdőre, mezőre készültében. S ha a tél továbbállt, s földi kárpótlásul trágyát kapának, ismét kiáll az eke, hogy majd a nyár szekeret rakhasson: s míg a férfi künn űzi nehéz gondjait, honn a nő fon, majorságot táplál, gyermekeket nevel, s vidám arccal várja férjét kevés, de jó ízű ételére, vagy ha a nyár kalászokká érlelé a jó reménnyel vetett magvakot, együtt kelnek, együtt dalolják az aratás örömét, együtt hajtják fejeket a nyugalomra; s ha széna-csinálás jó, szekerre kerekedik az egész család, mennek itt Vargyasra, hol házok, ólok készen várja, s megnépesítik, megifjítják az erdőket népdalaikkal. Kedves jelenet a kőlyukba menőknek látni a szép fiatalok pesgésit, s még élvezetesb elnézni egy ily nap szombat estvéin, miként költözik haza a munkás nép szekeren és lovakon, magával hordva tehenét, kecskéjét, mik héten át tápat nyújtának.

Vasárnapra megnépesül a pusztá falu, mert ünnep ugyan e nap, de nem angol csenddel; a Themse partjain becsukatnak a boltak, itt vasárnap van a vásár, gabona- és gyümölcszekerekkel; ott zárva marad a színház; itt korcsma, minden vigalomhely e nap zajdul fel; ott alig láthatni embert dél előtt, itt járva kezdi ünnepét a nép. Megkondul a harang: özönlik a fiatalság fekete kalapban, körül ödvedzve réz sinor- és fekete szalaggal, derekán hányatos bőrmellény, lábain szűk harisnya és csinos csizma; utána eregel a férfi kor, hasonnemű öltözetben, de kalapján sem virág-csomó, sem sinor, hanem helyettök vállakról tisztos fekete zeke leng, mit télben a fiatalak is hordanak; utánnak a nősereg, tarka mellénnyel a Brassóban szolgált fiatalok, mindenek fejről szalagok kígyóznak a fejr fersingre*, mely előtt fekete kötény van. A leányok hajdonfővel, a fiatal nők fején keszkenő- és főkötő-, az élte-

---

* gyolcsszoknya

sek fejr fátyolszerúvel fejeken. Megzendül az orgona, s ha e népsereg felmelegül egy hét munkája után: vallásos és meglets jól éneklésre a kebel elfeledkezik magáról. Ez papja dicséretére legyen említve.

Mert sajnálandó a protestánsoknál az, hogy a templomi muzsikára nem készíti el mestereit; s mégis csudálkozunk, ha a római egyház méla buzgalomra ragadja híveit. A papné bejöttén a nők felállanak, úgy fogadják papjokat is; gyönyörű maradványa a vallás jobb idejének, mikor frankhon papjainak utánmorog, Spanyolország pedig éhségre juttatja. A férfi ősz fürtei is tisztelvék itt, mert bármi benn üljön a legidősb székében, egy fiatal sem teszi lábait ki előtte, hanem korok évszáma szerint hagyják el istenök. Végül csak az egyház szolgálai maradnak benn a fiatalsággal, kik míg a karzataból lemennek, a leányok énekelnek; ezt teszi délután értök a fiatalság, aztán elhagyják a templomot, hogy délelött a fi, délután a leány magára maradv, a paptól tanítást vegyen. A tanítás könnyörgésen kezdődik mindig, s oly jól jön látni, mint emelkedik fel az ima a leány sötét hajaktól ívezett barnatüzes arcán, mit az egész hallgatag komolysággal után-eseng, délben, miként a jó Henrik akarta volna a frank-népnél, asztalokon megvan a jó kenyér és tyúk; míg várason gyakran selyem suhog, sovány asztal körül.

Délután kezdődnek a vigalmak, de egészen más színben, mint városainkban. Ferdő, teke, kártyaház ajtai helyett ismét istenházé nyílik meg; a harangok szent hívása közé nem zörög kikocsikázók s hangászok zaja, sem tekegolyó csattogásai; nem fut itt házából a nép, mint kín-helyéről, s ha kimegy is, nem néptömeg tarka vegyületében, hanem rokonai házi körében találja fel örömét. Nem megy népkertekbe honvágtyól sápadó hangászoktól nyerni gyönyört, hanem fiataljait nézi táncában, ha estvére szállt a nap; s nem eped az anya lihegő gyermeke

egészsége felett, tudja, miképp tiltott gyönyör, fűzött kebel nem veté meg betegsége ágyát; tudja, hogy ép kebelből szítt életerőt, s hogy munka megedzé életre; míg a városi fiatal mindjárt hektikával fizeti le rövid gyönyörét. Azonban tagadhatatlanul jobb, egészségesebb lenne egy decka táncházat építeni nyárra, hol az élv is ízesebb leendne. Ki pedig honn marad, érzelő iratok helyett a szentkönyv íróival társalkodik, s ha papját vendégül nyerheti, az ünnepnap lesz nála: asztaláról leveszi szőnyegét, fejjel teríti bé tiszteletül, s a székely szívesség minden jeleivel fogadja. Így új életerővel ismét megkezdi heti munkáját.

Házi életiből a munkásságot, vallásosságot vehetni fő jellemvonásokul... Imádnunk kell a vallást, sok jónak kútfejét; de óvakodva kell elfogadni avatatlan szájokból tanításait, mert gyakran egyik kezében istenbeni bizalmat nyújt, a másban pedig kétségbeesést, vakbuzgóságot, és itt ellenségivé válik önmagának: tört ad a vakhit kezébe, hogy gyilkolja le az ingadozó hitet; gyilkot, hogy ledöntse emberi méltóságunkat s a status életét; a vakhit philosophákat állít fel, melyek nem hagynak önfejünkkel gondolkoznunk; s míg a néptömeg megavult szokásokat bálványoz, halad az idő előre elkészíteni a nemzet sírját vagy láncait. Nemde ez úton kereskedett Egyiptom papsága; nem így bitorlá-e a középkor az emberi méltóságot. Karunk nem kíván többé sóvárgó rabszolgát látni dús asztalai körül; minden embert a polcra akar emelni, melyre isten teremté, hogy lenne istenképe a földön. Méltán megkívánhatni tehát, hogy néptanítóink az idővel haladjanak, hogy iskola és templom, a népmívelődés e két intézete, babonát számára ne termesszen. Korunk már megkívánja a néptől, hogy érezze önbecsét, ismerje hazáját, jogait és kötelezettségeit, bírjon némi ítélettel és ízléssel műveléseiben; higgye, hogy a természet ezredei-

től kiszabott úton jár, s vallja Spinosával, hogy az erény magának legfőbb jutalma. Eljött az idő, hogy a vallás ne legyen politikai inquisitiók eszköze, s a sz. István törvényeiben mindegyre odavetett bűntök után elvénült az esküvés is, meg kell hát szünnie, vagy vallástalanságot segít elő. Mert hol a műveletlen ember, ki esküjét a bizonyos kín vagy halál előtt meg nem szegi? E gyöngéin az alkotmánynak csak népnevelés segít. Igen, de itt iskolák kellene: pénz, kézikönyv, oktató, s mindez sokba kerül. Adjatok elég jövedelmet oktatóitoknak, hogy ne kelljen szántaniok; fizessétek őket ezüstben, mint sok tiszteket, s ők gondolkozni fognak értetek. Csak egyesülni kell, s lesz pénz, csak akarat kell, s lesznek iskolák, csak meleg kebel kell, s a vasárnapi iskolák megtörik a műveltség útját. De ugyan most, mikor van mester, ki falvának egyszersmind mészáros, mikor még él Ke... falván a pap, kiről nem tudom, igaz-e vagy nem, forog az anekdota, hogy a disznókat ő is kihajtá, és őrzé naponta, mikor a sor reá jött; míg egyszer vasárnap üté a rend, s a Püspök közbeszólt: addig, mondom, ugyan mit kívánhatni a néptanítóktól. Ha jó mészáros és jó disznópásztor, megfelelt hivatásának, s miért áldozná fel magát.

Valamint az elvtelen vallásosság, úgy az elvtelen munkásság sem termi meg a jólét várt gyümölcsét. Hasztalan kelek fel korán, izzadok az országúton valahová előbb juthatni, ha mások rövid ösvényen szoktak járni; hasztalan vagdalom az erdőt, ha keresztül tartva viszem a lajtorját, mikor ésszel vagdalás nélkül elvihetném. Míg mások géppel vagy más jobb eszközökkel szántanak, vetnek, rostálnak és fejtenek; míg Albion néhány perc alatt a beadott anyagot használható kelmében adja vissza, itt atyáktól tanult modorban gazdáskodnak, s a durva kelméből mit sződegelnek, 18-20 garasokba jó egy sing...

De van a külföldnek a földnépe munkásságának elősegítésére egy szép találmánya, a kisdedóvó intézet. Míg a külföld kisdedeit óvóintézetben rakja le, hogy a szegény szülő gondtalan végezhesse távol munkáját napestig: itt idegenek vagy ügyetlen gyermekek kezére bízva a csecsemő, s gyakran megesik, hogy kire bízják a felügyelést, gyűjtja testvéreire a nyomorult házat. Valóban szép eszméje ez óvás emberszerető századunknak, s alig kell egyéb hozzá, mint egy könnyen építhető ház, s egy, ha lehet, női kisdedóvó; vagy mért ne lehetne az természet-től ide felhívott nő is. Az iskolatanítók is megtehetnék ezt, csak ne kellene a zsoldtárt kapával váltogatni. De el kell halni a XVIII. században szülötteknek, hogy a haladás óriása békóit lerázhassa; el kell halni a jelen iskola-tanítóknak is, hogy az iskolák élettudományt tanító népiskolákká váljanak. Almástól e részben sokat remélhetni. Csak kolomposok kellenének, itt a jóra felhívás nem marad visszhangtalan. Igazolja mondásomat azon idő, melyben jó papjok felszólítá őket, bétakarni a falu végén földszínre jött embercsontokat. Elvállalák, de nem volt, ki végrehajtassa. Azonban apáiknak e csontjait, hiszem, hogy tiszteletbe fogják tartani, s eltakarják.

XVIII. HARGITA

*Zord Hargita messze honunkra lenéz;
Messzebbre kiterjed a honbeli vész.*

Kanyaró

Az almási barlang napra kijáró ürege, a bemenőjénél helyes szeglet alatt, egyik dél, más napkeletre, tüstént kétfelé ágazik. A Málhegy üreges része mész és föld vegyületből, s egyebekkel együtt itten előállván... minekutána, itt keménységet értek, egy locsogó tóvíz a földrészeket feláztatván, kiöblegette... A hegy oldalához nem ragadhatott kövek az üreg fenekén fekszenek... a becses kőnek való a fővénynek valóval lágy korától fogva együtt feküdtek. A bemenőre csüngőleg néző ág, a szádánál hágni kezdvén, mind a hátuljáig nagyobb emelkedéssel hág... Minden üreg teteje egyik felől egy ölnyi, s hol több, más végen öt s több ölnyi magasak... Csepegőkő akármi márvány keménységet felvetten találta. Találtatik jáspis, achates, jaspachát, calcedon, crizopráz, topáz, hiacint, rubint...

Fekete István

A Hargita egy nagy hegység, Udvarhelyszék és Csík között. Belsejében, mint szokott a mészkő-hegyekben, egy jókora üreg, s ez a Székelyhon egyik csodája, az úgynevezett almási kőlyuk. A falutól távolacska esik, főleg mivel útja darabosabb, mint volt teremtvé, s ha nem tudnók, hogy a falunak ez legnélkülözhetlenebb útja,

hinnünk kellene, hogy a jó útoni elszökéstől féltik e ritkaságot; így pedig mi jót sem hihetünk. Egy órai veszélyes út után feltűnik a Vargyasvölgy, mezei lakjaival, hol a nyárban begyűjtött szénát télben a marhák fellegelik, s volt reá példa, hogy sok éveken át laktak itt emberek, kiknek még az úrasztalát is itt kellett megteríteni. A Vargyason átkelve, a dombon, az erdők tisztásán, egy kápolna törhetlen romjai látszanak; túl rajta felnyílik a száz ölnyi mélység, a meghasadt sziklahegy két falai között; felmorog a Vargyas vize visszhangjaival, s az utas vágytele száll fenekére életvesztes meredek szirtoldalon, gallyakhoz kapaszkodva. A rákok és halak eleme néhány lépésre eljátszodja első játékát, s bámuljuk az ijesztő fakoronás szirtoldal alá besuhogását; s elhagyott kődarabos medrén mi sem marad a nézdelővel, mint egy tompa moraj, s az égre nyúló két szirt feje felett tomboló szélvész. A jobb oldalon népcsoportokat elfogadható üregek készítik elő a menőt a borzalom viharának. Felsötétlik ezek után a barlang száda, s mint lépdelünk fel az ingó lajtorján, mennyi képe az alvilágnak, mind átkereng szédelő agyunkon. Belépünk a szádába; hátunk megett mászhatlan meredek maradt; s egy szomszéd oldal szirt, égre iramló fiatal fákkal, előttünk éjféli setéséget lehellő barlangnyílások, s fejünk felett egy semmivel sem biztosított földkúp. Támot és gyertyát kapunk kezünkbe, mellettünk áll a benveszéstől mentő ágokkal terhelt ember; megindulunk, orrunkat kellemetlen bűz, fülünket denevérek sipegése, szemünket egy sírbolt megvilágított éjszakája foglalja el. Eszünkbe jut, hogy az erdők, mik felül tőlünk a napvilágot felfogják, vérszomjas állatok tanyája; megrémlik képzetünkben, hogy a jáspis és achates mellett némelyek szerént embercsontok is hevernek; felrebbenek a mérgükben egymást evő denevérek, mintha látnók a barlang mókusait, s hallanók a medvék kihívó

mormolásait. Azonban a bátor vezető lépdél, a jegyeket hányó űz, s a víztől síkos földről mocskos kőhalmokra, majd vízbe, majd puha denevér-rakodásokon haladva, mikor a fekete számjegyet látjuk, érezzük az örömet, mit érzett Göröghon bódorgó gyermeke, a mértani figurák látására; s mikor a bennjártak neveire bukkanunk, mint ha megnépesednék a földalatti világ respublicája. S miután megbarátkoztunk körünkkel, s bámultuk csodáit: látjuk a cseppkövek szeszélyes alakjait, szeretnénk valamit gyártatni magunknak, de eszünkbe jut, hogy e cseppkövek, valamint a szomszédos márvány tömeg böcstelen kincs, mert Erdélyben van, s hogy Szigeti ékművészünk kiköltözött, Ferenczy pedig bánhatja, mért született magyarnak... Ha megfordultunk az embernek teremtett napvilág felé: klimiusi eszmék, római éjszakák szellemei simulnak reánk; felmerül előttünk a végtelen idő, mely látá e hegy gyermekkorát; felel ugyan valamit, ha kérdjük, e föld-üreg születése felől; de megvallom, az idő e feleletét nem értem. Az emberek némelyike a teremtés kezéből akarja lehozni, mások a víz feloldó ereje által akarják a mészföld szénsavas részeit kiöblegettetni. Ki biztosan akarná véleményét fölállítani: sok ezredeket kelle itt leélni, s látnia az idő lassú munkáját, s még akkor is tökélytelen lehetne az eredmény. Hiszen a méhet látjuk munkáiban, mégis titkait nem ismerjük; s a selyempille 40 napos életének is ugyan mennyi titka van még az ember előtt?! Puják vagyunk a természet működéseinél, s ki itt akar föllépni, mint csalhatlan, tegye keblére kezét, s fejtse meg csak keble dobogását, s mondja meg, mi az ember, mi e föld, melyen az országok mint gőztől kigyúlt sajkák önakaratlanul tébolyganak! Az emberek felszámíták, hány perc alatt futja szélére-hosszára át a szél a Székelyföldet. Tudjuk, hogy a Mercur 83 nap 23 óra 14' alatt futja meg pályáját a nap körül; de az emberi szerkezet műkö-

désének problémája máig is talányok talánya. Ki e tan tengerén északtót találna, ki ez éj setéjében csak pharost emelne: annak hinni tudnék a föld múltjáról és jövőjéről. Térítsétek meg, ha tévelyegnek, azokat, kik a szellemet nem tudják a vértől elválasztani. Mondjátok, velünk született-e az istenről eszme, a túlvilágróli remény, vagy csak a hit tárgyai?...

A nép itt is, mint minden réginél, regéket mond. Kik Gyergyóba akartak kijutni üregén, azokat a szék érdemes mérnöke biztosítja, hogy az egész üreg alig 400 öl hosszú, s a földszinre csak kéményszerű nyílásai vagynak a bementen, s azon helyeken kívül, hol a Vargyas bé és kizajlik. Egy mesét Kirchertől mégis megemlítek: K. u. 460-ban Hamelát, Saxonia városát teméntelen egér borítja el. A város aggódva tanácskozott a kellemetlen vendégek elűzésén; midőn egy furcsa ember előállt, s jó pénzért elvállalá elpusztításokat. A szerződés megesett. Elővett háttáskájából egy sípot, oly ékes dalt zengett, hogy reá mennyi egér, mind a Visurgisbe ugrádozott és veszett. A város most nem akará megfizetni ígérétét, s midőn fenyegető követeléseit a szászok nevetnék, előáll, mint egy vadász, más sípot vesz elő, s hangjaira 4–20 éves szász gyermekek a város melletti üregbe rohantak, s nem soká itt, e kőlikon bújt ki velök. S ezek maradéki a mai szászok. Nem kisebb elméncség, mint Jordanesnek azon hiedelme, hogy a hunok az ördögöktől és boszorkányoktól származtak.

Minthogy hadas Irnáknak, sem a felijedt népnek nem lesz többé oltalma a lyuk, jó volna a széknek egy kis gondot fordítani reá, hogy juthatnának könnyebben hozzá.

XIX. HOMORÓDMENTE

*Zápolya szólt: „örökös jobbágyság s rabnyüg a pornak!”
S ölje lön a szellem, ölje maradt az ipar.
Kölcsey szólt: „váltás s örökös föld!” s szárnyakat öltött
A nyügözött szellem, s létre virult az ipar!
Zápolya meghamisítá törvényével az írást;
Ósi jelentését Kölcsey visszaadá!*

Garay

A mely primipillusok a táborba nem jelentek meg, és nem is akarnak eljöni, örökadó alá esznek.

1556-ban Újvári Gábor végzése

Valakik elköötték magokat valami praetaextus alatt, két vagy három köből zabért, elégséges lévén pedig mind a hadakozásra, mind pedig a megváltozásra, megváltozzék, s az is, akinek kötötte magát, kibocsássa, ha ki nem bocsátja, kifoglaltassék.

Udvarhelyi végzés 1608-ban

A földesuraknak érdekekben fekszik az úrbéri állapotnak szabad egyesség után megszüntetése; mert ha így nem történik, előbb-utóbb a kötelező törvénynek el kell következnie, s ez valószínűleg nem lesz oly kedvező, mint a szabad egyesség.

Kossuth

*Ím előttünk áll a dicsó, a nagy munka...
nehogy százados késelmünket hajdani
álmából már felébredt honosaink elun-
ván, követelni merjék tőlünk az igazo-
kat, melyeket ma még ajándékuul venni,
s köszönni is készek.*

Záborszky

A két Homoród két partja az, hol legtöbb a jobbágy, hol úgyszólván minden nyomon jobbágyok panaszaiba botlunk. Különös ugye? Jobbágy a Székelyföld szabad mezején, a feudalizmus ily nagyszerű nyomai e helyen, mely idegent bételepülni nem engedett, lakosa pedig, az első-től utolsóig, mind nemes és szabad. Mondhatom, nem a legfelderítőbb talány. Philosophia mondja: semmiből semminél egyéb nem lehet. Itt nem volt székely jobbágy-ság, s mégis lett; s vajon mért ne hihetnők, hogy ami nem volt, nem fog lehetni, ha az emberiség, az egyetemiség alapelvével, végcéljával összeütközik. Mondhatja valaki, hogy itt eleitől fogva voltak jobbágyok, mert kiket itt kaptak, azokat jobbágyaikká tették. De hátha állani talál, hogy e nép nagy idők előtt még mint népetlen pusztára települt volna. Akkor a bévándorlottak parányi sergin kívül nem állíthatunk fel más származási utat, mint azon vad törvények útját, melyek a keresztény vallást be nem vevőket, s később a bűnhődőket jobbágyokká tevék. S ki kell mondanunk, hogy az itteni jobbágyok, a közülek kiemelkedett tisztek zsarolásai, kényszerítései s vásárlásai által buktak le jobbágyokká. Volt még egy törvény is a székelyeknél, mely a harcba nem menőt szolgaságra adja. Megvolt ez a magyaroknál is, mondjátok, és méltán, mert nem érdemes a szabadságra, ki jogait s honát gyáva védeni. Korunknak itt csak szánakozni szabad, minthogy nem bünteti többé a fiút atyjában; szánunk kell az időt, melynek törvényül volt iratva az eszme, s örvendenünk,

hogy azon kor világa nem fejt ki több életerőt; mert bizonyosan a Veres-tenger korbácsolója sem írta isten nevében, ha gyaníthatá, miképp a harmad- és negyedízigi elv ezredig is kiterjedend. De maradjon: nem szűrnak többé szemet szemért, s a durva korról jól mondja Beccaria: mennykő kell az oroszláznak, mit golyó el nem dönthete. És e kor sokkal fásultabb vala, mintsem rettetett istenén kívül, mástól törvényt elfogadjon egész Solonig... Az atyák vétkeiből ennyi szolgál nem születhetett. A história azt mondja, hogy századok előtt minden székely jog egyenlőséggel bírt, mint egy amerikai ma; s minden válaszfal csak a 6 törzsek, ezek nemzetségei és ágazatai közt vala, s egyenlően osztának meg tehert és szabadságot. De a fényes anyagi erő naponta túlnyomóbb lett; felkölt a vagyonszerzés vágya a patriarchalismus temetőjén, s megszüle az előkelők és nép osztályait. Amint az egyik nyomult lefelé a nemzetjólét mérlegében, azon arányban emelkedett a másik, s lett a primori rend. Lassanként magokhoz ragadozták a hivatalokat; a tisztesség, házasság, vásár, öröklés által jövedelmet és jószágot kaportak, s e fény és pompa díszítményeihez kiegészítőül szolgák is kellének, mint akkor mindenütt Európában: üldözés, nyomorgatás, szegényítés, elpuhítás lettek eszközül, kényszeríteni a föld népét hatalmasoknál keresni segílyt és oltalmat.

Egyelőre vérárulás-szerűleg ötlük szemünkbe, s szemökre vethetnők, hogy még Hellász és Róma is megkímélle önfaja méltóságát, hogy ez embervérben gyönyörködő nép is csak azokból tartott szolgálakat, kiket legyőzött, s megölni is szabadságában volt. De azon kor lelkibetegségeihez tartozott ez; IV. László kora körül egész haza ily zsarlások ellen panaszkodik, s vétke-e, ha a boldogtalan holdjáró, holdját imádva jártában eltapodja önvéreit? Vétke-e, ha a mohácsi vész közeledtével és után

fúhez-fához kapaszkodott a felülről nyomattatott ember? A székely nép azonban nem volt gyáva e szenvedésben, s hatalmason felszólalt többször e jog és vértiporás ellen. Az Udvarhelyen és Agyagfalván tartott egymásutáni heves gyűlések felsíró nyomait hagyák e békétlenségnek. A primori rend magyarokkali nőszülés, harchír, vagyonság, értelem, tisztviselés által csakugyan ura maradt a népnek, s kényszeríté az alrendűeket megválni tőlük, s felállítani a primipili és pixidari rendet, hogy lenne súly, lenne gát a hatalom és elgyengült nép között. De késő volt: már el volt érve a cél, meg volt férgesedve a nép a lehullásra, s hasztalan állítják fel az életvesztésit a szolgálásra térőkre, mégis látunk az évkönyv lapjain, kik kevés gabonáért feláldozák a székely szabadságot. Kitortek ugyan a lázadások; de a 8 népháborúnak mi sikere se lett. Így változtak meg az idők a szabadnép felett, s általa a nép. Mert nem e nép örvendett László királynak, midőn Sándour család nászán ivott a nemzet szerecsendió poharából; más néppel ontottak bajnokilag vért a Rabanbánok;

*S oh más székely kar menyköve villogott
Atilla véres harcai közt, midőn
A félvilággal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragja.*

Mire jutott aztán a nép, melyről azt mondja az írás, hogy nemes és adóment. Hiába! Nem tudák elhinni, hogy a múlt veti el a jövő aratását. Jobbágyok lettek. E nevet eltörlé ugyan a múlt század nálunk, de mást helyibe nem hagyta. Azonban igen oly törvényt pontokat, mely három-négy napot kíván hetiben egy gyalogszerestől, mely megtiltja ugyan a pennaticum-féle huzavonákat; de meghagyja a tizedneműeket. S mit ad a népnek kárpótlásul szabadságiért? Nyomorult telket, szűk mezőt, s azon jogot, hogy

lemondjon személyes lételéről, s földösura pereljen érette; s ha a földösúr eránta goromba, szegények ügyvéde oltalmazza perét. Boldog ország, hol minden ember isten képre teremtett ember! Boldog Magyarország is feletünk, hol az úrbér viszonyai meghatározzák! A robotot úgy, miként a tizedet a testvérhon meg akarja pénzen váltatni, s ha kivihető lenne, örökváltságot szeretne eszközölni, hogy lenne minden ember polgára hazájának, nem proletarius. A pénzen megváltás már törvényeinkben meg van engedve! Meglehet, hiszen a hódoltakat nem méltányló Róma meggyőzöttjeinek is megengede ennyit. Örökváltság azon magos eszme, melynek kivitelére oly meleg keblek buzognak a testvérhazában, hogy legyen mindennek java, s lehessen mindennek szólás-szabadsága; legyen képviselve a temérdek nép, hogy pereljen ő maga, hogy ne kelljen őt szegények ügyvédek oltalmazni, azon embernek, ki nem pártfogolhatja a szegény igazságát, mert a földesúr kegyéből az, mi lett, s ha ellene szól, kenyerét veszíti.

Magyarhon felkarolta e tárgyat, Erdély most készül megközelíteni; ott bankot akarnak állítani, melyből önmegváltására pénzt vehessen a nép, itt még csak most neveznek biztosságot úrbéri terv dolgozására; ott már falvak válták meg magokat, itt most készülnek verni a törvényes békót; ott a nép kezét fogott urával; itt ha valami javadalmat nyújtanak nekik, reszketve veszik el, nem foghatja meg a nép, miként lehessen valamit nyerni azoktól, kiket eddig persa engedelemmel csak félni és gyűlölni tanolt. A Székelyhonban a megváltás e nagy kérdése egyik tételét már az idő eldönté... nem lévén királyi jog ősilég e földön, nem kell rettegniük, hogy csak haszonbérlett jószág felett alkudoznak; s az előítéletek hydraival sem kell hosszason vívniok. S még az időtöli elmaradásban is vagyon hasznok, ha valahogy és valami

képp tagosítás jőne létre e földön: kiadhatják uroknak mellék-tartozásokat ott, ahol tetszik földben, s a robot tőkét könnyebben leróhatják néhány év alatt; vagy még könnyebb leendő a sok nemű terhet rendre semmíteni; vagy ha egyszerre lenne is a tartozás-tömeg alkujá: nálunk alig haladhatja meg az összes summa az $1\frac{1}{2}$ ezer váltót, mert nincs $1\frac{1}{2}$ száz hold földje egy szolgáló embernek, mint sok helyen Magyarhonban; oltalomra sincs többé szükségük, oda az idő, melyben a feudum urai királyokként köték vagy oldák szomszédaikkal a békét. A pallossal egyebeket is kezdenek visszanyújtani mindenfelől, s ki kell mondanunk, hogy a pártfogolás nincs többé kezükben. Az uradalmak azonkívül elgyengültek, egy éhségkor néhány ezeret fel sem tudnának segíteni. Mert hány földesúr mondhatá el a 17-ki szükségkor is, mit gr. K...ny Sámuelné, miképp egyetlen egy öröme annyi szűk idő után, hogy emberei között egy sem éhezett. Pedig itt ezereknek kelle pénz és élelem.

XX. RIKA

Az erdő sűrűje némi borzalommal önti el a keblet, mint az éj homálya, s főleg hol legyilkoltak sírjáról hűs szellők lengenek felénk: mondhatom, nem mindennapi érzelmek állják el utunkat. Kiskoromnak ez erdő iszonyatos színben vala festve, miképp Afrika bátorságtalan helyei, hol a banditák mint fejedelmek ülnek törvényszéket az élet felett, s neve nem hangzott édesebben füleimbe: mint a sír, halál, temető vagy vérpad. De jelenleg nem a borzalmas Rika ez erdő többé. Az emberjog feljövő napjával elmúlt dicsősége, hatalma, mint sok másoké. Most az átvivő út nem oly keskeny, mint a megtámadások idejében, az erdő ritkásain favágók, szénégetők, nyájörök vegyülete bolyong; s a virgili képet gyönyörű székely leányok szénagyűjtése egészíti ki. Önkénytelenül elfelejtkezik a szív, Svájc bércei közt gondolja magát édes ábrándjában, s midőn a pásztorélet tündérregéin merengénénk, feltűnik a bitófa, s eszünkbe jut, hogy 3 mrföldni erdő közepén állunk, majd 2000 párizsi lábnyi magosságon; éspedig oly erdőben, mely néhol járatlan még, mint a gondolat országa, néhol mély és veszélyes, mint az érzelem tengere, néhol magos és nyaktörő, mint az eszmék végetlensége. Felmerül lelkünk előtt a véres idő, magával hozva törvényszolgáit, a bakót és az elítéltet. Füleinkbe zúdul a papi áldás s a mormogó nép zaja, s mindezekről ha egyszerre lefoszlik a múlt ködös leple, mit látunk egyebet, mint egy vaderdőt, benne akasztófát, körülé kidülledt képű holtakat, s nyársban csavargó szerencsétleneket, emberderekakat, melyek nyakereiből messze felfortyog a vér a lehullott fej után! Valóban nem kisebbszerű látvány volna már időnkben is, mintha ebéd-

jeinknél egyszerre csak felgörgene egy függöny, s megette gladiátorokat látnánk gyilkoló sebeket osztogatva vendégeink élvére... Fázom ez emlékezettől, s engedjete meg, hogy csak töredékét adom. Mert hinnem kell, hogy nem múlik annyi év, mint ide a Dózsa-zendülés, s miként mi alig hihetjük már, hogy eheték egymást az éhes pártosak, hogy ültetheték hév trónra e pártvezért, s hogy nézheték el kínokat jézusi vallásban nőtt emberek: úgy idők múlva e sorok, e valóságos tény is szomorú, nevetséges emlékezeté leendnek. Jőni kell időnek, mely nem fogja vérével mosni a tántorodott embert, s nem csonkítja meg az ég művit.

Szabad legyen kérdenem: ugyan mit használt az emberiségnek annyi ontott vér? Mennyiben tán a leélt emberek nagy része keresztségét is tarthatná. Jó is lenne, hogy ne ismernénk sokra régi nevén, hogy lenne több Pilátusa a földnek. Felelik némelyek: kiirták a bűnöst, hogy rettegjen más gonosztévő. Mondanák inkább: ledönték a Rika ferde növésű fáját, hogy egyenesre nőjön Kárpát cseméteje. Nagy eszme ez is, miként a háborúé! Csakhogy mindenik több vért ont, mint mennyitől csak borzalom fogná el a kebelt. De ki jogosítá a társaságot, hogy egyedeit vérpadra vonja mások rettentésére? Itt eszközzé fajul az ember, áldozattá sokak büniért: mézárszékre viszik, megölik testit, hogy a fattyú erény jobb utat vegyen. Így ez eszme sem volna kisebb adóztató a hazán, emberiségen, mint a minotaur, mint a jósszék a régiesen....

Sajnálni kell azokat, kik a halálos büntetést a bátorság elvéből pártolják, mivel úgy mondanak: nem gonosztévők, hanem ártatlanok oltalma az alkotmány. Ugyan jó emberek, ha egy általatok elfűrészelt fa valamelyiteket megcsonkítaná: a fa volna-e a bűnös? Ugyan ha egy eléhezettett vagy felingerlett állat reátok törne, érdemelne-e halált? Pedig ő mi sokan veszték éltöket nyomor és

dühösség vétkéért, kiket a közállamnak meg lehetett volna tartani. De nem csak lehetett volna; tartozó kötelessége egy államnak jóvátenni azt, kit benne a közönség tett ártalmassá. Melyik ember született bűnösön? Ki az, kiről elmondhatná a polgárzat, hogy nem az ő ültetvényéről szedé a kábító gyümölcsöt. Nincs pedig oly alásüllyedt vétkes, kit felemelni ne lehetne. A polgárzat, mint egy folyóvíz, majd alatt, majd fenn hömpölygeti egyes cseppjeit; s minden csepp az emberiség tengerében csak úgy nyomulhat alá, ha fennről nyomatik.

Az éhezőnek kenyér vagy munka, a tántorgónak javítóház kell, és nem halál. Vannak ugyan emberek, kiknél sok évi javítás sem mutat sikert. De minél zavartabb a víz, annál későbbre tisztul. S egynéhányért üdvös-e ezrek éltét kockáztatni a halálos büntetés elvében; kiket különben is mű rontunk meg. Van mégis eset, hol ölni szabadna, mit Beccaria is meghagy. Teszem, hol egy haza és jó alkotmány ellen zablátlanok serge emeli fel fejét; itt ha a pártfő börtönéből is villámsugárakat bocsáthat a hon fellegébe: akkor jobb neki, mint a hazának, szabadságnak elhalnia, a büntelen megtámadás oltalma s közhaszon elvéből.

A természet törvénye azt parancsolja: ne ölj! A vallás is visszhangozá, de utánveté: szemet szemért, fogat fogért. Ha meg nem szentelé a biblia, hamarabb elismerik, hogy a megöltnek életit egy más halál nem kárpótolja, hogy a nyilvános lefejezések nemhogy kevesítenék, sőt nevelik a bűnösök számát. Tanúm a történet, mely keservesen panaszolja, hogy a legdurvább, leggyilkolóbb törvények korszaka volt, legégrekiáltóbb vétkek szülő éjszakája. Tanúm a lélektan, mely naponta mondja, hogy a távol öröme mindég bájlóbb, csábítóbb, s a nem ismert kín mindég rettentőbb. Mégis a törvény nyilván gyilkol tat, s megmutatja a sorsa felett kétségbeesett embernek,

mi könnyű szembemenni a halállal. Az ínség gyermeke könnyen cserébe veti lelkiismeretét a jóllétért, s ha tudja, miként egy óra-negyedet fog szenvedni jónapiért: sokkal kérlelhetlenebb zsákmánylásiban, mintha hosszú munka és börtön félelmében tenné azt. Tanúm a külföld jól sikerült példája; s tán hozzánk is meghozza a véletlen. S ha szinte kivégeztetést igényelne is a közhaszon, nem közhelyen, hanem elvonultan viendik véghez az éjszakának e borzasztó, e gyászos munkáját.

XXI. ERDŐVIDÉK

Vajon láttál-e egy nemzetet, mely síremlékeket nem emelne halottainak, mint egy vallomásként, hogy köre kell bízunk a hálát és keservet, mert minden, mit csak emberek hordanak keblökben, eltűnik.

B. Eötvös

Erdővidék Három- és Udvarhelyszék egy-egy székét foglalja magában. Benkő úgy vélekedik, hogy e két szék, pl. Bardóc és Miklósvár, későbbi telep volna, a kiirtott erdőség helyére, oláh, dac, olasz népekből. Az oláhok IV. Bélától bírnak is egy donatiót. Mind a két szék növekedésivel kiváltságot is nyert a fejedelmektől, s így nem fiúszékek; de ezért appellatiojok mégis az anyaszékre megy; városa egy sincs, de annál nagyobbak falvai, s egyszerűsmind kezdődik a katona-föld.

Erdővidéken közelebből egy gazdasági egylet alakult a magyarhoni mintájára; s látszik az előzményekből, hogy a székely műiparnak máris adott impulzust. S azon meleg részvét, mely a darab vászon és fonal megjutalmazását kísérte, mely a meghozatandó új gazdasági műszerek jövetelét sóvárogja: előjele annak, hogy a székely nép megért a kor reformatiójára, csak fáklós kell, s e nép minden jóban híven követendi. Egyelőre meglepő, hogy éppen e középponttalan vidék lépe ily hatalmasan fel; de ha eszünkbe jut, miképp a vidék mindég nagy férfiak bölcsője volt, mi csodálkozni valónk sem marad. Úgy látszik, e szerencséjít érzi is. Alig létesült ez egylet, azonnal egy más nagy eszme villant meg agyában: Benkőnek, mint országos hírű gyermekének emléket akar emelni.

A cél magas, vagyis nem kisebb, mint a Benkő érdeme. De tán parányi sietéssel van összefüggve. Mert nem vala-e jobb egy pár évet az egylet megalapítására fordítani, s csak azután lépni fel a meleg kebel óhajtásai mellett. Ha Erdélyben valaki, Benkő bizonyosan szobrot érdemel, mégpedig óriásibbat, mint amelyet ez egyesület kis köre emelhet. Az igaz, mindegy, legyen bármiből s bármekkora egy emlék, csak igaz tisztelet emelje: de ez igazság mellett mégis meg kell engednünk, hogy a művészet, minthogy nem eszköz, csak remekművel dicsőítheti magát és kegyencét. S még bátorkodom mellette azt is kérdeni: valjon az assyriai király 60 könyöknyi aranszobra nem elragadóbb-e, mint lehete egy fa vagy márványdarab. Az emlékeknek áldozattal kell előállania, különben nem lehet méltánylást elismernünk: Erdővidék pedig csak erejét megfeszítve tehet bár középszerűt. Érzem, mi puja vagyok a divat-eszmék árja ellen. Mikor Magyarhon a Mátyás- és Kölcsey-féle szoborvitát folytatá, megpendítém: nem volna-e célszerűbb, a szobor helyett haszonhajtóbb, vagyis korszerűbb emléket állítani, mely ne merítene ki a nemzet feleslegét. Én az akkori magasztos hevültségben pártolást nem remélheték az eszme tűzpontja felől, és mégis egy harmadik véleményé vitaták ki erőtlen gondolatom, bár mellette én többé egy szót sem emeltem. Ebből azon tanúságot vonám, hogy bizonyoskorán van a Mátyás szobra, s nem kezdém remélni a 100 000 pengő összegyűlhetésit. Pedig lelkemből óhajtám, s adja isten, csaljjon meg reményem. Azonban én akkor és most is hittem, miképp e két hazában annyi magas vágyú kebel, annyi áldozni kész jó szív dobog, mennyi szobrokat állíthat elő: de anyagi jóllétünk ily szenvedő állása mellett, míg a szív érzelmeiből pénzt nem verhetünk, nagy áldozatokat várni követelés. S a gondolatra jöttem, hogy Magyarhon itt egy tetőn elaludt vándor, ki most midőn

felébredt, messze haladt bajtársai után akar rohanni; s mikor hallám mellé az erdővidéki szoborügy megpendülését, jónak láttam a szobrászat históriájából következőket elmondani, hogy látnók, mik a környülmények mellette és ellene.

A szobrászat első csíráját Egyiptom látá, s azonnal a papság, mely a napfényét is dugárosi markába szerette volna keríteni, még gyenge bimbójában leforrázá. A papság ada itt mintát szobrászainak, s ha a lángész vésője egy dőfessel továbbment, nem volt kisebb, mint isten-káromlás.

Majd a költöző Egyiptusok áthozák a közép-tengeren. De az anyagi szükségekkel, rablókkal küzdő kor nem ápolható eléggé áthozott virágait a műveltségnek. De letelepültek a gyülevész népseregnek. Fejedelmek emelék fel fejöket. A föld minden mythususa egygyé lesz. Az istenek földre kezdenek szállni, s az emberek hozzájuk emelkedni. Kidühöngik magokat a fél-istenek; s a polgárosodás felkel a Theseus vállain. Hercules az állatok talányos trónát lerontja. Előállnak a törvényadók, s megállítják Hellász jövődjét, s a tudományok, művészetek kora megnyílik.

Azonban keleten háború torul össze, s mennyköveket hozva zúg, a Hellenföldnek nemcsak virágait, de porát is megsemmisítendő. De a marathoni ütközet a 20-orta nagyobb serget megtöri. Itt megkezdődik a persa-háború, de a szabadság maroknyi népe nem rendült meg kelet óriása előtt. Majd hét nap és hét éjjel szakadatlanul ontja reájok Xerxes Hellespont hídján katonáit, mégis Termopil és Salamis megdicsőül, s általak Hellász szabad népe.

A plataeai harc végre hódító fegyvert fogat velök... De a mi célunkra elég megemlítenem, hogy e győzelem roppant zsákmány birtokába juttatá a görögöket. Új emelcsők állanak elő a tudomány, művészet, mesterség,

kereskedés gépezetében. Az építészet pártázatain fel-
emeli fejét a szobrászat is; feltűnik Phidias, teremti a
Párthenon Minerváját, az olympi Jupitert, s Athén e fiá-
ban eléri a szobrászat tetőpontját; mit korunk alkalma-
sint oly sikerrel vár, mint Izrael népe messiását. E leho-
zásból láthatni, hogy a szobrászat istenitalát nem száza-
dok erőlködése nyitá fel, hanem a pillanattól, melyben a
korinthetai leánya szerelmesit agyagból képzé, cse-
desen folyt, mint megindult folyam zuhatagjához, s hol
Dedal cövekszerű szobrait eleveníteni kezdé, ott meg-
szorul, hogy annál sebesebben s nagyobb tömegben önt-
hesse ki árját.

E környületek után nem lesz felesleges megemlítenem,
hogy Hellasz földén a szobrászatnak még az istenek is
kedveztek. Az égöv ábrándhozó meleg, de a jól idomult
földszint, kupres olaj-, platán-, borostyánberkek árnyai
enyhítik; kellemes levegője, virágillatárban fürödve leng
a tengerpartok hosszában. A népszabadság korlátlanabb
mint szabadságideálunk. Minden polgár egyszerismind
hős, s minden hős polgár. A nép egyszerű, víg, ábrándo-
zó, fogékony, szellemdús. A szabadság csatáira még min-
dég büszkén emlékezett. Jóllét járt a gunyhóban, kincs a
palotákban. A hősi dicsőség kivíva. A hon e nyugalomban
csak tudomány, művészet fénypontja után esenge a láng-
ész. Hittanában nem volt ez: ne csinálj magadnak faragott
képet!, hanem inkább e szókat szentesíté meg a szokás:
istened szobra legyen elefántcsontból, s mentől tisztább
arannyal bevonva.

Végre Hellasz belviszályok közt elfáradván, meghajolt
Rómának. És megholt. E nemzet haldoklása nagyszerű,
mint élete. Örökségül Rómának hagyá szellemit, hogy
általa gyilkolóján hasonló halállal bosszulja meg magát.
Róma éretlen volt elfogadni tanítmányait, áthordá komé-
diáit, de csak hüvelyit látá a fényes törnek, csak álarcát a

szörnyetegnek, mely egykor meggyilkolandja. Mikor Athénben a philosophia csarnokai nem hangzának többé, a Cincinát kora is kezdte lehunyni. A római elbámult a szobrászaton, mint bábán a gyermek; azt haza hordatá, s hívé, hogy titkait is sajátítá. Soká erőlködött szobrászokat állítani elő, hogy képezze zsarnokait, hogy álljon elő az idő, melyben Nagy Sándor képeit Appelles festé, Pyrgoteles metszé; Lisippus pedig szobrain dolgozott. De Róma nem szüle Phidiást. Hadrián végre kitalálta, hogy pazarlás emelé nagyra a népjog hazájában: megkísérté tehát, de tapasztalnia kellett, hogy nem lángész az, mely meg tud hajolni ura kényinek, s így Rómának meg kellett elégedni a diadal-kapuk dicsőségével.

Róma buktával a tudományokra, művészetekre éj borult. A félvadok, kik e kor hősei, az emlékeken s szobron próbálgaták harci ügyességöket. Azonban e setét századokban egy új Athén támad. Parti lége kellemes; olaj-, narancs-berkekben fellenghet itt is a képzőerő. A Gvelphek és Ghibellinek közti viszályokban önálló. Polgárai szabadok, mint amott. Hatalmas földön és tengeren. Selyem és mozaik művei felülmúlhatlanok; világkereskedés, roppant gazdagság kezükben. Ez új Athén, Florenc.

Majd feltalálják Afrika körül az utat Indiába. Elveszti a kereskedés kulcsát e város. S halomra gyűlt vagyonára többé nincs szükség a kereskedés volt piacán. Művészet, tudomány jó napirendre. Megragadja kormányát a Medicis-ház, s mérhetlen áldozatával néhány pillanatra, némely görög minták utánzásában, felmosolyg még a lehunyt görög szellemű szobrászat, Peruggiók, Masacciók veszik fel a hellenvésőket. Terem egy sereg Venus, Niobe, s más utánzások. X. Leó még eggyel tovább lép; eszibe jut hogy a hellenszobrászat egyik emelcsője vallás vala, s e kor szobraira a vallás szentelő leplét is reá veté. De hasztalan, mert hosszas küzdelmek, nagy pazarlások

után is csak azon tapasztalást nyerék, hogy a morál szíven foganszik; a szobrászat még a vallásnak sem eszköze, a szobor nem örökít; hanem ő a művészi lélek ideálja, szenvedély szülöttje, s a világra nézt pedig magasabb gyönyör.

Florencnek elfogyott pénze, s le kelle mondani a világról. A botra költ művészetet Frankhon fogadá bé. Népe nek görögszerűsége sokat ígért, de e népnek csak egy nem vala meg, az athéni nép-szabadság. Elsőbb is szegénynek az absolutismus királyát kelle képeznie, s így egy csapat Ferenc álla készen, s őt követék utódai. Majd trónra ül a despotismus XIV. Lajossal, s a több művészetek után a szobrokra is felraká parókáját, tanújául annak, hogy minden művészetnek egy a forrása, egy a célja. De e kegyességiért egyik utóda vérpadot fest. Napóleon alatt Dávid reményteljesen emelé fel vésőjét, de e kor békonyítá, hogy a derék katona mintája nem oly változékony, mint a nőalakoké az érzelem honában.

E sorokat csak azért hozám fel, hogy láthatnók, miképp a szobrászat honosítására, mit a Magyarhon szándéklott, vagy csak szobor alapításra is sokkal több kell, mint csak akarat és meleg tisztelet. Pénz, szabadság...

Napunkban e kórság Frankhonból mindenfelé eláradott. Naponta újabb, fényesebb, óriásibb szobrok emelkednek, s nem hiszik az emberek, hogy ez is frank betegség, mint a fényűzés más nemei. A frank népnél a szobrászat is, mint minden divatszerű, pártfogókra talál; s tán mondhatnók, hogy oltárának nem hajol meg úgy, mint emlékeinek; s tán az egész ma meghalna, ha emlékről biztosítva lehetne. Rég ki van mondva: bírja a frank király Cato lelkierejét, Aristid igazságosságát, Marc Aurél humanitását, Titus jóságát; ha háborút nem visel, fővárost nem épít, palotákat, hidakat, csatornákat, emléket nem állít elő, nem népszerű, nem bír a frank királynak kellettő

erényekkel. E gyöngéjüken tartva, vitt ki velök császári koronát Napóleon. Anglia feje, Frankhon szíve Európának, s nem csodálkozhatni, ha a fellázult szív egész testét felizgatá. E szív a harci vérben megifjadott, mint Juno bűvös forrásában, de sok részei a nagy testnek vénhedni indulnak: s hogy őszbe indult fürteit megpillantá serdülő libertinusa, Amerika rázó ujjai között, megrezzent a közelgő halál előtt, vasutakat, gőzhajókat siet készíteni hogy elfuthasson; össze akarja gyűjteni a világ kincsét, mint szegényülő fősvény végóráiban... Mégis a szobrászatot akarja e kor tovább művelni, hová a fiatal érzés minden ereje központosul.

S mit akar Európa a szobrászattal? Önmagát örökíteni. A művészetet mesterséggé alacsonyítá, hogy gyártson sokat és szaporán. Célját elérte. Dutel eröművet is talált fel, mely mértani pontossággal kilenc gyámok helyét kipótolja. A célt eszközzé tévé, s hiszi, hogy szobrain az örökül, kinek állítja. Csalódás! Kiket Phydias, Praxiteles, Scopas örökítenek, rég elmerültek az örök feledékenységre minden mythusos dicsőségükkel, a szobrok helyét gyom, dudva növé be, de a művész nagy neve máig is él; Homer megénekli az atridákat, s énekeiben őt, és nem hőseit csudáljuk. Appelles Zeuxis neveit ma is bámuljuk, s ki tudja előmutatni csak egy vonását valamelyiknek... És ennek így kell lenni, mert mikor a művészet e koszorúját a mű homlokára, s mikor a művész dicsőségét a fizetőjére ruházzuk át: akkor a művészet többé semmi egyéb, mint mesterség, s művei gyári szakmányok.

Korunkban már kevés dicsőség szoborral tiszteltetni, de tán így volt ez mindenkor. Előáll egy főember, s ha nagy a nemzet, azonnal feláll a szobor. Egy nemzet nemzeti ügyé tévé vala állítását, s már mindenik bé akarja bizonyítani, hogy neki is vannak nagy fiai. Így szokott ez lenni minden periodicus gondolatnál. A hírlapok azóta

tömvék tervekkel, felszólításokkal, leleplezésekkel, néhány hó alatt látánk a Goethe, Linné, Börne, Robertson, Schiller, Jean Paul, Priznic, Cuvier, Mülfer, Carrel, Herman, Guttenberg, Beethoven, Nelson, Solygon, Wellington, IV. Henrich, I. Miksa, Fridrich, Florian, Combes, Galilei, Garnier Pages, Jaquard, Talma, Fenelon, Virgil, Thäer, Mozart, Calderon s a jó isten tudná, még kik emlékeiről. Annyira közönségessé váltak már, hogy kevés időn alig leend több belbecse, mint a tapsnak színházainkban, az éljenzésnek polgári gyűléseinkben. Petrarca, a florenci azt mondta volt néhány század előtt: régebben a szobrok erények emlékei voltak, ma a szem gyönyörűségére vannak. Állítottak azoknak, kik nagyot míveltek, vagy a köztársaságért haltak el. Milyen határozatott Itália szabadítójának, Africannak, amelyet lelki nagysága és szerénysége el nem fogadott, de holta után meg sem tilthattott. Állították a jeles és tudós férfiaknak, melyet Victorinusnak tétetni olvasunk: most tétetnek a gazdagoknak, kik képesek nagy áron idegen márványokat vásárlani. Ma tétetnek nem az érdemnek, hanem hogy legyen egy pont, melyre büszkélkedve mutasson a honfi, hogy neki is vannak szobrai. Egyik római császár egy szép fiúnak templomot állított; Nagy Sándor kedves lovának emlékére egy várost, és nevééről neveztető. Nekünk is vannak embereink, kiknek csak több érdemök, mint bármely lónak, azért meg kell elégedjünk oly emlékkal, milyen kitelik; hogy pedig ünnepélyes nagyságú nem telik, kézzel fogható. Ki viszonyainkat ismeri, annak satis.

XXII. FELSŐRÁKOS

Rákos Felső-fejérmegye foltonként elszórt falvainak egyike. E falu lakosai nem hazudtolják meg Benkő véleményét a településről. De azért az idegen nyelv itt idegen. A székely nemzetiség itt oly erős, hogy a beléhullott idegenségnek benne fel kell olvadnia. A régi települőket többé nyelvön ismerni nem lehet, s még kik megtarták az oláh s más eredet emlékit, azok is magyar iskolába jártatják a fiatal nemzedéket. S oly jólesik a vándornak, mikor tudja, hogy alig van a Székelyföldön, ki magyarul meg ne értené, s nem kell még számítgatni, hogy vajon miféle nyelven kérjük meg bajunkról. E feletti örömet nyelvészeti útjakor Döbrönteijelenté, s a nyelv apostola nem veté kősziklára szavát, nemzeti nyelvök iránti büszkeségökre olajat öntött. Mert érezik, miként anyanyelv nélkül nincs többé a nemzet.

Rákos inkább borvizéről nevezetes, minthogy a bortán mindenekfelett jól főzi. E borvíz története a magyar műipar mása. Helyén 1835-ig kender-áztató tó vala. Minden tudta, hogy ott borvíz buzog fel, de papján kívül senkinek sem jutott eszibe megkísérteni. A próba jóra ütött. Három évre lecsapolák, s akkor bezzeg minden birtokos jogot akart hozzá. Maurer s Dániel nevek jönnek mint pártfogóké, de mint buzgó eszközt papját, Barabást, mint végrehajtót a népet kell említenem, kinek 1200 szeker és gyalog napszámában áll. Most ház is van mellette, s a vidékiek kereskedést üznek vele; néha a közönség kárára, a borszéki neve alatt.

XXIII. VARGYAS

*Erdővidék az én hazám,
Katonának szült az anyám,
Apámat háború,
Anyámat sok gondbú
Szegényt elragadta.*

Krizsa

E falunak máig is némileg szomorú képe van, mintha még nem épülte volna ki az utolsó háborúk egyikében elhullt férfiait. Azt mondják, hogy mind egy csoportban lévén, egyszerre hulltak el, s hiszik, hogy azóta több ügyelet van a gyalogok lovasokkali elegyítésére a falvakban. Ily eseteknél, ha nem látnók is a katonaság alapeszméit üdvtelenebbnek, mint a vallását: mégis áll a gondolat, hogy miatta elég vér omlott ki már. Az igaz, míg béke alatt tenyészik a nemzeti jóllét, lenni kell, ki falainál őrt álljon; mert nem kisebb dicsőség a békét megoltalmazni, mint harcon békét nyerni; s legyen bár a fejedelem szerencse kegyeltje, mindazáltal a nemzetsergek ezredei, mint megannyi potenciái személyes ügyességinek, vagy mondhatnám, mint megannyi zérus járul jelentő maga mellé, s ha bukott a szám, mohácsok válnak sírokká, és ellenben. Megváltóul lehetne itt az ember, ki a nemzetügyek felett más kockát találna ki; mert miképp a háborúk ezrei nem hullhatnak el egyénekért, úgy két egyén sem vívhat meg milliók sorsa felett. S még e találmány után is kellene katonaság védelmül, ha valakinek csakugyan eszébe jutna felzavarni a béke nyugalmát, jótékony hatását a műveltségre. Ezt el kell ismernünk, de el azt is, hogy a kis Athén óriásibb embereket állított elő békéjében, mint a héthegy népe hosszú és öldöklő éle-

tén. Európa harcívait Napóleon feszíté meg ennyire, de miután az erő és gyengeség, az erény és véték ez óriása lehuny: alig lesz többé, ki ez íveken több nyílvesszőt merészellen a szövetséges állományok szemébe lőni. Ide kar, ide ész kell, s miután ez új csodára hasztalan várunk, gyaníthatólag visszavétnek e polgári vállakról a fegyverek; s azon igazság, hogy e haza polgárokat szül, vissza lesz állítva. Hazáért halni felséges; de érette élni felségebb. Bedugult a jósszékek szája, s eggyel kevesebb minotaur él embervérrel; s tán a zsoldosok is szemekbe menének már az élő szörnyetegnek nézni. Akkor a székelység is polgára lesz hazájának, mégpedig homlokán hordva a dicséret azon fénysugarát, hogy mikor vért kíván, vérrel, mikor szívet kíván, szívvel tud járulni hazája szent ügyéhez; s mi őket csak becsülni, őket csak szeretni fogjuk, mint a nemzeterő gygásait. Mert könnyű volt az ókornak dicst aratni, triumphussal térni meg; nekik hon nem vala, mit munkálniok, a legyőzött rabszolgák nőik felügyelése alatt elvégezték a ház és földészet munkáját. De ezeknek senki sem szánt, s ha nem vetnek, nem aratnak.

Mi békétlenséget látott e tárgy felett itt a múlt, inkább a modor ellen volt. A katonaság, az édes haza és jó fejdelem védelme, a székelyen nem súly. Ők azzá születvék mint méltó utódai a művelt és harcos scyta nemzetnek. S mikor rendszeresíték, mondhatjuk, csak egy lépéssel léptek túl e nép jogain, azon kor sürgető kívánságára, s csak a szűnni indult katonásszellemet ébreszték fel bennök. Azon kornak minden gyermekére számolni kellett: a külhatalmak trónja elleni rohama, a meg nem tért ozmán dagály ellen mindenestre anyai gond vala gátot vonatni. A trón-kérdés eldőlt; a keletnép dagálya megtört, s ha felderül nálók a polgárosodás, itt sem fog kelleni határőrizet.

Ha átfutjuk a szabályzat lapjait, van is benne kárpótlás a vesztett nyugalomért, s a teendőkért szép remények. Mária Therésia borús korát ismerjük: szüksége volt hű karokra, s felállítá a katonaságot a szélbelieknél, a belsőb-
biekre is fennhagyván e jogát. Jóllehet a hon határain belül tartozott addig is katonáskodni a székely, mégis benne a szolgálatba kilépés napjától minden gyalognak 4, lovasnak 8 p. krt rendel napibérül, s mind bel-, mind külháborúban kenyeret és ló tartást, fegyvert mindenkora, szíjnemű szereket csak előszörre ígér. A háborúban vagy rablók úzásiben elhullt ló árát megtéríttetni rendeli. Továbbá az adó harmadrészt elengedi, el háború idején a katonát kiállító családnak, s az özvegynek, kinek férje harcon vesz el, míg máshoz nem megy, vagy fia nő. Háborúban sátonemű kellékekről gondoskodást ígér. Idegen tisztekkel raká meg ugyan az ezredeket, de nagy öröme leend közülek tölthetni, mihelyt azoktól eltanulják az újabb harctant. Az érdemes altiszteknek is hópénz van ígérve. Szerette volna, hogy a rendelt öltözetet bevegyék, de ha nem tetszék, megmarad a jelen zekéjek, csákójak, csak hajtókát rakassanak rá. A katonai szolgálaton kívül minden katonai és polgári hatóságok kényszergetése ellen oltalmát ajánlja. Kiveszi ugyan némely közterhek hordozása alól, azért a közjavadalmaktól meg nem fosztja. Sem egyes, sem köztelkek, szerinte, el nem foglaltatnak a katonatisztekért, csak legelőt és fát kíván nekik. A szolgáló lovakat az adó alól felmenti. Hogy más ezredbe újonc gyanánt át nem téteti, megígéri. A vallás ügyeit régi állásában hagyta. A magszakadás régi módján mit sem változtatott, s végül fennhagyá, hogy míg valamely család katonát állíthat, addig élhet a katonai kiváltságokkal. S ez a székely katonaság alapszabályzata.

Lesznek, kik óhajtának hallani mai állását is e katonaságnak; de e helyett bár régi korával tehetném párvonal-

ba. Legyen elég most annyi, hogy a székelységnek régen is voltak katonás terhei. Milyenek a királyi udvarokban 100 székely-lovas tartása és váltogatása; milyen a várak és határok őrzése; s a háborúra felkelés, melyre mindig készen kellett állania. S mikor parancs érkezett, vagy hordozák a véres dárdát, perdültek a dobok, meggyúltak a tűzhalmok lángjai, a székelység nagyobb-kisebb számmal felkelt a haza oltalmára, s a királyt egy hóig ingyen követé táborozásain; de ha 15 napig meg nem ütközött, hazajöhetett. Ezen rend fenntartására lustrák tartatának, hol nemcsak fegyveröket vizsgálák meg, de egyszerűen figyelmeztetnek értékek csonkulására vagy magosulására, s amely primipil nem bírta tovább lován szolgálni, jött a gyalogok közé, s a mely pixidar hárommennyi jószágot szerzett, mint kelle rende egyedének, azonnal primipillé ültetett, fennmaradván az elszegényült gyarapodásakor rende visszaadatása. Ezen lustra béke idején is folyt a szék kapitánya által, s ki alóla kivonta volna magát, vagy háborúba nem mene: fejét veszté ugyan, de jószágát nem; s ha megkegyelmezett fejedelme, 25 mftal megválthatá. Így lett aztán az, hogy a székely parányisága mellett is harci hírt szerzett magának; így az, hogy néha 40-50 000 embert állíta ki, eszerint minden 6-8-ik férfit; s bármiként hangzék azon monda, hogy a csíkiak kikérték rátájokat, hogy levervén, csépelni hazatérhessenek a háborúkból: azért a székely katonaság régen úgy, mint ma, gyöngysora bármelyik seregnek.

XXIV. KÖZÉPAJTA

Benkő József inkább eredeti, sokoldalú tudós volt, ki a tudomány roppant tömegéből azt tévé sajátjává, amivel hazája legkiáltóbb szükségein gondolt segíteni. Benkő egy practicus tudós volt, nem azok közül való, kik a tudomány kincsein egy hosszas életen át, használás nélkül kotelnak, ő amit tudott, azt mind hazája hasznára igyekezett fordítani; szóval: Benkő a legnemesb értelemben hazafi tudós volt, s ezzel róla a legnagyobbat mondtuk, mit mondhatánk.

Árokalyi

Középajtán minden Benkőre emlékeztet. E föld családja szülőföldre, hol mint pap, író, fűvész és halott mindent felszentele. Benkő derék volt és méltó szoborra. Mégis ez ember, tanulásától le a hársfa nyugalmáig, mely alá tétett: örökös szenvedésnek volt kitéve. Már diákságában felkölt vala lelkében Transsilvaniája eszméje; mint fűvész a külföldön figyelmet és egy plántának nevérőli elneveztetésit, honn Mária Therésiának egy arany érdempénzét nyéré meg; mint diplomaticust meghívák a kolozsvári lyceumhoz a történelmi tanszékre, s a harlemi tudóstársaság pedig tagjául: s mind e megkülönböztetések mellett is az udvarhelyi professorságban, megunva az üldöztetés, civódás szenvedéseit, meghajolt az ivás gyengeséginek; s mindezek mellett 12 nyelvet érteni, könyveket nyomatni, a hazai adatokat foliántokra írogatni érkezett; míg nem jött az aggkor, melyben minden tiltakozások ellenére, törvénytelen összeesküvésekért, ínséges zavarokba jött. A királyi Tábla vetélkedett büntetése megfizetésén

egymás között; de a papság, mikor megholt is, még csak temetésire sem méltóztatott megjeleni. Sanyarú kora hazánknak, s annál sanyarúbb, hogy e professori civódások máig is tartanak.

A históriának ily szertelen bűvára mennyi felfedezéseket tehete jobban pártfogolva; de hozzá minden kegy későre érkezett. S vajon nem így van-e hazánk az öreg Bolyaival? Ha a m. honi tudóstársaság felemelné 1000 mftnyi jövedelmét csak a szükségeken felül, oly munkát várhatna és venne néhány évre a haza, mi mértani szakának dicsősége lehetne... Jelenleg éppen készen nyugszik eleme egy nagy munkának, melynek kidolgozására mit sem kérne mást, mint időt; de ezt professori foglalatosságai mellett magának nem nyerheti meg.

Ezen hajóban vagyon Erdélynek minden belső embere, különösen egy pár státusé tagadhatatlanul. Ők elérték korunkban a szerzetek kiskorát, levetik a palástot, s könyv helyett földműveléshez térnek. Ha mesterember leve, vagy tanolására költött vagyonát tőkésíté: nem jutott volna ide. És a világ bámulással kérdi, hogy képesek elmaradni a világtól? Ne rágalmazzuk a keresztényi türelmet, mikor nem képesítjük a mindennapi kenyér mellé, egy biblián s concordantián kívül, csak egy héti lapot is meghozatni. Mindennek felebb hágott az ára, a pénz ezüstre vált, s a mű papjaink még azon évek szabályzata szerint veszik kepéjük, midőn 18 denarral csizmát, 1 mforinttal egész borjat vevének; mégis mértékletességit hozzuk kétségbe, ha kopott öltönnyel lépik az úrasztalához. Jól van Frankhon, hol nemzeti pénztárból húz minden pap fizetést; s ha nálunk ez csakugyan nem lehet, ezüstbe kellene felszedni mostani jövedelmüket. Annyit azonban tapasztalhatni, hogy e kepeszedés-mód vizályt szül gyakorta, s igen üdvös leendne egy papi pénztárba gyűjteni fel minden papi jövedelmeket, s az egész papság

azon közpénztárból vegye évi díját. E tárgyat érti korunk, s készül is segédkarjaival. A lutheránus pap e felett nem agg, ők úrilag vannak a tizeddel ellátva, azért náluk a professorság csak papi út. A reformátusok is felváltják néha a professorságot ecclesiával: de az unitárius professor 900 m. ftnyi jövedelmét nem cseréli papi kepevel. A két utolsónak van tehát nagyobb oka az ügy felköltésire. De tessez, adjanak bár annyi jövedelmet, mennyivel csak kijöhetnek: mit fog tenni özvegye? Pedig minden 4-5 papnő özvegy marad egy falka gyermekkel. Természetesen ha nincs apai birtoka, takarodnia kell Szentgyörgy-napkor, ha mindjárt az ég alá is. Valóban, ha valaki sirathatja férjét, a papnő igen: s az emberek mégis csodálják, hogy nem kap a tisztos hivatalos mást nőül, mint pap- vagy közleányt. A katona, királyi tiszt, kormányzéki hivatalos özvegye és árvái legalább egy részét megtartják az atya fizetésének; de ezek csaknem éhségnek vettetnek oda, pedig ha a képét ma meghozák, holnap mint kölcsönt visszaviszik; s ha visszakérni merészkedik, a kivetésre egy szózatot szerzett. Itt jó ember a fájdalom, melynek könnyeit ideje már valahára letörölni! Ezüst-pénzben fizetés, status-pénztár, papi özvegy és árva nyugpénz-intézet az, mi által a vallás és erkölcsiség apostolait visszatehetni méltóságukba. Az özvegyi intézet régicske eszme a külföldön, minden mívelt országnak volt gondja reájok: miért ne lehetne nálunk is forrásokat nyitni fel e szerencsétlenek megmentésire. Az intézetbe beállaskor leteendő néhány pengőnyi részvény, eklésiák adakozása, közföldek mívelése, ürességbe jött eklésiák bére, véghagyományok: oly tőkét ígérnek, melyből egyelőre legalább az élet mindennapos szükségei kitelnek, s csak akkor remélhetjük, hogy papjaink a népnevelés és tudományok gyarapítására kezdet nyújtanak.

XXV. BÖLÖN

Engedjétek néhány igénytelen szót egyesek emlékeztére; s ne gáncsoljátok az igazság és méltányosság melegebb szavait, mert Farkas Sándor, az észak-amerikai utazó, e faluban született. E vidék látá a gyermeket, kit lángroptű szelleme phárossá tett tengerünken, hogy világítson setét utunkon, ha elkésünk az időben: míg ön-maga néma homályban szenvedé a feléje csapkodó hullámokat. Kik ismertétek az egyenes lelkű hazafit, édes keservvel fogtok emlékezni az elhunyra, ha másokért egy pár szót emelek.

A ház, hol őt ringaták, nem oly fényes, mint hírneve; s családja székely szűk kívánságokkal él. Tanulni ment, s a szabadság új hazájában juthatás eszméje mint harmatcsepp hullott a fiatal lélek remény-virága kelyhébe, s gyümölcsöt hajtott hazájának, mert mint Orpheus leszállt a föld alá, s megholt nejét, a szabadság szent érzelmét önvérei közé felhozá. De ne irigyeljétek dicsőségét, nem hiúságból ment ő, űzetett mint üstökös; keblében egy nemzet végveszélye feletti bánat gyűlt vala ki, s mentől sebesebben, mentől tovább szaladott, annál rémítőbb alakban kísérte kilángolása.

Látta Kosciusko kertjében a tanulók által állított szobrát, igen a Washington sírját, megszaggatott gledicsiáival; s a júliusi forradalom háromnapos vérünnepe nyomdokait: de nem nyújtának más örömet számára, mint Ádám fiainak a föld ékessége, ha elgondolák, hogy az eden, régi hazájok sem vala egykor azon tájnál jelentéstelenebb. S miután a népszabadság földét ismerni tanulta, hazatért, mint megterhelt méh, melyet gyűjteménye súlyáért a vihar földhöz sújtogat; s az elbágyadtnak nem vala ki

nyugalmat szerezzen, s lett munkás élete azon elv példájává az ajkakon: író jó dicasterialista nem lehet! Kimondá a természet nagy igéjét, miképp minden ember egyformán szabadnak születik: szemébe merte mondani az agg Európának, hogy gyanúskodása neveli csalfákká embereit. Az első gondolat elfogadása otthonról űzé, a második künnjártában tette szenvedővé, látva, mi hasztalan fáradnak polgártársai, kerülve egy végetlen körben, mint tapodó-malom terhei... Így lepi meg a halál élte 47-ik évében honi történetek dolgozása között. Igen, de nem korán és nem váratlanul! Amerikában jártakor ett az európainak tiltott szabadság gyümölcséből: félrevonult Európa jövője elől a tudás kárpita, s fejére lett mennydörögve a verejtékes kenyér és lassú halál. És ő ez örömtelen pályán is rendületlen maradt; legnagyobb szenvedései közt is volt, mint egy félisten szobra, melyet körülánger a tűzvész, s még derültebb lesz nyugalomban. 1834-ben kijöve utazása, s lőn az ébredő nemzet fáklájává a reggel setétjében. Ismét megjelent volna más kiadásban, s a m. Tudóstársaság a nagydíj 200 darab aranyát, mint kora legbecsesebb munkájának ítéle. S e fénytelen ember nem fogadá el, visszaajánlá egy oly munka írójának, ki Erdély történetei körül legtöbb fáradást tanúsít. Mégis e férfi, ki a kor egyesületeiben, ha nem első, de nem is utolsó, e férfi, ki az örömet csak ismerni kezdette hona iránti szerelmében, ápolatlanabbul szenvedett utolsó betegsége, mint egy idegen; febr. 2-án magát körültekinti, megpillantva ágya előtt a halált, intett szolgájának, zárná rá ajtóját egy pár óráig, s mikor hozzá visszatért – megholt vala... Azonban legyen elmondva az is, hogy kórágán egy új könyvet tervelt, a nőtlenség kínjairól.

Remélj azért, ki nagy jövők csíráját hordod kebledben, mert Farkas S. sem maradt elismeretlenül: a halálhír megrázá a hazát, s febr. 4-ke alkonyán a fagylaló hideg

csikorgásai közt egy férfiút kísért ki az ország képviselő kara a más nagy honfi sírja s emléke mellé; a koporsó felett követ szónokolt meleg kebelével, s a sírt és őtet, a kétfelőlről felgomolygó máglya füstfellege megkoszorúzá, mert a füst lángja könnyes, elborult arcokat világított; holott nem valának itt rokonai, ő egy néma gyermeket hagyott hazájának: északamerikai utazását, s néhány idétlent, miket megégetni hagyott meg végrendeletében. S legyen szabad most kérdenem: vajon a néhány nap után tervelt szobor nem méltó emléke leend-e? Ki nem bírt egyebet fáradalmaiért, mint egy bilikomot a testvérhazától, hogy legyen nála az öröm és szenvedés itala egy kehelyben. Ne vonjátok meg tőle a háládatosság érzelmét, hiszen a nemzet dicsősége egyesek homlokáról sugárzik alá; s e falu elholt gyermekével a hon nem fog megszégyenülni.

XXVI. NAGYAJTA

Erdély annyi nyomós gondolkodó, alapos tudós, annyi lelkes s általában nálunknál poetaibb lelkületű férfi hazája, költészeti literaturánkra nézve eddig – csodálatos – csak alig létezett.

Schedel Fer.

Csík büszkén említi, hogy már 9 püspököt adott ki kebléből; de Erdővidék sem terméketlenebb a derék fők termésében: különösen Nagyajta az, honnan annyi deréket mutathatunk. Itt írja Cserei kora történeteit. Itt van a vén körtvefa is, melyet a gyermek Kriza körüljácodott, s mint költő megénekelt. Nincs miért hát kétségbeesnünk a költészet jobbora felől, a néhány év előtt ébredt lelkesülés már annyi helyet, s ím, fát is megénekelt, annyi népdalt adott a székely ajkokra, hogy nem messze látjuk az időt, melyben a Pókaiak, Adorjánok és Jenők székely szellemben jelennek meg az utókor előtt. És még egy nevet! S nem is hallgatom el, ne láttassam önérdek embeérének, de nem tehetem, hogy azon eszmetársulathoz, mi e névhez kötve van, néhány szót ne emeljek. Személyemet, fiataikoromat érdeklőkre semmi szóm, de annál több volna a Székelyhonról mondottakra, s főleg ha úgy veszem őt, mint Székelyhon polgárát, nem csak mint szobatudóst: úgy sajnálva kell megemlítenem főelvét, miszerint a Székelyhonban az anyagi és szellemi erő nincsen paragon. Én vitatkozni e lapon nem akarok, csupán olvasóim meggyőződése az, mit álkodással félrecsaltni nem szeretnék, félrecsaltni polgári és erkölcsi vétekek tartanám. E honróli hitvallásomat ekképp tevém vala le: a székely nép kebliben nemzeti erő, földében temérdek

kincs, alkotmányában jog és szabadság; csak hogy mindez parlagon; s Kovács úr e parlagon tagadására idézi a Pesti Hírlap következő szavait: törvénykönyvében sok gyakorlatlan, néhány üdvös, a jelenkor szellemivel összhangzó jogokkal bír: e jogokat törvény nem csorbította meg, de amelyekben rossz szokások, káros intézkedések, rendeletek s áruló hazafiak fondorkodása századok óta dúltak, s némelyek kárleső és haszonvagyó szelleme máig is kénye szerént dúl? Tovább ezt: feljajdul lelkem, valahányszor reájok gondolok, s eszembe jut, hogy az ostobaság ellen magok az istenek is hiába harcolnak sat. Vajon nem egyet teszen-e a P. Hírlap és az én hitvallásom? És hol van jót akaró ész, mely innen a tágos értelemben használt parlagon szót és lételt tagadhatná. Hol ostobaság és önkény, szegénység és sérelem van ajakon: ott azt gondolom, nincs miért dicsekedni egy jó honfinak a jóllét virágaival, gyümölcseivel. De kérem a meleg székyfit, ne sajnáljon egy pillantatot vetni falujára, s elgondolni a sok sérelmeket a földön... hol mesterség, kereskedelem, népmíveltség, iskolák, művészet, utak, gyárok sat. csak bágyadt vendégek: ott azt gondolom tiszta meggyőződésből mondhatni el, hogy kebel, föld, és jog parlagon; s nem alaptalan az elhidegülés gondolatja, mert így élő nép egymás iránt bizodalmas nem lehet. S az agyagfalvi gyűlés is semmi egyébért nem gyűlt vala egybe, mint-hogy az elhidegülőök ellen egy más rész magát összeesküvéssel biztosítsa. De ne menjünk tovább, Kovács úr irománya élő tanújele...

XXVII. HÁROMSZÉK

Háromszék gyönyörű tér, de nagy része terméketlenebb, mint a Magyarföld; s mégis a legműveltebb szántóföldekét, egymást érő s faházakkal csinos falukkal mosolygó, s áldást pazarló vetéseket látnak szemeink. Csak egy talpalatnyi föld sincs használatlan, minden munkásságra, szorgalomra, csinos takarékosságra mutat.

Tanárky

Háromszék legszebb völgye Erdélynek; ki tengert vagy Magyarhon rónáit nem látta, kedves látványa lesz e kárpáti karoktól ölelt térség, melyen a faluk mint csillagcsoportok szóródnak el. Nyárban egy sárgálló tenger, hol a kalász hullámain faluk hajónként fogják megszaggatni... Ki e falukat s az eddigieket látá, önkéntelen azon kérdésre jó: miből élnek ez emberek? Valóban ki látja, hogy a férfi maga ácsolja házát, faragja szekerét, míg a nő gúnyáját szövö és varrja: meg kell győződnie, miképp itt minden földművelésből él. Igaz, földművelés legbiztosb tőkepenze a népnek. De látók felebb, a szőlőművelést miként korlátolja az égalj és művelni nem tudás; látók, hogy a baromtartás itt, hol egy más Svájc állhatna elő, mi kisszerű; látók, mint jut tönkre a bányászat; s mellette a Thoís fonó gyártalálmánya, mely 12 órán 6668 ölet nyújtva, hasznos lehet; gondolhatni, mily csekély hasznú a vadászat és halászat, hol űzni csaknem mindennek szabad, s ezredik puskásnak sincs fogalma arról: mit mikor kell és nem kell ellőnie; s tudhatni, mint megy az erdőlés, hol semmi rend a pusztításban.

Ki mindezeket elnézi, könnyen a gondolatra vetemülhet, hogy e nép is, mint sok keleti, hátára veti zsákját, s megy lisztért, hová isten vezérli. De nem, itt szinte mi keleties keresetmód sincs, hanem szántanak és vetnek. Vegyük fel a földészet ez ágának minden lehető emelcsőit: például uradalmak nem lételit, a tized nem adását, a birtoksajátságot, más mívelt országrészekről elszigeteltetésit, a mindennapos szükségét, divat nem ismerést, átaljában mindent: első emelcső az ön számára dolgozó szabad nép két karja leend. Nincs is itt heverő kéz, a kisasszonyka szénát gyűjt, s a katona-fiatal még comandóban is guzsalyt, gereblyét, mit farag szerelmesének; s mégis e földön, hol a nemes érctől a márványig, a tisztától a galagonyáig, jáhortól a nyulakig mindenféle van, mit ez égalj megszenved: nagyon szomorú látni, mi kevés kényelmet tudnak magoknak szerezni e jó emberek. A hibát, a fennakadás ez okát, hol népszabadság van, a nevelés hiányában kell keresnünk. Európának egy kormányja sem tesz a földészetért igen sokat, éppen azért kell a népnek magáról gondoskodnia. Mennyi idő és erő megy itt kárba, mennyit hajtana bé velök Némethon, hol a nép is érti, miképp a harmadik fordulóba olyakat természeteni igenis lehet, mik levegőből színak kövéredést; hol a szőlőműves nem kétkedik, hogy a szőlő lehányt levele és fája ad legkövéritőbb hamagot. Itt pedig fut, fárad minden ember, nem marad egy órája, melyben istenével szólhasson, nem egy pillanata, nem egy fillére, melyet ön vagy gyermeke művelésire fordítson. De mit is várhatunk egyebet ily aggszokásokkal, hol minden úgy megy, mint a nagyatyák alatt. Tanúmul csak a gyümölcsfatenyésztést hozom fel. Mivel azonnal nem terem: senki sem gondolkozik ültetésiről. Falvakat megyünk át, s nem látunk egy fát, nem egy gyümölcsöt. Nélkülözve van az, mikor a pihenőnek árnyat, a hevültnek hűs csemegét, a

betegnek eledelt, a tűz ellen oltalmat, a pénztelennek jövedelmet hajt, s mikor Stájerhon a nyári utast enyhítő gyümölcsborral fogadja, s másutt az utak szélei rakvák gyümölcsfákkal: itt mit sem tudnak róla, az egészséges szépítő gyümölcs helyett kiszit, ezen zabból készült, pépszerű csemegét használnak hűsítőül, és más egyebet.

*

Nyelvbúvárok elismerék, hogy a székely nép a legtisztább magyarságot beszéli. Itt azonban több tájbeszéd vagyon, s alig határozható el, melyik már az eredeti típus. A Rikán kívül, mely szóban két *e* van az utolsót *ö*-vé teszi, mint gyermek, embör; a két *a-s* szót pedig, ha ragos lesz, mindkét tagjában *á*-val ejti, mint anyám, pájtába, s más ilyeszerű kiejtései vannak, mönjünk a högyre sat. A Rikán belől pedig az ember embér lesz, az isten istén, s más egyéb végtagi nyújtogatások hallhatók, s van táj, hol a *Hagyjatok olvasni* című játékban az orvos nem mond több Jánoskát, borocskát, bókocskát, mint ez emberek mutogatnak följobbecske kicsinyke kutacskát sat. A parancsoló mód, ha egy tagú, csaknem mindenütt *-sza*, *-sze* ragot kap, néhol a több tagú is, mint: mondsza, jösztеше, mutadsza. Vannak más sajátásaik is, melyekért egy nyelvbúvár nyereséggel töltené itt napjait. Vagy mért ne kelhetne a székelyek közül is egy, ki mint Szeder Fábián a palóc ejtésre, figyelmetessé tegye a magyar világot, hogy rokonságukról és rokonságunkról jobban és világosabban lássunk.

XXVIII. SEPSISZENTGYÖRGY

A katonai lakok körül kitűnő rend csinnosság, dísz, valóban meglepő... szemközt fekszik a mostanában készült székház, minek párja hazánkban bizonyosan egy sincs... Említést érdemelnek egy katonai nevelőház, s a Reformátusoknak télen-nyáron át üres iskolájok... Mostanában czéhek keletkeztek, mikor másutt a czéhek nyugítól menekvésen török fejöket.

Árokalyi

Nincs miért említenem, hogy az erdélyi határszéli katonaság az őrséget Bánátnál veszi át a magyarhoniaktól, s Máramarosnál teszi le; s tudva van, hogy ezen őrséghez járuló másfélszáz ezer ember 5 regimentre oszlik: két székely, két oláh gyalog s egy lovasra. E lovas ezrednek stabja Sep. Szentgyörgyön, mintegy középben, minthogy egyik oláh ezred Szebenszék-, másik Besztercze vidékén központosul... Van egy csinos normál iskolája, két oktatóval. Innen, Kézdivásárhelyről – de legyen ide számítva a szentmártoni két, s a bereczki egy oktatóvali iskola, s még tán az egerbegyi is –, mondani akarám, ezen iskolákból nyer a székely katonaság minden szükséges tudományt; s minden felsőbb műveltséget a katonai szabályzat és fenytékből. Bajos állapot! Azonban ma nem így van. Mind a katonai fenyték, mind a tanulhatás szelidebb s tágabb korlátot nyertek. Most könnyebben nyer engedelmet a katonafi felsőbb iskolákba is mehetni; könnyebben adnak szabadalmat mesterségre vagy politikai s egyházi hivatalokra eltávozhatni, s nem vitetik vissza erővel, ha

van más, ki katonai kötelességeit lerója; s minden, mit a kormány az ily eltávozóktól kíván: évenkénti bizonyítvány tanolása s évenkénti jó magaviseletéről; s ha haladást tanúsít, rendszerint meghagyják választott pályáján. Nem mondom, hogy ha a család megszorul, haza nem kényszerítik. De korunkban itt is vannak kivételek. Történt, hogy a hasonló fiatalokat egy házba záraták, s a jó versíró visszamehetett iskolájába.

A katonai fenyték jó hatását senki sem tagadja, ha a katona és nem katona polgárosodását összevetjük. A múlt időkben durvának kellett lenni, ma halad az idő szelíd lelkével. Nemrég bottal törék meg, mit a fegy meg nem hajthata. Ma ők is, mint nemesek sarja, ki vannak vétetve a botozás alól; legalább naponként érkeznek a szelídítő parancsok. El van az is ismerve, hogy ők egyszerű polgárok is, s hogy a túlfeszített szabályok szétszaggatják a lélek polgári hajlamait. Különb is a katonai rend örök mozgonya szabályosan megy, s mikor megszűnend katonáskodások, akkor is hadi szellemű marad; s ki az ősmagyart látni akarja, ide fog jőni. Csakugyan, ha eszünkbe jut, hogy az insurrectio nálunk még áll, s jöhet a pillanat, melyben a haza dísze harcra szólíttatik, nem kisszerű zavarnak nézünk elébe. Egy szerencsétlen óra, s a haza jobb fiai, a gyakorlatlanság napjai után sírba dülendenek. Vagy el kellene nálunk is törteni a felkelést, mint más nemzeteknél, vagy időszakonként gyakoroltatni a fegyvert, vagy mi tán kívánatosb, zsoldosokra bízni. Azonban emlékezzünk, mint szállt szembe a frank néhány évtized előtt Európa haragjával; emlékezzünk, miként repült Róma sasa a világ részein, míg polgárok hordák jobbjon, s mily hamar és könnyen elbukott, mi helyt zsoldosok kezére került szent oltalma.

XXIX. LABORFALVA

Itt egy művésznő jut eszünkbe, ki Magyarhonban tisztelve van, míg e nép róla, leányáról mit sem tud. Nem itt született ugyan, de megáradott kebelével vallá meg Erdélynek, hogy az édesanya boldogítóbb a fogadottnál. Kik hazájokban vannak, nem érzik a vándor honvágyát, mit Erdélyi J. oly jól énekle. Boldog az anya, mely minden gyermekét önkörében teheti azzá, mivé hajlama felhívá; s hol minden ember jól van és büszke nemzetére, tán a fájdalmak sem oly kínosok; s mely hazában, bármely tájra keljen a polgár, mindenütt kíséri a nemzeti dicsőség szivárványa: ott tán a kétségbeesettnek is vannak reménysugárai. Magyarhon, hála az égnek, kevés időn az ily nemzetek sorában lesz, míg Erdély naponta öregbül e keleties pangásban. Fenndobog minden jó érzésű kebel, mikor látja, mennyi intézet, mennyi műipar, mennyi lelkielő fejlett ki önerején túl a Királyhágón, ha elgondolja, hogy Magyarországnak országgyűlése által a történhetők ellen garantiája van, hasonlóan tudóstársasága, fejlődő irodalma, mű- és termék-kiállításai, takarékpénztára, múzeuma, hajókázása, vasútja, selyemtenyésző egyesülete, priznici gyógyintézete, hengermalma, gazdasági iskolája sat., sat. Magyarhon az emberiség jogait is megismerte: a zsidókat emancipálja, a jobbágyokat polgárokká kívánja emelni, a rabokat emberiebb módon jobbítja, s a siketnémáknak iskolákat állított, a szerencsétlen kisdedeknek lelenházat, óvóintézetet, az újoncokat nem fogdossa kötéllel, a népnek olcsón kíván kezébe könyveket adni, Angliával kereskedési közlekedésbe jött sat., s ha mindezek után elgondoljuk, mily fényes polcot vívott ki magának a tudományosság, mennyi tiszteletet és pártolást

vitt ki Barabás ecsetje s a Ferenczy vésője; s ha végül mellé számítjuk a színészet országos pártoltatását: lehetlen nem örvidenünk, lehetlen azonban el-el nem szomorodnunk Erdély maradásán, s míg egyik szemünk örömben úsz, a másnak könnyeznie kell.

Szeretném sokakkal elhíttetni: hogy csupán a művészet szentelheti fel a nemzetet a tudománynak, hogy őmaga a nagy cél; hogy a szépségnek oly magas köréből ad eszméket, hol a tudomány elnémul; hogy a színészet egy a legízletesb művészetek közül: de ily környületek között Erdélyben a színészet meg nem települ, s az ember, kioltáránál kíván szolgálni, el kell hogy hagyja hazáját.

Erdélynek van országosan állított színháza s nézősége, mely Magyarhon jelesbeinek egykor koszorút tudott nyújtani. S most úgy van Erdély velök, mint eltiltott kertész nevelt gyümölcseivel, mint megtagadott anya elpártolt nagy reményű magzatival. Így van Erdély más művészgyermekeivel is, ritkán sírja is, kinek bölcsője volt. Pedig az idegen föld minden kegye, minden koszorúja nem ér fel az anyaföld egyetlen jóváhagyó tapsával. De hogy ne láttassunk egyénekért szólani, kérdeni: nem érezhető szükség-e egy országos színház nálunk is; s nem kedvetlenítő-e, hogy feltűnnek nálunk a pestiek, mint fecskék, mint vándorcstillagok, hogy annál setétebb borúban hagyják színpadunkat, hogy annál sajtóbban érezzük, mit kell nélkülöznünk.

Csak ki a művészet magas élvét nem kóstolá, lehet haza, nemzeti nyelv, csinosulás, színészet iránt közömbös; s ha ilyen vagy, nézd meg egyszer Laborfalvi Rózát, Magyarhon Rachelét szülőföldre színpadán. Lásd nyúlánk természetén e büszke főt, arcán a tragikum vonásait, setét szemében a katastrophok éjjelét, a bosszúvágy játékait, s ajkain a gúnymosolyt, mint terhes fellegen a villámokat; vagy lásd a kebel hullámozását, mikor rásújt az érzelem mennyi-

köve, vagy mikor a bánat vihara feltörni készül; e hatalmas karokat, gyors és büszke mozdulatot, sértődéseinél a méltóságot, a lesújtó állást, hogy lásd Hollofernes Judithát. S hallj hangot, halljad az érzelemmélység gyászhangját; s lásd őt, mi szép, mikor a féltékeny büszkeség jogait védi, mi gyönyörű hősie méltóságban; jöjj és lásd, mi szép, gyönyörű és fenséges, mikor mint Griseldis gyermekiért küzd, eped magáért, s mikor mindent elvesztve lát, megtörve szerelme súlya alatt, égre emeli szemeit, s arcán könnycsepp hull alá. S ha mindezekben végignézted, lehetlen a színészet és nemzeti nyelv iránt közömbösnek lenned.

S az ily színészekért kiket néz Erdély? Silány kontárokat. S ha egy-egy jobbszerű feltűnik is közöttök, egyedül mit sem tehet. De reméljük, hogy a Hunyadiak hazája, mely képes volt a fejedelmek korát fényessé tenni, mely művészek, költők termésében ismeretes lehetne: nem fog sokáig késni itt is pártfogásával... Mert ha bémegyünk egy fővárosba, s látni akarjuk a nemzetet, színházát keressük fel. S itt előttünk áll a haza jelleme, művészete, divatja, irodalma, nemzetisége, társalgása, ízlése, erkölcsse, szokása, tudománya, festészete, hangászata, szavallása, műértősége, öltözetével sat. Itt veszi elő az utazó csínmérőit, mert együtt találá a nemzet öregit, ifját, hölgyeit, férjfiait, tudósát, művészt, előkelőit, polgárát sat... Színészet által terjed a nyelv. Nyelvében él a nemzet. Legyen nálunk is országosan ápolt színház, s nem fogják Erdélyt kerülni színészgyermekai.

XXX. ERESZTEVÉNY S SZÉKELYBÁNJA

Vesd el a gyilkos vasat, fogd az ekét kezébe, s legyen béke a Székelyföldön!

Jenő Jósikánál

*Van-e vagy nincs alapja ezen névszár-
maztatásnak, lássák a hazai régiségek
búvárai, nekem mindegy, akármelyiket
állítsák meg, s azt hiszem, a nyájas olva-
sónak is.*

Árokalyi

Mind a kettő helyén egy-egy kis falu van, s mindenik névszármasztása kétség alatt. Eresztevényről némelyek azt mondják, hogy hajdan a tatárok kóborlásai alkalmával nagy sereg székelyt fűztek volna fel egykor, s midőn nem haladhatnának az erőtlenség miatt, így szólt egyik alvezér urának: ereszd el a vént. S ez eleresztés emlékéül nevezék így. Mások úgy vélekednek, mintha hajdan itt a Háromszék összenyúló határain a vének gyűlést szoktak volna tartani a közügyek felett, s hogy e kieresztéstől venné nevét. Vannak, kik mesélik, mintha e helyen a Brassóból jövők, mindenkor ki szoktak volna eresztetni sat.

Tovább emelkedik a dombocska, hol némelyek Székelybánja várát keresik, a mai Várhegy helyén. Mások éppen ezt mondják Székelytámadnak, vannak, kik egyiknek sem hisznek. Nekünk elég, ha elmondjuk róla, mit a költő mond:

*De hol van ma a büszke vár?
Porrá omlott helye is már.
A székely nép széjjelhányta,
Mert támadását nem bánta.*

XXXI. KOVÁSZNA

Az itteni oláh nép, legszebb ember ráca,
melyet valaha hazánkban és hazánkon
kívül láttam, s főleg hölgyei mily kecsesek!... Valóban, nem egy méltó közülük,
hogy egy festő, pl. tisztelt Barabásunk...
ecsetére méltassa.*

Árokalyi

Oly szélül vagyunk, hogy a képzelőerő segítségével szinte hallhatni a nyomor szavát az országból, hol keresetlen hever még az arany. Érces vizei nem ihatóságokért, hanem az elemek azon súrlódásáért híresek, mely örökös párolgásban tartja a földet, s mely az egérfajt elűzi, a faedényeket pedig penészvirággal rakja meg; s mely időváltozásoknál oly hatalmason tör fel, hogy a madarakat leszédíti, s a kutakat, pincéket megölő gázzal tölti meg, s mely az édes vizet csaknem kaphatlanná teszi a lakosoknak.

Rovásul szeretjük megjegyezni, miképp Londonban 30 000 gyermek nő fel iskolai oktatás nélkül, s hogy Frankhonban 2/3 része a lakosoknak olvasni sem tud; szeretjük, hogy mást ne említsek, megjegyezni magunknak, mint curiosumat, miképp álkodják ki hivatalából a tespedő svájci papok Schert, a néptanító-intézet alapítóját; s nem akarjuk észrevenni körülünk, hogy Kovásznának, az Orbaiszék főhelyének, a 2000 főt haladó falunak, csak most keletkezett iskolája, s hogy az öregebbeket más a nyomorúságon kívül nem nevelé. Hogyan paralyzálhatjuk e sorokat a fiatal Amerikáról azon tudó-

---

* faja, rassza

sítással: miképp a legkisebb falu is tartozik iskolát és oktatót fizetni; hogy ott, hol három ház épült, már a negyedik iskola lesz. Hol vannak itt az ingyen iskolák, melynek tőkepenze és közföldre van? Ezek nálunk csak újságok, és újságok maradnak sokáig. Mért is múlnak a hívés napjai, míg nem következett a tudás hajnala; hogy legalább a népügy jobb alapját isten nevében veheték vala meg. Hol a prophéta-szó, hol a stentori hang, mely meggyőződéssé érlelhetné kevés időn csak azt: hogy el kell választani valahára a kézműre törekvő gyermeket a tudományra készülőtől, hogy az együttlakás melegében az önfertőztetés minden nemei sebesebben tenyésznek, s hogy szelíd polgári kezekre kell a hon leendő polgárait bízni. Mert hogy idézzek egy tényt, 1841. júl. 16-án a Székelyhon egyik nagyobbyszerű iskolájába lépek, ott, hol börtön-kamrák épülének. A t. oktató úr egy ággyal telt szobába vezet, a lég bűzhödt, a földön egyebek közt apró tojás-hajók. Kérdi az oktató, ki hányta oda, semmi felelet. Ott állt egy nevendék reszketeg képével a közös félelemnek. Pofpufpof! s a gyermeknek sírnia sem szabadott. A szidalom, gazemberezés ömlött reájok; s nem állhatá út-társam, hogy meg ne kérdje: mint gazemberek jöttek-e ide, vagy itt lettek azzá, vagy tán nem is azok... Hol ezután építnek iskolát, vajha a makfalvit mintául vennék, míg eljő egy jobb idő!

XXXII. KÉZDIVÁSÁRHELY

A viszonyos tűzkármentesítő egyesület célja a tűz által károsultaknak a nem károsultak általi kölcsönös felsegélése, és a szántszándékos gyújtogatásoknak is megszüntetése... A koldulás merőben megtiltatik, és azon elvből, hogy amit Háromszék magának hasznost és üdvöst tehet, teheti más törvényhatóság is; idegen égettek sem remélhetnek székünkben felsegélést.

Sz. Iványi György

Erdélyben aránylag egy városban sem űzetik ekkora kiterjedésben a pálinkafőzés.

Árokatyi

Szeszélyesebb alkatú várost alig láthatni, mint Kézdivásárhely. Piaca egy középpont, melyből az utcák és házsorok mint megannyi sugárok folynak ki. Okául adják, hogy e város csak fiatal telep; itt menvén el a brassai országút, jónak láták ezen föld birtokosai, árusházakkal berakni a földeket, mások ismét úgy vélekednek, mintha régen itt, mint több falvak összenyúlt határpontján, a vidék vásárt tartott; s e deszkabódékból alakult volna e város. S nem ok nélkül vélekednek így, latin neve: Asserculi oppidum* is ide mutat, s tanújok néhány oklevél. És éppen mivel ilyen, s mivel ez összenyúló földeket annyira megrakák egymás mögötti házakkal, hogy minden udvarok a mellettek hosszan nyúló keskeny utca: követ-

---

* Deszkaváros

kezik az, hogy az újabb években e város csaknem porrá égett, s máig sem tudott újraszületni, s főleg hogy leégett emeletes iskolája megsemmisült, valóban sajnálhatni. Ha valamely városnak szüksége van a tűzkár-biztosításra, Vársárhelynek vagon. Hogy pedig e jótékony intézet el nem ismertett, nem csodálom: a pénztelen Székelyföldnek annyi ezret adózni a külföldnek nem a leggazdaságosb. Néhány év előtt Marosszéken egy eszme létesült, miszerint egybeállanak a helységek, megbecsülik minden ember javait, s ha valamelyik elégett, kölcsönösön felsegítik egymást; s ha évig nincs égés, egy fillér nélkül lett biztosítva jövőjéről. Hazánkban, s különösen a Székelyföldön, hol máig sem ment ki divatból a nyomorultani segély, hol az új gazda vagy égett ember ezer segédkezekre talál, hol fa elég, a pénz kevés, igen boldogító gondolat. Bárha egész Székelyhon egyé társulna, mi csekélység lenne egész falvakat helyreállítani. De szabad legyen megjegyznem, hogy a vagyonnak egészeni biztosítása visszaélésekre nyújthatand alkalmat, s ha negyede biztosítlan maradna, óvakodóbbá válna minden.

E szorultságból magyarázhatni meg azt is: miért esett e város oly mohón neki a gabona-fecsérlésnek. A serfőző, különösön a pálinkaüstök minden háznál párolognak, s nagyon kár, hogy vidékére is elhatottak. A városnak mi mezeje sincs, mégis halomra főzik a gabonát, a ser kupája 3-4 vkr*, a meg nem emészthetett pálinkát szekerekkel hordják le Brassóba s ki a Magyarföldre, honnan aztán vas, gabona s egyéb árukkal térnek meg. Vannak közöttök ezrekkel bírók, de vannak körülek aztán annál szegényebbek, s ezt tudva szomorú látni e pálinkás székelyek táborát Brassó piacán, mikor e gabona Albion piacán is elkelne, mégpedig képzelhetni, mi áron, hol napibére egy napszámosnak 5 forint körül jár. De mit tud

---

* váltó korona

erről e nép, hol nemhogy hírlap, de postaút sincs, s csodálhatni-e, ha a boldogító eszmék oly későn jutnak el hozzájuk. Honnan tudják hát, hogy van egy angol-magyar egyesület, mely a Magyarhon termékeit 100-tól 5 forint provisióért eladja, sőt egy részinek árát előre is leteszi... S mi lehetlenség leend e szállítás körül, majd ha a Székelyhon Marosa és Oltja a Dunával másként lesz összekötve: akkor Háromszék terének megnyílik az Olt által a világ piaca. S pedig nem hasztalan remény. Az Olt hajózási társulat részvényesei közelebbről nyertek a felségtől tán 10 000-et, mint nógató akarátja jelét; s medre sem oly járatlan, folyt ezen kereskedés, hordának rajta királyi ételmezt a katonáknak, s az utolsó hajós, Filsch úr fenhangan vallja, miként borvizeinek elmerülését csupán a félénk, tanulatlan tutajosoknak köszönheti.

Itt van a II. gyalogezred stábja, van intézete, melyben 18 éves koráig tanul a katonafi. Igaz, hogy az ókor hősei nem ily intézetből kerültek ki, de miután a párizsi iskola katonai irodalmat tett szükségessé, el kell ismernünk, hogy b. Purcell, mikor 1817-ben ez iskola eszméit szőnyegre hozta, emléket emelt magának. Az akkor hazánkban utazó felség azonnal kegyes volt megengedni, s a jó ezredes közbenjárására az ezred 40, a vidék 30 000 v. frnyit tett le, s öt évre fennállta a szép épület. Miként állása feljelentésekor a kormány bútorozásra 10 000-et küldött, s ugyanannyit rendelt 100 tanuló alapítványául. Szaporodott ugyan ezen alapítványok száma néhányval, de előbb nem léphet. Ma 200-nál több keresi benne a világosság sugárait. Szép látni a katonai egyenruhát oktatói széken; kedves látni a gyönyörű rendet, csak féltő, nehogy e rendtartás rögződjék a gyermeklelékbe főelvül; édes hallani tőlök a német nyelvet; csak jó volna... ha nemcsak értelem, de az ész egyetemi ereje lenne mívelve. A panasz rája sok. Egyik azon panaszol, hogy a népfiai

nem vétetnek fel alapítványra; más, hogy a népművelés innen kijöttével a békétlenek számát szaporítja, elszokván a földészet terheitől. Más nem szereti, hogy annyi órán mind feszített rendben tanulnak; másnak rosszul jó a polgárgyermek azonnal büntetlen lustasága. Mennyi fő, annyi vélemény. És legyen bár mennyi, nincs oly keserű megjegyzés, mint a békétlenekről, s minthogy itt jóakaratumk nem segíthet, egy más függőnyt vonok szét. Ismeritek-e azon csoportot, melyet jogtalanság érzése szenvedni tanított, kik sokszor megátkozzák a napot, meg az órát, melyben kiléptek a tudatlanság boldog homályából, kik tetterőtől reszketve kérdik, hol van a hon, hol a nemzet, melyért ők születtek, mely nekik pályát nyújtana. És nincs hon, nincs nemzet számokra, mert valamelyik őjük polgárilag botlott vala, és elvétetett tőle a cím, mit e napokban mint pusztá érdemjelt kellene hordani. Hogy valaha a régi székely alkotmány ismét helyreálljon, azt nincs is miért kívánni; de a birtok és személy jogegyenlőség, mi szegletköve volt, annyival inkább eljő, minthogy itt van a kor, melyben minden ember fog részesülni teherből úgy, mint javadalomból. Míg minden beférne az alkotmány sáncaiba, vegyétek be legálább azokat, kik míveltségek érzésében sorvasztóbban szenvednek, mint páriák. Ó, adjatok tért a honoratio-roknak a tettek mezején; mert hogy várhatnak ezek más-tól, míg a nemzet maga sem ad kiknek adhatna.

XXXIII. TORJAI ÉS TUSNÁDI HEGYEK

Hegyek közé emelkedünk, látni a természet csuda műveit. Feltorjától, így Háromszék lapályaitól 4 órára fekszik a Bálványosvár, tele az enyészet mohával és népregékkel. A várat Opour, a fejedelmi sarj emelteté, miután szent István a pogány Gyulát meggyőzi, hogy mint Hadúr tisztelője az ős erdők s járatlan szirtek között áldozhasson scytha isteneinek. Sokáig volt véd és kincs lerakóhely. IV László alatt borongaló tatárok ellen oltamul szolgál. Sigmond császár az Apor családot birtokába megerősíti. Apor András 1603 körül elveszti fiscalis keresettel. Beszéli azt is, hogy Bavariai Ottó Opor Lászlóhoz mint akkori vajdához jött leány kérni, s hogy a hatalmas úr ide e várába záratta, s itt kényszerítette volna lemondani koronájáról; mit Opor mint elvesztett az úton lelt valamé. A vár 200 ölnyi kerületű, modora németes. Egyik torony fala néhány ölnyire még fennáll. Szép lenézni innen a messze hagyott térségre, s e vad sziklák tájára: hol a bálványozás, az emberész e puja találmánya védte magát. Csakugyan, minél törpébb valami, annál magasabbra vonul; s mikor a pogányság magosságokat keres oltáru: a keresztény vallás lapályokon is tudott fohászkodni. A Székelyhon magasabb tájai máig is ragaszkodnak vallásokhoz, vagyis a reformátio reájok fel nem vergődhetett, s a protestantismusnak meg kell elégedni a térek szelidebb helyeivel. Azonban a vallás, szerencsénkre, ma már csak tényezője a nemzetjöllétnek, azon kicsi különbséggel, hogy mikor a sokszorozó 1 lenne, leginkább megközelíthetnék a nemzeti jóllét eszméit. Akkor az egész Székelyföld egy templom volt, kúpja a menny, oltárai a he-

gyek, erdők s patakok; egy volt a templom, egy a dogma, egy a nyelv, egy a nemzet: ma itt tán 8 felekezet; de vegyük csupán a bévett vallásokat: a római egyháznál van 8 decan; a reformátusoknál, unitariusoknál 5 esperesség, s hát ezeken kívül az egyesült és nem egyesült görög, zsidó, örmény vallások papjai, eklésiái hány darabra nem szedelik fel a nemzetiség szent testületét.

*

A honfit a Büdös kívéssé vagy éppen nem érdekli. Elmegy ő, meglátogatja Olaszhon Grotta del Caneját, s feljegyzi naplójába, mi áron nyitá meg a ravasz olasz kapuját a titkos barlangnak, miként pattant föl a sötét üregre zárt ajtó, s miként az ügyesen betanított eb az idegen szeme láttára szörnyet hal, s ha távozik, tüstént feltámad. És visszatér honába, és meghal itt anélkül, hogy látta s ismerni tanulta volna, s a gyönyör s tudomány az okosabb idegené lesz.

Nagy Ferencz

Nézd ama barlangot ott aranyló íveivel s langy lehelletével. Befogott ajkakkal beelép egy perczre a kór, de siet visszaterni; mert ha gomolygó párája külsőleg gyógyítva hat az idegekre, keblében a lehellet, halál!

Lenke Josik

Menjünk feljebb. Az utat szekér alig járhatja... Itt-ott nyárban a hegyterén feredni jöttek sátrai füstölögnek, tovább a savanyúvizek körül lovak legelnek, neki-neki fordulva a borvízforrásnak; beljebb kénes víz fortyog fel,

hideg hólyagjai közt felhányva sötéten mindent, mi belé-
hullt, vagy fenekéről felszakad. Jobbunknál iszonyatos
hegyláncz, oldalán könnyen öltözött kór emberek ván-
szorognak fel, a Büdösbe mennek, jó lesz követnünk
őket. A kőszirt oldal rétegeiből nagy fák nyúlnak fel és
alá; lábainknál árkok tűnnek elő, lépéseinkre feldöng a
föld ürege: eszünkbe jut a fejedelmek korábani kénkőbá-
nyászat, miről ma csak a torjaiak kiváltsága szól, s gyana-
kodni kezdünk, hátha pokoli kénes üregek felett vándor-
lunk. Messzire sárgállik a kénes barlang-száj, s belőle
öldöklő pára reszket fel, mely a madarakat lebuktatja;
közelében pedig mit sem találunk, mint néhány ölnyi
sárgás üreget, mely a belémenőt altagjaiban hevíti, bel-
jebb pedig kénes léggelvel utolsó lehelletet hagy bészíp-
pantanunk; s amely a szemet, fület s más hártyás részeket
csiklandós ingerrel rohanja meg, az ezüstet megbarnítja
némelyek szerint, s a puskát ellőhetlenné teszi. Mint
gőzfürdőt, sokan használják, s a szemekre különös jónak
találván; néhányszori befutás meg is hozza kelet kínzó
fürdőinek bármelyik izzasztását. Ma egyéb hasznát e kén-
tömegnek nem veszik, pedig korunkban, midőn az euró-
pai hatalmak verseny almájaként tekintik Siciliát, nem
lenne érdektelen megtudni, mi rejlik e hegyek között.

A nyílások legnagyobbika előtt egy sír és kereszt áll; a
monda szerint egy szegény sorsú szerelmesé, ki ügyessé-
ge által megnyerte a kedves gyermek hajlamát; de a zsu-
gori atya gazdag vőt akart. S midőn a fiatal utált férj karján
látná reményét, ez üregbe rohant, s ide temeték. Más
regét vett fel innen Jósika az Adorjánok és Jenők gyűlöl-
ségében. A kénüreg, melyben a Jenők iránti bosszúvágy-
ban fölnevelt Lenke bejátszódja utódait, a jószágait feldú-
ló atyának, ím előttünk áll; s édesen emlékezünk a kietlen
hegyek között a művészet kísérő hatalmára, s a szép, de

phanaticus Lenkére, s gyűlöltje iránt gerjedett hasztalan szerelmére.

Oldjuk meg saruinkat! A hely, hova tisztelt olvasóinkat vezetjük, szent! Ez a Szent-Anna tava, a csíktusnádi erdők örök szépségű gyöngye, smaragdba foglalt gyémánt, ezüst tükör fenyvek koszorújában.

Nagy Ferencz

Menjünk tovább. A Mikó-erdeje rengeteg homályába merülünk be, az út kétes, s csupán egy járatlan ösvény vezet. A szem mit sem lát, mint roppant erdő égre nyúló és összedüledezett százados fáit; s ha olykor a napot megpillantjuk, vagy ha csak egy madarat, egy lepkét láthatunk, oly jól esik, hogy élőlényre bukkanánk. A vallásos búcsújárók egész a tó tükreig fák oldalába metszett kereszttekkel jelelék a vándor útját, de biztos vezető nélkül mégis kóborlásainkban időnk marad tisztelni tanolni a keresztet... Két órai vándorlásunk után feltűnik a Szent Anna tava zöld hegykarima tojásdad üregiben, mint egy kékellő csepp víz a nefelejts setét kelyhében. A hegy körüle krátterszerű, csakhogy benne sustorgó lángok helyett víztükröt látunk hullámozni. Kerülete 3/4 órányi. Partján egy kápolna s kereszttek. Bejárásánál a tündérme-sék zöldsege; s egész kereken út és kereszttek, a búcsújárás ünnepélyeihez. Különben a hely vad, a víz tükre-re fenyőfák hajlanak, mintha mondanák: ember, közel állsz istenedhez! Feljebb szelídebb fák lombjai, mintha susog-nák: légy jó, ember, s havasokon is teremtek gyönyörű-séget számodra! Szent Anna-nap körül Csík s Háromszék, sőt messzebbünnen is három úton jönnek ide a vallás hívebb gyermekei, s mi szentségeket a keresztthadak kora kigondolt, egyszerre hat e napon lelkökre. S a hely nincs

rosszul választva. A tó népregéktől szentelve: egyik róla mint tengerszemről beszél, a másik sárkányait, gyékjeit ismerteti, melyet ha megégetsz, porait megiszod, minden szemérből új gyék terem beléd. Útja rosszabb a Golgotáénál, a vidék zord magánya képes felkelteni a bűnbánat legégetőbb kínjait, a víztüköré pedig egy szent talány, egy rotonda, melynek oltárain a természet remekelt, kúpja pedig az ég kékellő kárpitja. Szívet ható látvány szemlélni, mint kerüli e napon az áhítatos nép, mint olvad össze szent éneke a természet harmóniájával...

*

Láttatok a Bálványosvárt szomszédságában a Bűdösnek és Szent-Anna tavának. Hallátok róla a regét, mely tündérek által építetteti az összerakás után keményülő szikladarabokból; s értékek, mint uralkodának felette e bájos lakosai a hajdon időnek, eledelül az ökröket mint csibéket kötényekben hordva fel egy pár szökkenéssel... Mellőzve a tündér világot, egy székely regét akarok elmondani. Egy ős regét, melynek szövődéseit sok helyütt, mint a vár falát, megszaggatá a századok vihara.

Miután szent István legyőzte a pogány Gyulát: Opour, a fejedelmi vér, ős hitéhez hű kívánván maradni, egy várt emeltete e sziklacsúcs fellegkoszorús tetejére, hogy ott szent berke árnyában, sziklák és források között, Hadúrnak áldozhasson; kezén vala a libatio kelyhe, kezében az oltalom és bosszú hatalma: az ördögökkel is megvívott volna scythia isteniért. Forgott az idő, s a vár uralma három fitestvérre bírt; mind a három szilaj, mint kora szelleme. Meggyökeredzett a keresztény vallás; de a Bálványosvár urai csak bálványozók maradának. Egyéb szertartásokkal a búcsújárások is kezdenek divatba jöni; szorgalmasan kutaták a helyeket, hol a kijelentés szent ígését

a természet is prédikálja. Ily helynek találák a Szent Anna tavát.

Egy tiszta nyári napon a három testvér lovagjáték után asztalnál ült, mikor fölzeng a búcsújárók szelíd hymnusa a vár alatt. Ablakhoz jönnek, mindenik kezében gazdag, nehéz serleg, mindenik tekintetén a lenézés büszke vonalmai. Mint meglátják a lombkoszorús serget kereszt-papjával vonulni a völgy odvából: egy gúnykacaj hangzott a testvér ajkakon: dics neked, Hadúr! zúgott le; a három kehely megürült, s a két fiatalabb az éneklő nép felé röpült, ezer darabokra szakadva hosszas útjukban.

„Kik ezek?” szolt a nagyobb, mintegy büvölten.

„Mint nézem: a kedves tribus, legjobb barátaink.” Volt a gúnyos felelet.

„S ki az a hölgy, a setét kabolán, félgysz öltönyben, mint elborult csillag barna felleg között; ki le akara szállni... ki felénk néz... ki mellől a fiatal leszáll s egy virágot szakított az oldal virágaiból... kinek átadá...!”

„Ah bátya! az Mike Ilka; oldalánál a fiatal, Póka Andor, ki Kádárt érette nyergéből kiveté.”

„Mátkája hát?”

„Az nem! A lány még nem szeret.”

„Lóra, fiak, látnom kell őt!”

A fiatalabb testvérek sokáig ellenálltak kívánságának: illetlennek, botránkoztatónak mondták megjelenésüket a vak-buzgó nép között. De ki parancsolhat a fellobbant kebelnek? Utánok eredtek, de az imádkozók már félig megkerülték vala a tót; ott álla előttök a természet csodája, mint istenital a kehely fenekén, s partján a lányka, mint beléhullott gyöngyszem. A nép térdelt, s közte akiért jövének, szelídebben, mint Jézus, büszkébben, mint Mária az olajfák hegyén. Alulról fel hozzájuk, mint egy lefordult mennyből, honnan a nap sem hibázott, ének hangzott fel, s a három pogányfiú keble dagadozott.

Jenő leszállt a lakomázni akarókhoz, a két fiatalabb pedig az oldal fenyvese közt lest állt, élet-halálra rohanandók a sérelem bosszújára.

Estve gyalog tértek hazafelé. Pókának nem volt szabad elhagyni Mikénét az erdős út rengetegjén... Ők együtt lovaglának, s mikor elváltak egymástól, Jenő a szemsugár örök lángjáért, üdvcseppet lopott le a szűz ajak nap mentével zárkózó kelyhébe; s a várában felfelé vágatató után reszketeg sóhaj szakadt ki az angyalszelíd hölgy kebeléből. Az anya önérzettel pillanta leányára. Lovagja pedig harapá kékült ajkait... Csakhamar megismerék egymást. Egy nála mulatott est után felkel, s testvéreinek álmat beszél, melynek következménye lőn, hogy a két fiatal egy sereg kísérővel ledobogtatott a magosból. A bérc nagyobb királya végignézegeté várát, végig ős ereklyéit, s kezdte a jövőkre várni. Vára ablakába dőlt, s a barna-piros arc setét selymében játszadozott ujjaival. Fölötte terhes felleg vonult el, s egy mennykő-ütött ezredes fa égését bámulva, valami rossz jelt sejdíte; szólítá hű öregét, hogy az áldozók készen legyenek. Az ifjú nyugtalan lett, de semmi sem mutatkozott. Mondd, öregem, a kapusnak, szólt tovább, lépjen erkélyére, s mikor a völgyi út homályában egy pár szövétneket látand: ha összehajolva lobognak, vígan, ha kétfelé égnek, búson kürtöljön. Megy s alig jó vissza, s a kapuőr örömet harsog. Jenő ablakhoz fut, s látja a két tüzet, mint egy összehajolt gothívú glóriát. A völgyi út kavarodik, s a hírnökök elmerülnek. Lovat elé! Szólt a vár ura a szolgálkhoz, mént, ragyogót, mint az öröm, hogy pótolja ki sugarával az elborult napot. A kürt ismét felharsog, de tompán, mint a fájdalom. Jenő ablakhoz lépik, s hát a két szövétnek földre borulva úszik a völgy setétén. Mént elé, szolgálk! setétet, mint az éj; feketét, mint a kétségbeesés, s az ismét elmerülteket az ifjú megszagatott reménye kíséré. Harmadszor is kimerül-

nek, harmadszor is megharsan a kürt, de most jó hírt jósolt. Felugrott a fiatal: méneket elő, szolgák! barnát és fejért, gyilkoljatok le mindent, öröm vagy gyász, ma áldozat kell. Minden áldozatot hét-hét pár táncoljon körül. A jóslásnál magam is jelen leszek... Mondott, s ablakába állt, honnan az est alkonyában közelgőkre veté vad szemeit, a két kőszáli fenyő lángban volt már a két testvér kezében; megrázák harciasan, hogy özönle a szikra reájok, s visszadobák a patak árjába. A vár urának hosszasan tetszett a csigaúton jutni a hírhez; lekiáltott. Alulról üdv vagy halál hangzott. Elejökbe jött, s megmagyarázák neki, miként az első reménysugár íve volt, mert a lányka egyedül érte lehell. A leborult lánggal akarák mondani, miképp az anya nem adja pogánynak. Harmadikkal, hogy ki kell vívniok bármi úton. A három fiatal megmetszé karját, véreket kehelybe egyesíték, s a Bűdös kénbarlangjai megrendült odvaiból setét füstgomoly szállott fel, kísérve urok haragos összeesküvésit.

Másnap maga Jenő jelent meg Ilkánál, s hozzá első kérdése volt a kapusnak: úgy jó-e mint pogány? S hogy igennel felelt, még a híd is felvonatott. A mindenhatóság egy perciért odaadta volna Jenő mindenét; haragjára a fák megreszkettek. Mondd asszonyodnak, szólts kínosan, ha istene országába nem költözik várával, holnap látandjuk egymást! És elrobogott. Jenő!! hangzott utána, mint egy angyali szózat. Megállt, mert a szó Ilkáé volt. Jer vissza, Jenő! ismétlé, mintha sírból szólana... A lovag lelke egész erejével függött a könnyezőn, ki repülni vágyó szeraphkint reszketett utána... Vissza!!! hangzott a mord anyai szózat háta mögött; s a lányka összerogyott.

Hajnalban a Bálványos-vár piaca zajlott a fegyverdöngesektől. A kürt egy hírnök érkezését jelenté. Bébocsátaték. Az érkező Póka volt. A vetélytárs büszkén, de illedelemmel fogadtatott. Én ellened vagyok, Opour! szólts

ez, mert a hölgyet ketten szeretjük. Megmondani jöttem, hogy egynek közülünk halni kell, követségem szerint ugyan azt kellene mondanom, hogy vívj meg az ojtói góliáttal, fogd el az ikavári kígyót, mindkettőt elevenen, s a hölgy tiéd; hét nap van adva mindkettőre, másként akkor megüledem nászomat. Én pedig mást mondok neked: jöjj ekkor vagy előbb, vívj meg velem, s az erősebbé a pályabér. Ezt mondhatni vállalám e követséget.

A hét nap eltölt, a nász-sereg gyülekezett. Iszonyú poroszlop kavargott fel a messzi úton, s a mindent most halló hölgyek ajkain halálrémülés látszott vonaglani. Jó Opour! zúgott mindenfelől, s egy rész oltalmat, más futást keresett. A várőrizet elfoglalá helyét, s harci éneket kezdte dallani. A porfellegből lovag vált ki, egyike a vajda apródainak. Ezer szem függött rajta, s hogy megismerék, ezeren pirulának ijedelmükért. Éljen a vajda! kelt minden ajkon, s csak a nász hölgye volt, mint lehervadott virág.

Elhangzott az ének, s esküvőre gyűlt a nép. Bélépett az ifjú pár, de a kápolna is gyászolni látszott, s a gyertyák az oltár bal oldalán elaludtak. Hideg borzalom fogta el az imádkozókat, meggyújták és ismét alunni készülnek. Oltárhoz lépnek s a sírból hang hallszik ki. Azonban a vár két oldaláról: éljen jó urunk! dörgött iszonyatosan. Kezdődött a szent áldozás, a zaj mind közelebb vonult. Itt a kígyó! Itt a góliat! Riadá a sereg. A szép ara elalélt, a násznép pedig észvesztítve rohant ki templomából. Lesimul a kapu; s ím a csordákat és embereket nyeldelő kígyó, mint egy ezredes tölgy, három szekéren vonatik fel, seperve a földet hosszú farkával. A nézőket iszonyodás fogá el; mert farka ütéseivel döngeté a földet. Megvan kívánságod, asszonyom! riadott a kisebb testvér...

Érkezett a más oldali sereg is, s közötté egy herkulési ember, szekereére állva láncoltan; kötött karának izmai messzire duzzadozása jelenté, miképp az erő őriása nem

adta meg gyáván magát, s most kit a vidék rettegett mint fenevadat, a középső Opour meggyalázását csak toppintásával s fogreccsentésével bosszulhatá. Ismét egy sereg dobogtatott; s a sóvár szemek egy fiatal lovagon nyugvának meg, s ellensége se tudá elfojtani üdvezlő éljenét. Lepattant lováról s a körbe fordult fegyveresek közt kesztyűt vet ki, de senki sem vevé fel; s a nézők keble szorulni kezdett, mert karján fél világ terhe, homlokán az istenek hatalma. Póka volt, kit kerestek szemei, és nem hasztalan; mert ez is egy poklot hozott ellene keblében. Mennyi nő, a vajdához fordult, kérni a vívás megakadályozását, a vajda néma maradt. Összevág a két hős, záporkint omlott a szikra fegyverökről; midőn felmerül Ilka a várterén, közbeveti magát: a két kar kiejti fegyverét, s az örömjaj végtelen lesz.

A kígyó mind iszonyítóbban kezdett sűrűlni, s most elejével oly erővel lökte fel magát, hogy egyik szekér, s a vonó bivalok egy párja ölnyire emelkedett fel a levegőbe. A folyosó hölgyei sikoltva simultak férfiak karjába a fellegbe emelkedő előtt. Jenő vizet parancsolt elő, a bivalok elvitettek, az emberek szélllyelfutkosának; a kígyó ivutt és ismét ivutt, mígnem egyszer erejének egész terjedelmében farkára emelkedett a reá láncolt szekerekkel; torkából a füstláng és mézsláva singekre szakadott, s úgy veté magát földre, hogy a vár alapjában meghasadott. A rabló gyilkost pedig, szólta a vajdához, kegyelmednek adom át. Eleget élt rettentéstökre.

A folyosóra lépő Jenőt baráti kézszorítások, csókok fogadák, s az anya keblire szorítá leánya szerelmesét. A hölgy őtet, s ő a hölgyet ártatlanul repkényzék körül, s az élet mennyé lett körülök. Póka elrebegé lemondását; de nem múlasztá a paphoz sietni, kit ígéret, halálfenyegetés között rávett, hogy a római szent ház átka alatt betiltsa a keresztény-vallás megfertőztetésit. A tisztelt férfi megta-

gadá ugyan az oltári szentséget, azért esküdt mátkákká esketé őket, s kezdődött az ünnep.

Megérkezett az egyházi tiltó parancs, melyben a mátkaságot érvénytelennek s az ismeretséget becstelenítőnek nyilváníták. Jenőnek senki sem merte kezébe adni az írást, annál kevésbé róla szólni. Egy követ által küldék meg, a lányka azon titkos üzenetével, hogy holnap a szarvasok kútjánál várja bé. Mindkettő megjelent, s az ott hazatérő erdőlők nem gyózték magasztalni a tündéri öltözetű vadász leányt, mellyel a vár ura oly kedvére mulatott egy fa lágy árnyában.

Másnap vasárnap volt. A vidék Torjára gyűlt imádkozni, de inkább becserélni némi szükséges eszközöket. Elhangzott a harang, a piac népe templomba tolult. Folyt a mise, midőn a két nagyobb Opour a templomba lép harcias könnyű öltözetben; örvendett a gyülekezet fényes urának, csak Ilka reszketett a szent szűz képére vetve égő szemeit. Felszállt az oltári füst, könnyebbülve lépett ki a nép, s mint megbűvöltek, egy pont felé tódultak: egy pár tegnap bénított párdúc volt a bámész nép csődítője. A felkészült fegyveres szolgák és lovak észrevétlenül maradtak, s míg körültekintett az anya, s fegyverre kapott a vetélytárs: a hölgy a Jenő karjai közt, Jenő pedig szilaj ménen tovavágtatott szolgálai kíséretében. A nő-rablás ingerült támadásba hozta a népet, a hátrább maradt testvért egy iszonyú ugrás földre teríté; a fellázult sereg beérte a szerencsétlent, s iszonyú volt a szenvedés, mely után sírját ott lelé; s már szinte beérték a nőrablót, a mén horkolva hányta a tajtékot, már-már rogyott le a hölgy, midőn az erdők rengetegjéből előbukkan a tartalék sereg, a kisebb Opour vezérletében. Megújul a harc, míg lovat váltanak, s mint vihar a habokon, repültek a menekvők. De mikor óra múlva látni akarák egymást,

kiket a halál megkímélt, csak megcsonkított szolgák voltak: a két testvérnek csak hős küzdelmit hozák meg.

A nászéjnek végtelen volt bánata, öröme. A szerelmes diadalt nyert, a testvér mindenét veszíté. Jött a korány, nem hozá, kiket ők várának. De igen egy serget, vadat, rémítőt, tombolót, mint a mennydörgés. Kaput, Ilka! harasant szenvedélyesen a vezéri szó. Még egyszer hangzott, s az amazoni kar buzogányától mérföldekre döngött a vár kapuja. Benn s kívül növekedett a zaj. S ím, az ostromlók mögött egy fiatal pár tűnik fel, szelíden mint két égi lény, s közülök egyik szólt: asszonyom, vagy ha tetszik, anyám! akit keressz, előtted áll: egy nő és a férj. Tegnap egy hosszú életért könyörgénk, ma csak egy igen vagy nem szóért; s az ellenfél reszketett bosszújában. Ó, Ilkám! ezt kelle megérnem, hogy anyjára piruljon a lány fölpillantani! s a nap első sugarai egy sereg könnyűében törődtenek meg. Még egy szót, asszonyom, a vár titkos után jövének, hol most egy tábor eregel kifelé: mondd, ellenednek, vagy szolgádnak akarod tekinteni? Áldásodért imádlak, átkodért nincs isten, ki megmentene. Az anyai kebel ellágyult, s az ellenség nászsereggé vált.

Némelyek gyanítják, hogy az ostrom megújult később, s csak a kereszténnyé létel csillapítá le; mások, hogy csak gyermekeire adá megegyezését. Elég, hogy szerelmök a haza koszorújába a legszebb virágokat terme és termi.

XXXIV. CSÍK

Ha elgondoljuk, hogy Csík és Gyergyó Erdélynek legmagasb pontjai, s hogy fenyők inganak a hegyormokan: kietlen vadonnak kelle képzelnünk e tájékat, de nem olyan. Csík egy kies lapály, körülkerítve örökzöld hegylánccal, mondhatnám, egy ángolos várudvar, melyen az átsavargó Olt s jól rakott faluk gyönyörű csoportozatokat formálnak. Háromszék felől lejtve bé, különösségek lépnek előnkbe. A szántók kopárabbak s fenyőfával kerítvék, a faluk nem oly vidámok, a házfalakon a katonát jegyző fekete táblák sűrűdnek; mint merőben római hitűek hazájában, mindegyre kereszttel találkozunk, az emberek szelídebbek, s mintha mondanák: nem csak kenyérral él az ember! A zeke marosszékiek kék hajtókáját veresre váltják; mint 1. régiment hívei a sárga gombot fejéressel cserélik, s asztalra jó a csíki túró kászujában; s a gyümölcsfa csaknem kaphatatlaná lesz, a gabona jobb nemei láthatlanok, s hinnünk kell, hogy nem csak kenyérral, de isten igéjével is élnek az emberek. Ha végigpillantunk e terméketlen rónán, s látjuk, hogy a jó házú nemes 20-30 garasért órákig visz szekeren, nem lehet kétkednünk afelől, hogy itt a jószívűséget a nyomor vette nőjéül. Itt az égföldin mi nemesebb sem terem az égalj miatt, zab, árpa, rozs a kenyérgabonák, s az is majdnem hónappal később érve, mint másutt. Gyümölcsöt Marosszékből szállítanak, s a barmok hiányát a réteken gólyák hada pótolja. Nem csodálhatni hát, ha Csík s Gyergyó ép gyermekei mint aratók, kaszálók, cséplők borítják el a vidéket: ők verejtékkel lerójják a földnek évi tartozásokat, de nincs a sovány földnek honnan fizessen. Mondja tán valaki: hol a nép száma terhivé válik a földnek, ki kell

költöztetni a feleslegest, mint tesz külföld. A székely nép inkább le van fűzve hazájához, mintsem egykönnyen tőle megválhasson; különben is axióma a statuspolitikában, hogy egy □ mérföldre 10 000 fő kell, hogy a műveltség és jóllét minden szükségeivel elláthassák magokat. Azonban e táj szomorú kivétel. Itt sem egy város, sem egy gyár, sem mesterség, általában a műiparnak egy ága sem gyümölcsöz; s ki tudja, mikor vesz fordulatot e lét? És e nép sorsa így sokáig mégsem maradhat. Ütött a nép újjá-születés nagy órája, s hangja nem soká e tájra is elhat. Gyárok-nak, dolgozó-intézeteknek kell létesülniük, hogy e földhöz sújtott népnek legyen hol tengjen, míg lábba kaphat. E tájat maga a természet gyárhelyivé teremté. Az Olt vízzel, a hegyek fával, a falvak munkátlan kezekkel, a vidék kelmének gyártható nyersanyaggal és vevő tömeggel járulnak a vállalathoz. Miféle gyár volna célszerűbb, nem határozhatom el. Annyi bizonyos, hogy minden ország, mely a műveltség alfokain áll, nem fog sikerrel munkálni a fényűzés cikkeiért, leghasznosabb hát, mely a nép életéből kifejlő szükségeket kívánja pótolni. Bőr, posztó, gyolcs, kartonfélék könnyen tanulhatóságokért leginkább ajánlhatók itt, minthogy a mesterség titkaival sem vágnak megbarátkozni. Azonban a papírgyár sem megvetendő, főleg ily országban, mint miénk; hol minden jobb papírért külföldre kell irkálnunk; s egyszerűsmind leányoknak is dolgot ad. De vannak Csíkban jelenleg is termékek, melyek százaknak adnának ételmet, milyenek a fenyőtúró jobban kezelve, milyen lehetne a fenyővíz jobb ízűvé téve, s milyen a rézbányászat, márvány s vas kutatás, melyekre jól használva, ezerek támaszkodhatnak. Mennyi vas-réz-nemű edény eszköz kell csak egy közrendű háznál is; s ha Csík ellátná magát hámorokkal, szomszédait ilyenemű szükségeseikkel, magán jót segítene. De ugye, hol a pénz? Igaz! Mert a nyo-

morultak, kikért a dolgozó-házak s gyári napszámok föl-
álltak, alig járulhatnak pénzzel e nagy célhoz. Egyesüle-
tek kellene, egyesületek, mint mindenütt a világon ily
vállalatoknál. Én hiszem, hogy a szegény iránt hazánk
sem érez hidegebben, mint bármely ország, de nekünk
egy nincs, egy Széchenyink, ki a vállalatokat központosít-
sa, s a mégis alvót felriadja. Mert Csíknak még csak pénze
is van ide. Vagyon az itteni szélbeli katonaságnak egy
tőkepénze, a révindicált havasok és jövedelme. Ezen jó-
kora darab föld, mióta Moldvától visszavétették, háborít-
lanul használtatik, s át van engedve a katonaságnak bizo-
nyos költségek fedezésére; s e költség mindig fedezve, s
ma mégis 40 000-nyi a maradék e pénztárban, pedig
minden katona kezességén kölcsönt is kap s vesz belőle.
S mi üdvös és boldogító leendne, ha egy honérvettől
melegült kebel kitervelné, miként lehetne e pénztárból
egyesek hitelén gyárat, dolgozó-intézeteket állítani,
hogy ne kelljen csépelve kerülniök hazájokat, kiket
atyjokról nem álda meg a sors...

XXXV. CSÍKTUSNÁD

Az erdélyi római egyház püspöke itt született. A falu lakói több kegyét vették a nagyra ment honfinak, s dicsekedve mutatják a telket, melyen bölcsője ringott volt; s még meleg emlékében valának azon jó érzetének, minélfogva a II-ik gyalogezred leányai számára nevelési alapítványt tett vala a szebeni apácák kolostorában. Az emberek megszokták mások dicsőséglepléből önfejükre is vonni valamicskét; s főleg a székely nép, kinek egyetlen öröme isten- és honszeretet, képzelhetni, minő lelkesedéssel tekint honosa dicsőségére. A székely ember nem a leghajlandóbb gyermekeit taníttatni tovább a bibliánál, s ha csakugyan iskolába megy, atyja kívánsága az, hogy pap vagy semmi legyen. Innen magyarázhatni, miért öntik el székelyfiak Erdély papszékeit. Mint született szolgái Jesusnak, nagy léptekkel haladnak: mindenik státus számlált közülök püspököket, s ha jól emlékezem, a római egyház 11, a reformátusok 9, az unitáriusok 5 székelyfit láttak püspöki palástjok alatt. Hazájokhoz e méltóságokban is híven ragaszkodnak, s nemzetök is hozzájuk; s kívülök nincs a földnek oly felkent embere, mely atyáik hitéből csak egy hajszálnyit is el tudjon tőlök perelni, vagy a régi szentegyház alapjához csak egy mákszemnyit is ragasztani...

XXXVI. CSÍKSZEREDA

E hely ugyan egyetlen városa a két Csíknak, a két Csík összejövő határszélén, honnan mezeje sincs. Nevezetességül a Mikó várát kell említenem. A várról is kevés mondanivalóm, rajta sem történelmi emlékek, sem építészeti csín, sem tájszépség, mit festő valaha hatással vegyen ecsetére. Van mégis rajta egy nagyra nőtt balhiedelem. Nagy része a népnek azt hiszi, hogy ókori épület, a krónika szerint XI-ik századból, s hogy a Mikó család később nótán veszíté el. Tisztelet az ős neveknek! Alapsabb azon adat, mely a fejedelmek korában teszi le alapját, mit Benkő is pártol és állít azon elvből, mely birtoktalannak nem engedi meg hivatalt viselhetni a székelyek között. B. Mikó Ferencz az említett időben Csíkban előbb al-, később főkapitányságot nyert, s midőn zúgna Csík e jogtalanságért, földet kap a két Csík határán, s építteté e várt azon feltétellel, hogy holtával a székre szálljon. A XVII. század szétrombolá; XVIII. helyreállítja, s lesz a II-ik székely gyalogezred stáb-épületivé.

Mit mondjak magáról a városról? Minő jólétre, minő csínra emelkedhetik oly város, melynek jóval kevesebb lakosa van, mint mennyi betűt róla eddig írék. Mesteremberei nem egyebek, mint falun, de hogyan is kívánhassuk műhelyöket, midőn Erdélynek minden kisebb városában a mesterember sem földész, sem mesterember, s így télen ha melegszik, nyárban fázik; s mégis záporként hull a panasz, ha kontár műveiknél az idegent előbb becsülik. Tanolnák ki mesterségöket, vándorolnának túl a 9 szilvafán, nem szorulnának kapára. S mit látunk itt a címerek helyett? Csaknem minden ötödik háznál cégért. Gyönyörű typusa székeinek, szép jele míveltségi fokának, s mi

több, az sem bor-cégér, hanem mi lelkiismeretlenektől árultatva megemésztí a test belsőjét, mit felénk csak az oláhok isznak, hogy izgassa elkorhadt belőket, mi nem kisebb méreg a mákonynál, minek ivóira Chinában nem kisebb büntetés van, mint nálunk a gyilkolásnak. Ki e népnél megismertetné a bor valódi jóságát, vagy ki apostola lenne Mathew atyának: nem tenne kisebb nemzeti jót, mint ki az ősz székelyeket a lóhús-evéstől elszoctatá. Állott is volt össze közelebbről egy társulat a nép felemelésére, de gyanúsíttatván, kereset alá vonatott...

XXXVII. CSÍKSOMLYÓ

Mit mondjak büntető törvényeinkről? Mit fogházainkról? Keresztül futok ezeken, mert a XIX. században mindezekről csak pirulva szólhatnék; s különben is ezek hiányát mélyebben érzi minden hazafi, hogysem a javítások iránti készséget akárki részéről is kétségbe hozni lehessen.

Régebben e falut az assisi szent Ferencz kolostora tevé nevezetessé, mint amely testben és lélekben első a Székelyföld kolostorai között. Ma a székház vonja magára első figyelmünket. Az épület nagy és új, kissé idomtalanocska ugyan, de egyik szárnya alrészé felejteti a csín hiányát. Sietek kimondani, hogy kamarák épültek itt rabok számára. Hány megye dicsekszik ezzel hazánkban? S ím, távul a középponti műveltség melegétől, havasok között terem meg a józanabb philosophia e megbecsülhetlen magva. Legyen megengedve, hogy a bírói lakot, a megyei hivatalosok külön szobáit, tánctermet s egyebet feledék lebeszélni: lelkem az emberbaráti érzelem kunyhóiba von. Egy pillanatot ide azoktól, kik Csík és bárdolatlanság szó alatt ugyanegy eszmét, egy fogalmat szeretnek gondolni: Csík a szerintök bárdolatlanok hazája, példány gyanánt lépdel sokak előtt Amerika szép céljai felé, mint ki méltányolni tudja az emberiség méltóságát még megtántorodásában is. Mondhatlan örömet nyújtott látása, Kővár vidéke pokolszerű pince-börtöne, de általában hazánk penész zugai jutottak eszembe. Mintha láttam volna, hogy fetrengenek éves szennyben, félszázados penész és szemét között, mint sápadoznak a százados bűdös légben, az undokság mindennemű férgei társasá-

gában; mint adja leckéit az emberszörnyeteg az ártatlanság megtántorodott fiatalának; s miként esküsznek össze kiszabadultokkal legyilkolni minden gyámtalant, feldúl- ni mindent, mi szent lehet az emberi társaságban. Rette- netes kép, milyennel csak vadabb tájak szolgálhatnak! De elismertetett rosszasága, s a helyrehozás érzelme meg- lepé hazánkat is. Ideje is már Erdélynek, mely a refor- mátio zászlóját előllobogtatá; szégyen, vagy csak akarom mondani, ideje elismerni az eszmét, minek Némethon már a reformáció századában oltárt épít. Menthetjük magunkat, hogy nincs pénzünk kísérletekre, különben mi is éppen úgy szeretjük embertársunkat. Igenis, men- tegethetjük, kik a máltai gályázástól a keréken törésig mindent összepróbáltunk, csupán az van hátra még, hogy Sibériát és Botanybait nyissunk a bűnhődőknek... Ez soha sem is leendhet meg: jogszeretőbb a magyar, mintsem azon szegény embereket, kiket társasága elron- tott, számúzze önkebeléből, mielőtt javítani próbálta vol- na. De hadjuk! El van ismerve már, hogy nem jók tömlö- ceink, s a hogyan segítsünk hát? lett a stádium. Európa majd három századig törte rajta fejét, s mégis az ember- jog hazájának, túl a tengereken jutott a koszorú, mint feltalálójának. A XVIII. században Némethon tele fenyíték és munkaházakkal; a munkások száma szaporodik ugyan, de a vétkeseké éppen nem. Amerika, hogy le- küzdé szabadság-harcát, ide veté szemeit; a testi bünte- tést eltörlé, a halálost megritkítá, s lett az auburni rend- szer, de a korbácsolás nélkülözhetlensége a hallgatást áthágók iránt, szózatot és zajt emeltetett a józanabb résszel; s a philadelphiai rendszer lett eredménye, mely nem együtt, hanem mindenkit külön kamrában dolgoz- tat. Itt a fenséges gondolat, melynek világára megvilágo- sultak a börtönök éjjelei; csak sajnálandó, hogy az építés akadályai sok ellenzőket támasztanak ellene. Azonban ne

feledjük, hogy a singsingi 1000 kamrás javítóház rabok által építtetett egy istent kísértő felvigyázó őrködése alatt: rabjaink pedig, fájdalom, nekünk is elegen vannak. Úgy látszik, hogy a világ nagy része a magányos rendszer barátja; méltán is, mert Auburn együtt dolgoztatja, és az együtt hallgatás tantali kínjának teszi ki embereit: Philadelphia pedig munkát ad szobájába, könyvet, bibliát, csaknem mindent, főleg időt, mit Auburn megtagad. Az első rendszer, meglehet, még hasznot is hajt bé, az utolsó pedig néhány pengőnyi költséget is kíván, de jogszerű-e valaki verejtékén kereskedni, valaki kínját bérbe adni? Nálunk ugyan, hol a megyei követeknél is egyik tulajdon-ságul nyílt zsebét nézik: könnyen gondolható, hogy az olcsóbb módhoz nyúlандanak. Pedig jó lenne már valamit elv szerént is honosítani. Vannak ugyan a philadelphiai rendszernek is le nem győzött problémái. Ha felhozhatjuk az auburni módszerre, hogy a lelket eltompítja, korbácsolása bosszúra költ, a nyakat lenézetésével meggörbíti, a lelket parlagon hagyja: a philadelphiai ellen is felhozható, hogy a testet ügyetlen-egészségtelenné teszi, a lelket melancholiába öli a tébolyodásig, ide járul még az olaszok aggodalma is, az önfertőztetés; ezek s a világnak ezernyi ellenvetései mindkettő ellen sokáig pártokat fognak felriadni hazánkban. Valjon a megismerés ellen, mi annyira nagy ellenük az auburni ellen: nem lehetne-e nálunk vékony álarccal élni, honnan csak a szem lenne látható? Így kevesebb leendne a költség; könnyebb volna nekik bibliát, erkölcs-, természettant felolvasatni. Így minden jeladás félelme megszűnne; mert egyik sem olvashatná a másik arcáról a rokonszenv vonásait... Megelőzni a vétkezést, ez a büntetés azon elve, mit senki is megcáfolni nem fog.

XXXVIII. MADÉFALVA

Ha egyébre nem is, de arra a nemzet és kormány bizonyosan megtanította egymást, hogy a kölcsönös bizalom legbiztosabb oszlopa mind a kettőnek.

Záborszky

Hívségünket oly mértékben tartjuk Királyunkhoz, hogy ha valakit megtudnánk, hogy Királyunkhoz nem igazi hívéssel van, életét is készek volnánk elfogyatni.

Lövötteiek 1762-ben

A faluról mit sem mondhatok egyebet, mint hogy nagy, s a fiatal Olt partjain fekszik. Egy sír az kelet felől, mely e helyet a nemzeti sírok közé szenteli. Nem mondtam valami különöst, csak mit milliók utánam dörgenének. Nincs miért csaljuk magunkat. Ne hitessünk el olyakat, melyekért a história bukást tanít. A nemzet, a nép szenteli vagy gyalázza meg a múltkor tetteit, s ez virágozza fel vagy rombolja szét a sírokat. A római honfi megdicsőíti a gyalázatos Tarpejust; Jézusért pedig Róma bitófáját mint szentséget hordják sokan keblöken; hasztalan mondná ki a halált a frank zendüléskori kormány a nép hőseire, mert a vérpadról, a guillotine-től virágot hintve útára, győzelmi pompával vonná el. Hagyjátok meg a nép hitét; s főleg mit oly sokan vallanak. Ne vegyétek el tőle a szabad remélhetést is; s engedjétek, hogy mehessen oda, tehesse azt, mit a szeretet sok időtől sugall. Mi tiltva van, tudjátok, mi varázshatalmú, s miután megközelítjük, vagy éppen sajátítjuk, egy pillanat édes öröme levonja

róla a bűvös lepelt. Azonban vegyétek észre, hogy a lepelt, mit szinte egy század vona e sírra, elhamvasztá néhány év...

Most még tán korán van vélek erről szólani: de ha az édesanyát nem bocsátjátok gyermeke sírjához, hasztalan hitegetitek, hogy nagy vétket követe el, s nem méltó bánatára, őtet meg nem vigasztalhatjátok. Szentek a rokonok keserve előtt a sírok hantjai, legyenek azért mindig tisztelve, s rendelkezésük alá bízva... A síron tenyészik, az elhunytak porából a remény legédesebb virága, mely a megszakadt szeretetet, kétségbe esett hitet gyógyulva adja vissza a halandónak. A sír virányai közt elsuhanó szellő legszívhatóbban mondja meg: mi rövid az élet, s legékesebb nyelvvvel beszél a viszontlátás öröméről. Nem foghatom meg, miért és ki tagadja meg e sír díszét: az atyai kormány nem, mert az 1802-ki adómentés által sokat elismert egykori igényeiből. A nép sem tagadá meg ezt, mert egykor ide emléket teve, és ismét díszesítené, mert a fiúnak kedves még bűnös atya is. Az emléket tehát a múltkor vevé el innen, s korunk nem teve mást. Pedig mi sérelem volt a nemzettől, azt az emlékezet gyógyíthatá. S mi erőszak a nemzetten, azt egy szelídebb kor reménye felejteti. Vagy okai vagyunk mi atyáink hevének? Nemde a felül álló farkas vizét zavarnók? S vajon nem dühösebben bálványozák-e Napóleont hívei, mikor az öreg Bourbonok eltilták első betűjét és képeit; s vajon nem kapósabbá lett Brutus és Cassius képe az eltiltás után? De lépünk közelébb a nagy tragoediához, s látandjuk, hogy sem a felség, sem a nemzet nem vádolandó; hanem csak a közbenjárók, a heves, a türelmetlen elsietés... Emlékezzünk csak, mi szűk reményekkel lépe most százada Mária Theresia atya trónjára; s mi gyámoltá egyéb: mint 30 000 bágyadt sereg, megrendült alkotmány és megüresült kincstár? Frankhon a pragmatica

sanctióra kardot emelt, utána csaknem egész Európa: s a magyar megmenté vitézileg. Alig szelidült a harc dühe, s felvillant a 7 éves háború; s a gyenge sergű Austria ismét a magyarokra támaszkodott. 1762-ben már közel járt az elhaltak száma a millióhoz, s szinte mind Austria részéről, minthogy 40 000-enként temette nagy Fridrik egy-egy csatatérre. Most új súlyt vete III-ik Péter Cár a túlsó mérlegbe. A Császárné országaiban sok úton szedeték katonáit; így Erdélyben is. Buccownak elég korán jutott eszébe, hogy a Székelyföld óriási anyagi ereje Fridriket lesújtáná; de tudnia kellett, miképp a székely önországot elhagyni harcért nem köteles, s 15 napi táborozás után meg nem ütközve is hazaindulhat. Egyedül a rendes katonasággá tevés vala a mód, mely tervét kiviheté. Jött tehát az év közepén B. Schreder, B. Bornemisza Pált, Csík királybíróját segédül véve Gyergyóba ment, s a hivatalnokok által a népet egyig összeíratá...

Madéfalva említendő még egy más gyűlésről is. Miután Rabutin összerontá a Rákóczi pártját, itt tartották a székek azon gyűlésöket, melyen elfogadák a határozatot, miszerint a Kurucok rakják le fegyverük, a székek kutasák ki értök az erdőket, s kik olyak találtatnának, vagy a velök szövetségesek is, fővételre büntetődjenek.

XXXIX. SZENTDOMOKOS

Szentdomokos azon helyek egyike, melyeket a história sokszínű betűkkel szeret megjegyezni magának, s alig tudja meghatározni, milyen hangsúllyal ejtse nevét. Csíknak legészakibb falva lévén, a Gyergyótól elválasztó szirtgerincek alján terül. Róla alig említhetnék mást, mint az annyira emlegetett hun-írást; de annál érdekesebbeket északi határáról, mint hol bíbornok fejedelmünk vészhelye gyászol, s a bányászat zajong regényes szikláinak között. A gyermek Olt mellett haladunk fel; csörömpölése itt igen semmit jelentő, mint egy mostoha környületek közé kárhoztatott talentomé, mégis, mintegy lélekrázólag szólít fel, a balján elhulltak gyász esetire még egyszer megemlékezni. Most csak fel a bányákhoz, melyek tova fenn, a két parton elnyúló hegykarok végénél, nekünk himalayi magosságok tövében fekszenek. Közeledtünkkel a rézhámor fogad el iszonyú kalapácsolásával; tovább a kohók érc csermelyei lávaként sustorognak előnkbe; s a fűvők torkolata Eol börtönéből szabadult fergetegként közbe-közbe süvölt. Körüle a bányászgyarmat falvacskája csoportoz; feljebb a néhány bányászaj a hegyoldalon; de mindez oly különös tájon, melyet Erdélyben nem mutatni, mindez egy kopasz oldalú hegylánc tövében, melyen a fenyők letekintő sora csak puja csipkázat, mint mágneskódarabon a vasporszikra gulái; s melynek csúcán csak a képzelet mindenütt-valósága jár; s hol régi dicsőségünk háborítlanul szunnyadozhat naptól aranyozott felleglepelben. Csak egy pázsitos térség kellene az Olt partjaira, s a föld irigyelné e bányászok lakhelyét...

Szikláknál sokszor eszembe jut, hogy a földnek ők csontjai, s vére a víz, hús rajta a föld; de eszembe jut az is,

hogy az érc a föld csontjainak veleje, mely ha kifogyott, oda az élet. Szerencsés az ország, mely e velőt vérvé tudja változtatni; mert hogy többet is közbe zavarjak, a haza ismét egy műszeres test, mely amazon rágódik, s vére ennek a pénz, idegei a műiparágók. Így a hazára nézt a földgyomor egy gazdag, de apadható kamara, honnat a nemzetanya szükségeihez képest többet vagy kevesebbet kihoz, azt konyháján az olvasztókatlanokban felkészíti, a pénzverő házakban feltálalja, onnan asztalára felrakja, s ide fiainak föl kellene hívatva lenniök megelégülni. Boldog azért az ország, mely kamarája zsírját önmaga emészti vérré, s az idegen szakácsok nem falják fel jobb falatjait. Meglehet, homályos a kép, mert hol az asztal, mikor és kik ülnek mellé, és miféle gyomorral: nem említém. Jól mondják, hogy Erdély Peru; de mit használ Perunak, ha bányái 8 mázsánként termik a tiszta ezüstöt? Kevéssel kevesebbet, mint Erdélynek az évenként kerülő 40 mázsa aranytömeg.

A bánya története érdekes. Közhírű, miképp az első darab ércsapot a magosságok oldalán egy Opra János nevű timafalvi oláh fedezte fel pásztorlásában. A merdek oldalon vasmacskák segítségével addig jutott, míg baltájával a kifénylő darabokat ledobhatá. Felmutatá a kormánynak. Megpróbálák, s megkezdett a bányászat: de kevés sikerrel. A kormány nem hagyá jutalom nélkül fáradságát, évdíjt rendelt számára; de a róla szóló collationalist* egy rokona álutakon kezére kerité, s mint biztosa, időnként megjelent a pénzért. Opra pedig, mint a dologhoz nem értő dolgozott kenyéréért, míg a másik, félve a felfedeztetéstől, mint mondják, Udvarhelyt lételit eltemetteté, maga pedig továbbállott jó pénzzel. Opra néhány év alatt kétszer járt egymás után Bécsbe, de adománylevelit többé meg nem kaphatá...

---

* adománylevelet

Említém, hogy a kamara műveltetni kezdé, de 2-3 ezer forint évi kárával, s így 1816-ban kényszerülve volt a bányatulajdonosi jogát a Zachariás családnak 5000 váltó forintért átengedni. És mi történt kevés év múltán: a három testvérek egyik részét 40 000-rel váltá meg a más két testvér; s jelenleg a második testvér is 4000 évi jövedelmet húz a kezelő testvértől. Ennek minden más okát adja. Pl. miképp a bányatisztek régen nem laktak volt a bányák körül, most pedig a tulajdonos ott helyben; mások ismét hogy a tisztek idegenek lévén, nem tudták magokat megértetni a munkásokkal. Mind oknyomós vélemények, de az is tett valamit, hogy tán olyak vevék fel a vantollat*, kik urai lehetének; s kik érezék, hogy Róma rabszolgákkal művelteté, vagy elítéltekkel...

Már mindegy, akármi lett legyen oka a sikertelen fáradozásnak. Eladá a kamra, s ma tán 8 bányából mintegy 200 bányász 120-140 mázsa rezet hoz fel a napfényre, s ezen kívül a bányákból kifolyó kénsavas vízben mázsánként hevernek az ágyúgolyók s egyéb használhatlan vasdarabok, s felmutatják az embernek, hogy a műszeretlen testeknél is van halál, meg van a Pókaiak halálszerződése, hol a vas mint megtörött bátya, látva öccse, a réz nagyobb becsét a világra nézt, sietteti előállítását, hogy ő meghaljon a világnak.

A bányatulajdonos meglehetősen jól fizeti munkásait, s a gyermekeket is napbér mellett dolgozni szoktatja. De nem szabad felednie, hogy e gyermekek minden oktatás nélkül munka mellett is csak terhivé nőnek a tulajdonosnak, s átkává a hazának. Tegye keblére kezét, s eszibe jut, miképp a honéból gazdagult, s e gyermekek is a honéi. Állítson egy iskolát számokra, melyben napjában rendes munkájok mellett bár két órát tanulhassanak: akkor egy erősebb kebel be fogja mutatni a jobbaknak, s megnyeri

---

* ércetörőt, érczúzót

a polgári koszorút, mit Romul gyermeke koronával nem cserélt volna.

*

Ennyit korunkból Csíkszentdomokos ismertetésire. De lépünk közelebb a múlthoz, s vonjunk szét ismét egy kárpitot; nyújtsuk bé fáklyánkat, hogy olvassunk jövőt az idő nagy könyvéből, melyet a jelen ír messze belátva századok homályába. Úgyis a végzet magának tartá a jelent, mert a perc, melyben azt kimondám, már múlttá leve; s ha van is jelenünk, jó mint ismeretlen lepke, míg gyönyörködünk benne, s kitalálnók, miként fogjuk bé, addig messze repült. Ne féljünk azért megkérdeni a múltak szellemét jövőnkről: biztosabban jósol az, mint az ókor minden székei. Ismeritek a sziklafalakat, melyeket az ős természet vetett itt Moldva és honunk közé; megjegyzé a história a völgyi utat, melyen menekülni akart a bíbornok fejedelem székely primorokkal az oláh vajda vérszomja elől; ismeritek az erdőt, a kunyhó helyit és a fát, mely alatt utószor süte a futóra a hold szelíd fénye vég álma felett. Én a helyről virágot szakíték, nem hogy emlékezni tanuljak: szánom, ki emléket ad és veszen, hogy tanuljon nem felejtani; hanem hogy bírjak egy nővényt, mi tán elhunytak porán virula. A hegy völgye most is oly síri néma, mint mikor a fejedelmet eltemeté, a fák most is sötét árnyúak, mint mikor a fejedelem halálosan lihegve bujkált közöttök; a forrás ma is megtöri a lemenő nap sugarait, mint mikor mellette a fejedelem végvacso-
rát ült szerencsétlen kíséretével.

Az iszonyú múlt képe előttünk áll, s csak az híja még, hogy a bújdosók után a falka nép dühöngjön. De a nép most nem a régi: mintha a vértudat belső emésztését látnók ez arcokon, hervasztva a fiút atyja vétkiért. Mióta

Báthori Zsigmond 1601-be Székely Mózeset reájok küldve, sokat levágata közölök, nem másszerű éltök, mint ki minden percen várja a börtönajtó felgördülését. De nincs miért. Hátra van ugyan a legfényesb tribunál, a história, de nem szokott az utódokat befogatni a holtak felhevülésiért; s még kérdenünk kell azt is, vajon Lécfalva azon határozatát, mely fegyvertől megfosztá a fegyverre teremtett székely markokat, meg fogja-e szentelni? S adja-e jóváhagyását a gyalázat-várak felépítettő büntetésihez? S vajon a pápa 100 éves böjtiért nem követelend-e kárpótlást? Mert hol ma Albion nadályként rágódik Ázsián, azt a hústól eltiltott nép lett erőtlen ősekint néhány ezer fegyveres ellen megóvnia. De a história nálunk ily tárgyak felett régóta nem szól, s ha felemeli is olykor szavát, idegen bírák a szent ügy talmácsai. Ne várjunk hát végítéletet e tárgy felett napjainkban, elállnák sokan útját, mert hatalmasok érdekében áll... Frankhonban e tragodia is eljátszatott, s nemsoká elhangzik a taps és sziszegés zaja, a népnél nem lesz érezhető, mit látásáért adott, úgy a játszóktól is kiszórva a bevétel, s a közvélemény szűz meztelenségben fogja kiáltani: hogy XVI. Lajost... nem csupa fatum ejté a vérpad terére. S a két szomorújáték meséje, fejlése, katastrophja, hőse csaknem egy. Mindkettő késő ivadék. Egyik sváb, a másik kétes származású. Mindeniket a színpadi élten kívül derék atyák előzők meg, kikre mégis szerencse és koruk nagyobb emberei vetének fényesb sugár-foltokat, mint saját lelki és testi erejökkel kivívott érdemök. Mind a két ország idejökben pénz és embererőben letarolva: papok és idegenek hatásai tartják még némileg fel a gördülő önsúlyt a status feje felett; s főleg a nép az adótól kiszarolva, bábtehernek nézi fejedelmét... ha Frankhon visszaállítá trónjára az elűzött családja utódát: Erdély is megtevé azt Báthori Gáborban, hogy itt e fordulatlánál is paralyzálja a sors; s hogy halálok

se lenne elütő, azt száműzék, ezt pedig legyilkolák... Mint-hogy még Frankhonban is évtizedek telendek, míg hallhatnók a história komoly-szavát, mert a történet nagy napjai szerént csak minapi esemény vala e király-gyilkolás: tegyük, hogy az Olt partja, mely eddig csak hattyúdálát nyögdelé, zenghesse vissza igazságos határzatát. Erre nézt nem lenne célszerűtlen, ha Kristály, s más élő utódok, kik e vérnapon közvetve jelen valának, egy kápolnácskát emelnének a fejedelmi sírnak tartott helyre, hol most semmit jelentő emlékjel áll; s egy könyvet tennének bele utas, nem utas számára, hogy minden ott megforduló jegyezhetné belé érzelmét vagy tudomását, minthogy a históriai emlékü helyeken mintegy inspirálva érzi magát a lélek, mintha sasszemekkel látna át múltat és jövődőt. Vagy mért ne tehetné azt maga a falu? A különben is magános helyt, hová ma is kijárnak évenként, minő búcsú helylyé szentelné a vallás, természet és história! Minő érzelmekkel tölténé el a vallás gyermekét, midőn járna, térdelne, hol egykor e hon fejedelme, vallása bíbornoka végveszélyeiben könyörgé: Atyám, ha lehetséges, múltjék el e pohár éntőlem! S hol szomjúhozva holt el, mint az idvezítő Jézus. Kíméljétek e szent helyeket, melyeket a külföld mérföldnyi prosai tájakkal cserélne, melyekért kardhoz nyúlni is felmelegülne. S ím, jó hazánkban elhagyatva áll, mintha ember soha nem járta volna!.. A rajta talált emlékek durva kezek közt törődnek szét. A kardot, mely a fejedelmet védte, itt késsé csináltaták, nem gondolva meg, hogy külföld egy író tollából, egy kopott fejedelmi kalapból ezreknek alamizsnát tudna nyújtani, mivel emlék vala. A kardot, mi Szenttamáson a Boros családnál megvan, a kehelyt, melyből, mint hiszik, vacsorája felett ivott, s a n. Boldogasszonfalvi templom őriz, ha szinte Battyáni püspök felcserélte volna is: mi szép volna

letenni az építendő kápolna oltárára. Így a fejedelem és bíbornok, a haza és nemzet könnyebben megbocsátana.

De nem csudálkozhatni, ha itt még régi nyugalomban él a nép, ha itt oly későn gyökereznek meg az új idő eszméi, s ha az újabb magvak még el sem szállottak: az egész Székelyhonban nincs egy átmenő posta; s így Szentdomokos ha holdnap múlva meg fogja hírlapból tudni, miképp elkezdődött vagy elvégződött a hongyűlés, elég gyorsan kapá. Minden Kolozsvárról induló, belső Székelyföldre menő levél előbb megjárja Szebent, bemutatja magát Brassónak, s csak úgy indulhat fel gyalog Csík-Gyergyó felé. Ez oly baj, mi sürgetős orvosoltatást igényel.

XL. TARKÓ

*Nekem Erdélyre első és utolsó és egyetlen
reményem az unió.*

Szentiványi

Hova most lépünk, nem adja meg fáradaljunk bérét, mert zordon táj ez, a Csík és Gyergyó között ágazó hegyláncokon... A Maros és Olt bölcsőjéhez vezetem olvasóimat. Nem kutatom, a Tarkóból erednek-e vagy nem; melőzöm azt is, egy vagy két órára esik egyik forrása a másiktól; érzelmeimnek sem akarok szavakat adni. Én csak egy keveset jelentő népmondát akarok elmondani, mi az iker Magyarhon állományának igenis hű példázata... Az időben, mikor még tündérek lakták szebb tájainkat, itt élt a szép és kecses Tarkó, leírhatlan fényű várában. A barna Pontus-euxinus* volt férje, s boldogok voltak, mint szoktak tündérek. De kifejlett időjárával a chaosz, elváltak egymástól az elemek: s így a kedves dryád özvegyen maradt, mert szeretett férjét Nátolia felé kényszeríték a kérlelhetlen istenek. Eltávozása után ikret szült a szép nő, nyalka szőke gyermekeket. Nevekedésök örömet és fájdalmat okozott anyjoknak, s mikor egyik szeme örömbé úszott, a másik nem titkolható el könnyeit. A fürge gyermekek anyjokra estek, megtudandók e bánat okát; s egyik pillanatában kifakadó fájdalomnak el is mondá nekik özvegysege történetét. A jó fiak vágytak atyjok felé, s akaratjokat anyjok sem szegé meg. Az Olt gondtalan fiatalságában futásnak is indult vala, mire elejökben terjeszti az anya mindkettőjüknek, hogy csak egyesülten futhatják meg a pályatért. Elismerik az intést,

---

* Fekete-tenger

de nevéről egyik sem akart lemondani; a Maros nem, mint elsőszülött, az Olt nem, mint futósabb, mint akinek törnie kell a lomha Maros útját. Az anya könnyet hullata boldogtalan gyermekeire, mert sem letartani, sem egyeztetni nem tudá. Mit tehete más, mint megáldani mindenik útját; s miután az egyesülés nagy titkát még egyszer hasztalan ismételé: varázsvesszőjével mindkettőt megihleté, s két gyönyörű forrássá levének. A nevendék Olt anyja tanácsa ellen egyenesen fogá útját, gránithegyeken áttörendő: Maros pedig elfogadá tanácsát, előbb észak felé, lapályakon szoká az út terheit. Nem soká betölt az anya gyász jóslata: a lomha Maros hamar elerőtlenült; a zajló Olt pedig sok éveken át várt segély után: míg végre Verestoronynál iszonyú bukások után átvergődött ugyan; de mikor majd élettelen lábadozna, halálnyöszörgeést hall, közelebb megy, hát testvérire ismer végvonaglásaiban, kinek a Tisza segítségiért csak nevét vevé el, de most a Duna életét is követelé. S ím, ki világokat akart átszaladni, 74 mérföldnyi utazás után odaveté magát, azon édes hiedelemben, hogy édes leend végálma, mert atyja keblén fog jobb életre virradni... Ki nem ismeri e szomorú példázatban nemzeti életünket, melynél csak az vigasztalhat, hogy mi, hála az égnek!, nem veszők el egyéni jellemünket az elsodró víz árjában, s hogy észrevette a két haza, miképp csak egyesülés mentendi meg a haláltól. Mit mondjak többet, mikor a példázat ékeesebb nyelven szól, mint önző prófétáink, kik mint a halak túl, félnek az együlestől, nehogy mostani hatalmuk után nagyobbaknak vettessenek alája. S ez egyesülés nem lehet távul; forduláspont nagyszerű korában élünk. Jőnek ez évek, mint sebes strucc, felfalják a múlt idő tojásait, s újat raknak le, hogy legyen min kotalni a jövőnek. Jőni fog aztán a nemzetek magyarosodása, kik jelenben osztozó atyfiakként gyűlnek fel a tanácskozás termibe, lottal

számítva tehert és nyereséget. Jóni fog a vallásfelekeze-
tek barátkozása, hogy ne vetélkedjenek nagy úr kegyen-
ceiként az elsőség felett, holott egyszerre soha sincsenek
elfogadva. Legalább leomlik a közfal, melyet a political
haszonbérlet vetett közikbe, s nem fog vallás-tekintet
súlyul vettetni az érdem elleniben a választásoknál. Ledől
akkor az a sorompó is, mely áll ma a jogos és jogtalan
polgárok között, hogy legyenek képviselve azok is, kik
felett legtöbbet tanácskoznak. Megjő a céhek eltörlése,
néhányadik év vissza fogja kérni elavult kiváltságokat,
mely többé nem képes felkenni az ügyetleneket. Össz-
pontosítás a nagy eszme, mely életet ígér. Minek köszön-
heti Frankhon nagyságát? Mint minden érdek, minden
erő Párizsbani központosításának. A nap sugárait egy
pontra vesszük, ha gyűjtani akarunk vele; a fellegeket
összehajtja a természet, ha áldást akar leönteni; az állatok
összefutamlanak, ha orvul üt valami reájok: és egy marok-
nyi nép, ennyi idegen nép között, két nemzetiséget akar
magának kivíni. Adjunk hálát, hogy még élünk, s ismer-
jük el, miképp széles e világon nincs több Magyarország,
hogy nincs egy rokon nemzet, mely könnyet ejtsen, ha a
két Magyarhon ki lesz törölve a nemzetek sorából. Egye-
süljön a két hon, mely valaha egy vala, s mégis annyi
kategória marad válaszfalul a nemzet-érdek útjában,
mely könnyen elbuktathat.

XLI. GYERGYÓ

Írónak havasok közt kellene lakni, vagy gyakran mulatnia. Részemről ha hivatást érzenek regényes balladák vagy történeti regények írásához: Szárhegy volna az, mit lakomnak választanék. Egész Gyergyó széke látszik.

P. Horváth L.

Gyergyó még magasabban áll, mint Csík. Szántófölde kevesebb, egész rónája csak $2\frac{1}{2}$ □ mérföld átmérőjű, s ott is gabonája néhol fenyőfa árnyába jut. De azért Csíknál több életkedvet mutat; egyszer mivel kisebb, mindössze 9 falva lévén, s néhány elbújt telep; másodszer mivel az ég is jobb hozzájuk, borvízzel, fenyővel, tutajókázható folyóval áldá meg. A borvíz nekik keveset hajt be, legfeljebb is kevés pénzt eladható feleslegökért. A Maros az itt, hová minden ember szeme öröm vagy búkönnyekkel néz. Az egész Gyergyót fenyőerdő borítja, kivéven a kis lapályt, melyen a Maros útjának indul, s hol az említett falvak is fekszenek. Ki a tutajokat a Marosan látja, azt véli egyelőre, hogy azokat itt, mint a kénéket, csak learatják és összekötik, s dőlőkben egyenesen a Marosba hullanak. Korántsem úgy! Ha valaki megiszolgál a földön, ez emberek is meg minden nyerhető fillérért. Látni kellene, hogy vándorolnak e gazdák cselédeikkel a havasokra, emelve egy hét élelmét, s mint izzadnak vagdálva a kijelelt egyenes fákat; látni kellene ismét két hét múlva, mint hántják és voncolják oly helyre, honnan aztán a jövő télen szánnal elszállíthatják: s végre a partra hordás, megfaragás, összerakás bajait: méltán elmondhatnók, hogy a kenyér e nemét csak székely kéz törheti

meg! S még ha elgondoljuk, hogy minden szálfa egy napjánál több időt elvesz: fájlalnunk kell, hogy annyi munka kín után sem okult a nép, hogy ez erdőfogyasztásnak elismerné kártékony következtését, s vagdálását szabályozná; mert így eljő az idő, hogy nem egy napijáró földre, hanem kettőre is lesz a legközelebbi tutajnak való fája, s akkor nemhogy nyereséget, de veszteséget remélhetnek és szegényülést. Nem az erdő elfogyásától kell tartani itt, mert lesz Gyergyónak akkor is, mikor a székely nép csak tetteiben fog élni; de félni kell, hogy rövid napon egy messze beásott kincs leend a máris szegényülésnek indult nép kezében. Itt a kormány üdvösön léphetne fel, mert e nép itt, magával jótételten...

Tavasszal elmondják imájokat a tutajosok, végbúcsút mondanak kedveseiknek, felcsattan az első kormány-lapát; s az induló sereg fohászban pillant fel istenéhez, fohászban a hon maradók. Mert e tutajozás nem mindennapi látvány. A havasok között ezer kösziklacsúcs nyújtogatja fel fejét, s ha apadni talál a megáradott Maros, s csúcsra szalad az első tutaj sebes rohantában, nincs emberi ész és erő, mely feltarthatná az utána rohanókat, mikor oly sebesen repülnek a sziklák között, hogy az előre hajított kő visszaesik a hajítóra. A tutajok itt feltornyosulnak, legboldogabb, ki azonnal a hánykodó vízbe veti magát, mert a rárohanó tutaj csontjait sem kíméli meg, s volt reá példa, hogy az embert derékban ketté szelé. S hát a sok gát? A vízen lebegő hajó-malmok, melyeket a fondor csalárdság a menők eleibe taszít, hogy megrongálандó oldaláért újat csikorhasson. Mindezek szabályozásért, törvényes oltalomért kiáltanak. Közel van, hogy a Maros valahára Erdély Dunájává alakuljon; s legyen szabad hinnem, hogy Széchenyije máris születve van. Örömezt nyújtana segédkart a kormány, feldobogó kebellet a hon gyermeki is, kiknek minden fillérükért

nyereséggel fizetne meg a felvirágzó kereskedés. S ha megemlítem, hogy a kormánynak évenként néhány elszüllyedni szokott hajóján több ezer mázsa sója merül el: méltán hihetjük, hogy azon 150 000 pengő forintnyi évi kárt igen hajlandó lenne őfelsége is a haza javára fordítani. De teszem, a megindult tutajok érkezenek le éppen Lippáig, vagy éppen Aradig, mi nyereséget sem tud felhozni. Honn a kölcsönvett pénzért a szásrégenieknek jól kell kamatolni; a készítés és vitel alatt ennie kelle; útja 40-50 forintba kerül, s mégis egy fertály tutajért alig vehet bé 70 vagy 80 v. forintot. Sokszor megesk, hogy felbérlik őket sokat vinni le, s mikor két mérföldnyire is ellepik a lippai partokat, senki sem jó venni; naponkint látogatják a csalóktól küldött alkudozók, de csak élességek, hogy állását tapogatózzák; s mikor kifognak mindelekből, mint éhséggel ostromlott tengeri had, kéntelenek majd minden nyereség nélkül átadni a titkos társulatban nyerészkedő rácoknak; hogy majd ezek más annyi nyereséget vegyenek pénzökért. E keresetmód ellen egy parancsolat a 10 parancs között; mégsem lehet rajta segíteni, míg polgári törvény nem sújt reájok; vagy nem egyesül egy társulat a székelyek közt, mely részvényeket gyűjtván össze, ellássa pénzzel a tutajkészítőket fele nyereségen, s felszólítsa őket, megegyezni honn bizonyos árban, melynél alább senki se adhassa. Így kényszerítve lesznek megadni való árát, mihelyt nem látják az éhség jeleit az alkuvó arculatán... Jól írja a fiatal költő:

*Te szőke szép Maros,
Azt kérdem tőled én...
Támadhat-e remény
Szívembe még vajon,
Hogy büszke gőz-hajó
Lebeg hullámidon?!*

XLII. GYERGYÓSZENTMIKLÓS

Székelyföldön egy népet találunk, melynek noha nagyobb része a határőrzésnek ma felette megnehezült terhét hordozza kereskedés s kézműipar nélkül, egyedül a föld szorgalmas művelése után a jólét biztos fokán áll... de a naponként szaporodó népesség, a mindinkább nehezbülő terhek ma-holnap megteszik szomorú hatásokat.

Gyergyónak egy városa van, s az Szentmiklós. Az eddigi városok nem voltak egyebek nagyocska faluknál. Ez hát kivétel lesz, mint melyben a polgárosodásnak nyomai, a jólétnek pedig emlékei látszanak. De fájdalom, nem székely kezek művei, mert az emeletes házakban keletnek egy barna népsarja lakik. Ki azt hiszi, hogy a Székelyföldön pénzre szert tenni nem lehetne, fejtsé meg, honnan ez örmény jólét? Mert honukból ide csak nem hozák. Honnan telik az örménynek csinos iskolát, gazdag önyelvű templomát tartani, midőn Erdély más részeiben a magyarok templomába járnak sorsosai? Honnan telik e fényes csín, s a jólét számtalan sugárzata, mit a Székelyhon csak Marosvásárhelyt mutathat fel? Honnan e vidám mosolygás, e csinos társalkodási simaság? Könnyű titok, ők kereskednek! Némelyek elhítték magokkal, hogy az örménynek már a teremtésnél kezébe volt téve a nyerhetőség záloga; a magyar pedig és székely ha egyszer nyert, tízszer fog veszteni. Mások nem foghatják meg, hogyan lehessen öntudat nyugalma mellett nyerekedni, s nem hiszik, hogy a kereskedés egy társalgási óra volna, mely többnyire fizetéssel végződik. Vagy mondjátok, minden összejövéstöknek nem ilyszerű-e célja? Csak hogy tán némelyik későbbre hozza meg kamatját. Mások ismét

nem látják, hol és mit lehetne cserélni, mintha ez ország a hetedik ég tető-pontjától a semmiség mélységéig nem volna rakva az isten mindenféle áldásaival; vagy vesd Európának akármelyik darab részit a mérleg másik serpenyőjébe: és Erdély alig fog felbillenni. S mégis ennyi teméntelen kincs mellett is nem vagyunk jobban, mint ki Afrika sivatagjain pénzcsonón ülve zöldet-verest lát szemeivel. S mindez miért van így? Mert keleti méltóságunkkal meg nem férhetőnek tartjuk megalkunni valami felett; holott vannak Európának hercegei, kik soha nem szégyellék. Mondhatnák ugyan, hogy egész éltünk alkuból áll, s úton-útfélen alkudozókba ütközünk. De az nem nagyobb kereskedés, mint midőn egyik kézzel a más sűrölgatjuk, hogy kölcsönösön megferedjenek önverejtékökben. Sőt kézművészetünk, de egész belkereskedésünk sem több, mintha egy anya sovány asztalánál krajcárokat adna gyermekeinek, hogy azokat cserélgetve körültekinteni, magokra gondolni, jövőjökbe benézni felejtsek. Nyomorú kép! S tán lesújtóbb, mint Nápoly palotái, melyeknek piszkos ablakaiból ma rongylemezek szárítatnak. Pedig nekünk is volt kereskedésünk, mint neki: nekünk is adóztak hajdonában Görög- és Németország piacai; hozzánk is özönlött az arany ügy, hogy nekünk veretni se kelle; nekünk is lobogtak a zászlók a terhes hajókról a Jó-reményfok felé a nagy király alatt. De eljött a mohácsi vérnep, s a nemzeti jóllétet gyászleplül adá királyának a fejtelenség. Azonban Magyarország lesz! Magyar- és Erdélyország most ébred álmából, s tudjátok, az álom elerőtlenít, hogy annál erősebbekké tegyen. Magyarország fel akar öltözni felkölte után, s szégyelli kopott ősi mentéjét felöltöteni; Magyarhon reggelizni akar, s szégyelli elővenni régi ószerű étkeit; Magyarhon szólani akar önmagával, s szégyelli, hogy nem képes számolni anyanyelvén lelkével; szóval a magyar körülnezte magát,

s átlátta, hogy ily állapotban nem léphet egy terembe, egy sorba Európa művelt nemzeteivel, s sorsán segíteni akar. És segít is! A nemzeti erő, melyet annyi század ostroma meg nem tört, még fényes századokat vívand ki magának a béke pályáján; mert a maroknyi nép, a néhány milliányi magyar és székely szentül megőrzé a nemzetiség, nyelv, alkotmány, hon és király-szeretet szent érzelmeit. Csak akarnia kell, s ő ismét ott áll, mint mikor tengerek partjai vetének határfalat; mint mikor a bajnok székely ivadék, az igazságos ült trónusán. Észrevette a nemzet, miképp pénz e kor istene ! A Dunát feltördelé, a férfiak a kor istene után indulának; a nők készülnek leemelni hajójáról, mint egykor Róma asszonyai az istenek anyját. A kormány biztatólag nyújt kezét; elve, népét a jóllét lehető legmagosb pontjára emelni. Nincs is kormánynak jótékonyabb tette, mint útat mutatni a jóllét felé; de útjában belé nem szólva, eltévedhetésre mégis felügyelni... Egy egészen más igazgatóság kell a kereskedés gépelyének, mely részvényeivel álljon jót jóakarásáról; s mi is lenne nagyobb szükségünk e zavarban, mikor a kereskedés minden emelcsői egyszerre papírra vagy kézbe kerültek: mint egy kereskedői egylet, ennek kezébe egy folyóirat, milyszerűt Némethon több év előtt látott; hogy kormányozná, központosítsná a felkelő véleményeket, stádiu-mokat mutatna fel a tevő erőnek, melyek most itt-amott nyomtalan halnak el.

Csak azt nem kell elhinnünk, hogy nincs ki és mivel kereskedjék nálunk. Anyag e hazában egymáson szenved, csak nem kell tagadnunk, hogy annyi miénk belőle, mennyit haszonvehetővé és eladhatóvá tehetünk. Így felállítjuk a nemzeti gazdagulás erőművéül az emberi kéz munkáját. Első gond hát minden nyugvó kezeket mozgásba hozni, s minden heverő krajcárt kiadni, hogy két-sőt többszörösen visszavehessük. Mert amíg hazánk ter-

mékeit nyersen küldjük ki, addig nem kereskedünk; míg kiadjuk a bőrt, gyapjút melléje s gubacsot s egyebet, hogy számunkra a külföld posztót, csizmát küldjön, addig nem kereskedünk; vagy míg teszünk, mint tett vala Lengyelhon, midőn kiküldi évenként fényes kelmékért gabonáját, míg végtire enni sem maradt, addig a kereskedés ráklábon megy s rajtunk fog elsőbb ollója vért eresztetni. Nem mondom ugyan, hogy a bilanxnak* szemerjeit is fontba vessük; adjon a külföld mindent, mit olcsóbban adhat, mint hazánk; de lelkeinken fekügyék mégis annyi töméntelen szarvasmarha, sertés, juh, gyapjú, bőr, dohány, bor, gubacs, gabona, hamuzsír, méz, viasz s egyebet ha csak lehet honn felhasználni, mint vámolás s egyebeknek kitenni.

Mikor ezt kimondám, korántsem feledém, hogy anyag és feldolgozó kéznél több is kell a kereskedésre, sőt elismerjük, hogy e kettő létele csak annyi, mintha valaki egy elfagyott kezű ember elébe telt tálakot és evőeszközöket rakna, s a megfagyás ellen mi szert sem nyújtana; jól tudjuk, hogy a kereskedésre tán több is kívántatik, mint csak hitel, váltótörvény, bank, utak, csatornák, s tán mondhatnók, hogy ezek csak lábujjainak számíthatók. De sok gyászidő múlt el, s remélhetni, hogy Austriának sem fog hazánk tronfra ismét tronfot üthetni... Addig is a gyergyószentmiklósiaknak sok szerencsét kereskedésökhöz, hordhassák Moldva ökreit nyereséggel és békésen fel Bécs felé, s ha isten akarja, azon 40 000 ökör, 10 000 ló, 300 000 juh nyereségét, melyeket Moldva évenként pusztáiról kiád, én nekik kívánom, ha a nemzetiség és kereskedés felemelésihez csak 100-ad részivel járulandanak; s ha a székely nép szűkpénzéből nem sópánkodnak ki többet, mint mennyit isten és ember előtt pirulás nélkül elvehetnek.

---

* egyensúly, mérleg

XLIII. BORSZÉK

Vizének nincs ideje földre csöppenni a feltartó üvegektől, melyek világszerte széthordoztatnak... Aggottak és betegek e helyre jönnek életerejüket élesztetni... Neve e helynek: Borszék.

Orbok és Gál

Borszék benn az őserdők fenyvei közt fekszik, néhány órányira a Maros lapályaitól. Most, felfedeztetésitől tizedek után, meglehetősen utakon is némi borzadással merül belebb-belebb a vándor; bámulja gr. Bánffy Dénes vadász-sétáját, ha eszibe jut, hogy itteni bolyongásaiban egy juhász vezeté Borszék vizére; s csodálja az embert, kinek agyában az út terve megvillant. Bánffy gr. feltalálja Borszéket 1773-ban. Mégis egy bécsi tanácsosnak kell lejőnie, hogy a páratlan savanyúvizet hazájával s a külfölddel megismertesse. Így van Magyar hazánk csaknem mindennel. Zimmethausen Antal úrnak ma csak elmaradt családja él, mégpedig mint nemtő a forrás körül, kevesektől méltányolva. S valljuk meg, ha egy más országot ajándékozott volna meg ily felfedezéssel, s ha más nemzetnél tört volna fel ennyi sziklás utat: nemde jobb sors várt volna reá, nem remélhete-e a leendő nagy jövedelem egy résziből? A hely még ma is zordon: a szem nem lát egyebet égnél, s körül mohos fenyvest, mely a fejsze csapkodásaira megvető mélységgel felel. E fenyves nappal szomorú, mint az emberi élet; hol elhullnak önterhök alatt az ezredes fák, s bár dühöngve rombolnak mindent, merre dőlnek: mégis elbuktokat ki sem tudja, mint a csermely zúgása s az északi szél. Estve pedig e hely egy pompéji-tájkép, míg alatt a nép tapsol a színészeknek: addig körüle fel-felbődül és roppan a meggyült hegyi

erdő, s a lefelé siető lángok a fák közül lávaként csillámlanak feléjük. Sajnos hogy e tűzijáték naponta divatosabb Csík és Gyergyó erdein. Mégpedig az idén annyira ment volt, hogy azt kell mondanom, nem tudván összehasonlítani a 25- v. 34-ki égésekkel; miképp az estve, mikor Csíkba léptem, a várszerű hegykör erdei annyira lángoltak, hogy a völgyet megvilágíták, s élőképzetet adott a föld tűz általi végveszélyiről.

Borszék mintegy ezer vendéget szokott befogadni; s hideg fortyogóit, bár a gyenge idegzetűeket egyszeri feredés után lázba ejti, igen sokan megkeresik. Egy emlékezet kísért egész utamban, s főleg a fürdőknél megrázólag rohanta meg lelkemet, s ez a római fürdés története, azon phásisa a népéletnek, mely kezdődött hol Hipocrat, az orvosok atyja közönségesíti a fürdést, s végződik a néphalálnál. Legyen elég megemlítenem annyit, hogy még Cato szemérmesebb, mintsem fiával fürödjék. Később már meztelen lépik ferdőbe a nő és férj. Később a szép asszonykát férfi cselédek mosogatják. Később fővétel tétetik azon férfi büntetéséül, ki nők ferdőibe belépni merne. De a büntetés nem használt, sőt a tetszvágy tükrökkel rakja körül a fürdőket. S végre fürdőben ettek, fürdőben élvezének minden gyönyört; s következménye lett a házi életbáj vesztese, mi sebes lépteken terjedt el a vidékeken is. Gyász emlékezet, s mivel ilyen, ide tevém le, minthogy Borszék hideg fürdői 6-7 foknyi melegben felejtetik a kéjt, s ilyféléssel nem vádolhatni, de másutt...

Piacát, mint Előpataknál, Kolozsvár és Pest sátrai a legfinomabb edények-, öltözetek-, ékszerekkel látják el. Vendéglői nem drágábbak, mint Kolozsváré; pedig a konyhára általában minden ennivalót a nap feljötte, mint az egykori mannát, azonnal kaphatlanná tesz.

Azonban nem helybeli gyógymód teszi Borszéket híressé, pedig ez is egy a maga nemiben; hanem a kút, a

borvíz, mely tengereken át sem veszt erősségiből, s földvilágunk minden részibe elvihető. Megromlott ugyan a 34-ki földrengés által tetemesen: édes vízzel kellett elegyednie bésüllyedésivel, mert minden titkolás ellenére is meg kell vallanunk, hogy többé nem a régi. De kevés bánat: beljebb az erdők között eddigi vizénél is jobb buzog, s még itt is megkapható lehet előbbi forrása. Legyen így, mint van, míg a jobbhoz út nem nyílt, ez is kenyér marad a székely nép kezében, de nem ily kezeléssel, mint a mostani. Jelenleg két falu bírja, Ditró és Szárhegy; s közös megegyezéssel kiadák valami szászrégeni szászoknak 6600 vft évi haszonbérért. A kúthoz tartozik egy üveghuta, a hutához mennyi fa éppen tetszik; ezeken kívül egy legelő, s minden tulajdonosi jog. S mi jövedelmet vonnak e haszonbérlők? Minden szekértől a töltésért és hitelesítő írásért néhány garast, minden lóért a legelő órájára egy krajcárt, s tudja a jó isten, még mit és miért, de elég, hogy némelyik szekér több forintot fizet. Azonkívül a hutában a haszonbérlők számára vagy 12 legény szünetlen fújja az üveget, és mégsem elég. Ki mondja, hogy innen csak 6600 körül jó bé? Ki mondja, hogy e haszonbérlés nem leonina societas nemű kereset-mód? Éjjel és napon töltik egy csapon, néha kettőn is az üvegeket, a várakozó szekerek tábort képeznek, a lovak ménesként éheznek a kopár oldalon, s ha állítom, hogy a haszonbért csupán a legelőből kiveszik e bérlők: alig hazudok csak 6600 krajcárnyit is; mert júl. 20-kán már 3000 forint körül járt a legelőbér, hát még egyéb hasábok. Vannak a külföldnek is borvizei, de hasznát is tudja venni. A selsteri^a borvíz alig rangosabb ennél, csak délelőtt meríthető; s mégis 100000 felé jár évi haszonbére. S minő lélekkel nézhetni,

---

* Helyesen: szelterszi borvíz. A Niederselters község határában fakadó, világhírűvé lett ásványvíz neve nyomán, mely néven régebb bizonyosfajta ásványvizet emlegettek.

hogy így legyen bitorolva a nemzeti kincs? Mikor hallottam embert, ki még egy annyi haszonbért bármikor letesz érette; de közelebbről már nem lehet, mert a jelen haszonbérlők nem várak a 6 év kitelésit, új egyezményre léptek, hogy tovább is megtarthassák. Valóban nem mindennapi ügyesség. Így... és a gyergyói fenyeseket is fejeve, nem csodálkozhatni, ha Szászrégen Erdély leggazdagabb városa lett, s Gyergyó legszegényebb helysége. Vagy mivel szebb kereset-mód, mint É. Amerikának azon embertelen bánásmódja, miszerént a vad Indiánoktól földet alkuszik, s mámorba öli lelkét azon kevésnek, kikkel az egyezményt kötnie kell... De itt törvények és unió védik az ügyeket. Ha valahol: itt szükség a senior pars ellentállása.

Ki M. Vásárhelytől le Előpatakig, s innen fel Borszékig látta a Székelyföld útait; nem kételkedett, hogy nem magyar földön jár, hol a nemesség inkább napi munkát ígért útjaira, mintsem vámot fizessen. El van ismerve, miképp Angliában van még eddig a legjobb útrendszert; de nekünk ha vámot kellene adnunk, ha kocsinknak ki volna szabva az út, ha a tehernek kimérve, mily széles talpú kereke legyen: megsemmisítve látnók a nemesi szabadságot; s így út mellett néhány napot dolgozva, kerekig érő sárban gázolva is mindent jó rendben találunk. A külhoni, ki keblében hozza a visszaemlékezést: miképp Frankhon és Holland napi járóföldről hordja köveit útjaira, és jó utai vannak; miképp Némethon útfelein útmutatót és órákot hagyott; ha meg emlékezik, hogy künn a Macadami utak kövei szekértalpnyi szélességre vannak összetörve, s belép hazánkba, hol a kövek mély sárakból is messze felkandikálnak, könnyen a gondolatra jöhet, hogy szikláink törhetlen gyémántok. Külföld vasútaival bépókhálózá magát, s küldi rajta a míveltség és jólét sugárait; vajon nekünk mikor leendnek bár kőútaink?

XLIV. SZ. GERLICE

Gyergyóból Marosszékre oly úton vergődünk ki, hol nemrég egy lovat, míg ura néhány lépésnyire a másnak felvergődni segített, felfaltak a medvék... Visszafordultunkban jó lesz még Sz. Gerlicére betérni, s Bacchust követve Tiboldi úr után, szétnézni e tájon is.

Halljuk, hogy ajánlja Sz. Gerlice hegyeit Bacchusnak!

*Ki a Tekenóból felszippant emberül,
Jó diák, jó arabs, jól beszél görögül.
Kis vérből akárki csak hármat köppintsen,
Ott is jól tud úszni, hogy egy csepp víz sincsen.
Kit jól megöntözött nedve Kisbekének,
Neki fársángi dal a halotti ének.
Ki Bekefő borát gyakran megkereste,
Nehezebb a feje, mint az egész teste.
Aki Nagy Bekéből ügyesen feltorkol,
Bedől a kert alá, s táncnótára horkol.
Ki Timak borával bőven kezdett élni,
Hogyha néma volt is, megtanul beszélni.
Kik Timakalyából kezdik a borivást,
Már félóra múlva nem ismerik egymást.
Ki a Nagyjújból vett édes nedvességet,
Nem tarthat miatta komja feleséget.
A lábszólók felett nem utolsó Nyaló,
Ami ebben terem, jó konty alá való.
Ki csordultig ázott Bordásnak borába,
Mintha gályát húzna, úgy tántorog lába.
Ki Somhegy borából csorgat hordócsapot,
A kerttámasznak is emelít kalapot.
Ki Bodóból talál sokat kortyintani,
Gyermekit sem tudja nevin szólítani.*

Tovább így beszélteti Bacchust:

*Ti sz. gerlicei hív szőlőművesek!
Szőlőhegyeitek mindenütt híresek.
De fájlalva hallom azt is felóletek:
Sokan élnek vissza a borral köztetek.
Egy a holdvilágon jöttiben úgy jára,
Hogy puskát fogott önteste árnyékára.
A más torkig telvén estve korcsomában,
Bédőlt egy körmözni kezdett pocsolýába:
Földhöz fagyott lába, s nadrága ülete,
Reggel iparkodék, de fel nem kelhete.
Más szánnal ment nyárban a sokadalomba;
Búza helyett lisztet vitt volt a malomba.
Csizmáját foltozni küldé a szabóhoz;
Fiját keresztelni a falusbiróhoz. Sat., sat.*

Érintém, miképp Marosszék teméntelen bort szűr el; de hogy mire költi, nem merem megmondani komolyan. E sorokat jegyzém helyébe, gondolva, hogy metsz ugyan, de legalább nem mérgez. E honi fogyasztásnak mi lehet más oka, mint a jól el nem adhatás, a jól el nem adhatásnak a keresetlen szőlőfajok, s a bor rossz készítése. E szomorú igazságot Széchenyitől kell hallani!

XLV. ARANYOSSZÉK

Én az anyagi világban legnagyobb nemzeti sebnek tartom, hogy hazánkban a föld nem szabad... A nemesi birtokot békók közt tartják... az ősiségi törvények; a jobbágyi birtokot az úrbéri viszonyok. És ha szegény e hon, ha csak egy középszerű aratás is ínséget, két-három aratás pedig éhséget okoz: azt hiszem, e sebre nem lehet találni biztosabb gyógyszert, mint személyt önkénytől biztosító jó törvények mellett e szót: „szabad föld”.

Kossuth

Aranyosszék azon néhány mérföldnyi hely, mit adomány-levél szerént István szakított ki Tordamegyéből a kézdi székelyek számára; IV. v. Kun László adomány-levél ad róla nekik, a száműzött v. III. András megújítja kérésökre; s majd Sigmond, Ulászló és Mátyás is megerősíti. Adta volt pedig hűségökért, melynek tényeit emléteni hosszasan tartaná, azért csak néhányat említ az oklevél; pl. mikor a kunok fellázadván királyi személye ellen, zászlót emeltek volna, a székelyek leültették; ismét mikor a tatár nagy részit a hazának feldúlta és kirabolta volna, s nagy sereg láncra fűzöttekkel akarnának hazatérni: ők a honért dühökkel Turochon várnál szembeszálltak, s többet ezernél megszabadítottak a rabigából; ezekért s még 80 lóért adja Kun László nekik Oronos földét. Lakosai ma is a kézdi szabad székelyek, elegyedve oláhokkal, kik néhol egész falvakat foglalnak el, s kik 1618-iki határozat nyomán mint jobbágyok is perelhetnek önszemélyök-

ben. A felfegyverzés ide is elhatott; de székely falu egyedül Bágyon katonáskodik, a többi oláh.

Mennyi viharnek kelle e tájon átvonulnia. A Torockóváron, melynél e földért harcolának, ma enyészet üi; a Turdavár temetett romokban néz le a lábait mosogató Aranyosra; s Diarna, melyből Decebál utoljára lépett ki mint dákkirály a Keresztes terére, kőhalom lett, s felette ma gabona terem. S minél némább pusztaság ült e romokra, annál ékesebb nyelven mondja el a história: mint kötözgeté a Keresztesmezőn a győztes Tráján sebesült vitégeit saját ingével; annál bosszúsabban keresgéli a hont kiirtani akaró Vajda érdemelt gyalázatos emlékét, s búsan említi meg a kézdi hősöknek ajándékozott hely 30 falva nevét, melynek néhányá régtől nincs, s utcáin a Bogát kalászsai inganak.

A bogáti szántóföldek szabályzata valóban sajtyszerű. De ne büszkélkedjete vele, mert ha egykor jótékony volt, most ellenkezővé vált. E birtokhozi jogkövetelés valóságos gúny a követelőre: fiúról fiúra szál, vagy fileányra; eladni, kamatozóbbal cserélni vagy más által műveltetni tilos: mégis a harmadik használatlan év pünkösztje harmadik reggelén szalad mennyinek csak tetszik, s a hamarább érkezett magának eljegyzí. Az egyszerre érkezett civódók perén nyer a harmadik érkező. Ez történik a magtalanul halálozásokkor is. Lesik, míg kiszakad a volt haszonbérllő lelke, s vonaglásainál már futásnak indulnak, a gazdagon termő, de soknak gyakorta semmi értékű földért, s aztán sajátjoknak hinni nem átallják. Pedig mit érnék egy forrással, melyből szomjamat ugyan igen, de égő házomat megoltani nem szabadna? Mit használna nekem egy gyógyszerár, hol az egész szagát tűrném és használnám egészséges koromban, de ha betegségre jutnék, skatulyákat félelegesíteni tiltanának; s ha jobb légért kilépnék, míg erősödném, más elfoglalná

helyemet? Mi értékű volna nekem egy oly tőkepénz, melynek kamatja tartogatna ugyan szegényül, de ha a nyomor kitárná a jóllétet házomból, nem nyúlhatnék hozzája? Vagy ha nyomorultabb lennék, mintsem kamatját is beszédhetném? Vagy ha éppen éhségtől menthetném meg betegséges házomat, mely felgyógyulva mindent visszaszerezhetne?

Nem valódi képe-e ez a bogáti kiváltság jótékonyságának? Mert igazán égéskor használhatlan forrás; betegségben tilos gyógyszerár, s a nyomorúságban el nem zálogosítható drágaság. Magyarhon a királyi jogot meg akarja váltani, hogy ősi birtokait sajátjává téve becsét szerezze neki a megszorulás esetére. S Aranyosszék, hol királyi jog nincs, hogy a birtok becsét csökkentse: több száz holdra terjedő áldott földbecsét elvevé, hogy lenne számatlan, kopott régi pénz az éhező kezében. Elismert igazság, hogy szabad földön, szabad művesek kezében virulhatnak fel az ipar aszni indult ágai; elismert igazság, hogy minél kevesebb erő- és idővesztéssel mívelhetni valamely földet, annál olcsóbban jó termése: s mégis Aranyosszéknek vannak földei, melyekhez némelyik birtokos fél nap mehet, s nem adhatja el, hogy árával közelebb szerezhessen. E földek rendszere elavult. E térség senkinek sem sajátja, meg kell elébb-utóbb pénzen venni mindennek, hogy később ő is eladhassa. Elhozta az idő az áruba vetés óráját, s inti, hogy e szék népe is az emberiség felfedezett útja felé siessen; s intő keze észre is van már véve, mert népnevelésről terveket hallok... De Nagy Pálként: pénz, pénz és harmadszor is pénz! Mert a pénzforrások, melyeket evégre nyitni és e csatornába venni akarnak itt, nem soká szárazon hagyják a medret, s a nagy és üdvös terv csírájában el fog senyvedni. Pedig várni itt nem lehet, mert ha Berzsenyi oly lelket leverőn panaszkodik a romlásnak indult magyarra, mit mondana az

istenfélő székely nép ide dicsően települt utódáról? Hol sem értelmiség, sem erkölcsiség nem tartja fel a felzajdult testi erőt; hol iskola nincs, az úr templomába pedig circálók kényszerítik a nép egy részit? Ki látni kíván fejedelmi termetű férfiakat, szép szüzek anyjává teremtett nőket: ó igen, itt láthat eleget, de felsőhajt látásokra, mert kebelök pusztá, mint sok virágoké... Ezzel nem akarom megtagadni a jobb rész koszorúját, mindig meghajoltam az erénynek, s a polgári koszorús előtt felállok, mint a római. Azonban ha sértem honfi büszkeségtek: ott a Bogát mint a műiparnak lekötött, de feloldozható szelleme, váltsátok meg kevés pénzzel, s a kevésből oly öszveg gyürend, mely intézeteiteket gazdagokká, titeket szabadabbaká téve visszaad a megszorított édes anyának...

De itt ugye az enyim és tiéd között fordul meg az ügy, s az önérdek szemközt áll a hazafisággal. Azonban itt a dics! s ti is mondogatjátok, hogy a jó nem bérért teszen; itt az út, melyen beléphetni a nemes honbajnokok sorába; vagy nemde önmagatokért adnátok? S ki nem adna jó szívvel, hogy napok után többszörösön vegye bé? Csekélység is volna az, s több éveken át befizetendő: mert a Bogát nagy, a szék $11\frac{1}{2}$ □ mérföldnyi; a nép száma 21.000 körül, s így egyebek is alapulhatnának e pénz-erőn. S mikor b. Sina, a nem magyar százezereket ad ki bizonytalanra, Pestbuda összekötésire; hogyan ne adhatna pénzt ki egy szék, hogy összekösse magát a míveltség és gazdagulás gyermekeivel. Most pedig minden szépítés dacára ki kell mondanom, hogy az egész székben nincs egy iskola, mit így nevezhetnénk: felnőnek a gyermekek, mint a mező füvei, s kik a szomszédos enyedi vagy tordai nagyobb iskolákba mennek is, tanolások közepén ott hagyják, s mennek haza, felesküsznek assessornak és nőt keresnek, nem gyanítva, hogy az ily szerelem nem más,

mint a rövid éltű bogár gerjedelme, melyet mihelyt megízele, azonnal meg kell halnia vagy átváltoznia.

Falvai közül említést érdemlenek Kövend, mint hol a székház van, mint amely több jeles fiakot állított elő, s egyszemmind jó dohány- és répatermő hely. Bágyon mint egyetlen székely katona-falu Aranyosszékben, nyers lakosaival. Várfalva különösen megjegyzendő Tordávali perfolyamáról egy követelt erdő felett, mely civódásnak a hely színén már több emberélet lett áldozatja. Csegez gyönyörű tájképéről, van pl. egy sziklaoldal a falu mellett, s belőle egy több százados tölgyfa emelkedik. Gyökerei a kemény sziklákön hasogatának magoknak utat, s ez külleg is látható; most a tetejére egy diófa is gyökerezett. Alóla jószerű forrás csorog alá és malmot hajt. Más megjegyzendő e falunál, hogy az utolsó években rézbányákat kezdének lakosai, de bizonyos kedvetlenségek után félbe kellett hagyniok.

Szentmihályfalva az Aranyos partján. Ide tevék le hazánk nagy reményű fiatalát, Gedő Lászlót. Az ég mindenféle ajándékaival áldva volt: csinos külső, meleg kebel, sebes röptű ész; e kívül születés és birtok nagyot hagyának felőle reméltetni. Már tanulókorában elkezdé hatását kortársaira: egy hetilap volt mint szerkesztőjének eszköze, hol szónoklata elnémult. Pályamunkákra jutalmat tett, innepeken legátust fogadott el, írt és egyebeket tett, hogy annál többet vesszünk benne. Irományai többnyire költőiek; kik utó drámáit olvasák, hiszik, hogy Shakespeare-t megközelítette volna. Kár a kiadhatókat ki nem adni.

XLVI. DOMBORÚ*

D. Aranyosszék oláh katona-falvai közül egy. Benkó beszéli, hogy 1775 tavaszán sokan haltak. Megretten itt a nép, eszébe jut, mikép a múlt őszön egy varázsló nőt is eltemettek, s hirdetni kezdék, hogy hazajár. Kiássák, térdit veresnek, száját pirosnak találák. A felháborodottak elmetszik szívét, s belőle vér fecskendezett; sőt és fokhagymát téve szájába ismét eltemették, s hitték, hogy ő minden rossznak oka. Nevetséges ma úgy, mint akkor, s nem történt-e meg az idén is Brassó körül? Itt van egyik leghatalmasabb forrása a babona kútfejének, s a halott-házon kívül nincs reá mód, mely által el lehessen hárítani. De nemcsak e végre, hanem a sírban felébredőkre nézt is igen kívánatos a halottház. A rothadáson kívül más jeleit a meghalásnak még orvosaink sem ismerik. S ki kezeskedik nekem, hogy 48 órai tartás után nem fogok síromban felébredni? Ily gondolatoknál nem lehet nem óhajtánunk vissza az ókor máglyáit; mert megborzad a lélek, ha a koporsóban felébredés kínjaira talál gondolni azon szűk és földalatti helyre, hol öntestén kívül mi enivalót sem kap a nyomorult. Pedig azt mondják, minden százból 6 szokott felébredni. Áldanunk kell Hufelandot ez emberszerető eszméiért. A külföld ily házakat már a múlt században építtete, nálunk mai napig sincs. Mi nem vehetjük ugyan a weimaritól a mintát, s ha drótok- s csengetjűkkel nem látnók is el a halott izmait, elég lenne egyelőre minden falunak egy kis ház a temetőben, hol a rokonok rokonaikat jó szívvel virrasztanák a megrothadásig.

---

* a mai Dombró, Fehér megyében

XLVII. SZÉKELYKŐ

Így nevezik ma a várt, mely alatt a kézdiék megvívának a tatárokkal. Meredek csúcsán feküdt, ma csak kapujának egy része kivehető. Ide gyűl fel Aranyosszék és Toroczkó a meleg idők szebb napjain, éldelni a táj gyönyöreit... S a hely valóban megérdemli a szép nevet. Körülünk erdők, hátunk megett az abrudbányai sziklatető, balunknál tudjuk elkígyózni a pajzán Aranyost, előttünk a Szék s kereszties rónáit képzeljük; s ezeken kívül a vár alatt egy várost, tisztos jó emberekkel, a sajtóságos Toroczkót. Egykor estvére harangozott e nép, a nap lemenni készült, lelkenek oly jól esett, mintha értünk a nap is leborult volna a hegyormokon; vagy mintha héber templommá vált volna e táj, s a nap menni akart volna a szentek szentibe érettünk imádkozni. Most az estve eszméivel a nemzeti teremtés estvéi párosulnak. Nemzetünk, mondom, az új teremtés hat napjából leélt ötöt, s harmadika volt azon kor, melyben itt küzdének a székelyek. Ez est gyászban ment le, mert az Árpádokat eltemeté, s most a hatodik hajnalán vagyunk. És ne kívánjátok megtagadni ez éjszakák lételet. Hiszen a nap is elfárad és elvonul, a természet is éjjen veti meg a szebb hónap alapját. A nemzet élete is éjbe borul, ha megbágyad a nép, s a nemzet virágai új életerővel telnek el reggelre: a nemzetiség gyakran rálopja csókját a szabadság angyalára, s a tegnapi bágyadt nemzet erőteljesen lépik elő. Hiszen reggel a beteg is életerőt érez idegein. Virrad, keljünk és haladjunk!

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetésül	9
II. Marosszék	33
III. Marosvásárhely	37
IV. Mikháza	50
V. Makfalva	52
VI. Udvarhelyszék	58
VII. Parajd	64
VIII. Korond	65
IX. Firtos	67
X. Gagy	74
XI. SZ. Keresztúr	75
XII. Agyagfalva	79
XIII. Udvarhely	82
XIV. Székelytámad	87
XV. Oláhfalva	100
XVI. Kiruj	104
XVII. Homoródalmás	106
XVIII. Hargita	113
XIX. Homoródmente	117
XX. Rika	123
XXI. Erdővidék	127
XXII. Felsőrákos	135
XXIII. Vargyas	136
XXIV. Középpajta	140
XXV. Bölön	143
XXVI. Nagyajta	146
XXVII. Háromszék	148
XXVIII. Sepsiszentgyörgy	151
XXIX. Laborfalva	153
XXX. Eresztevény s Székelybánja	156
XXXI. Kovászna	157

XXXII. Kézdivásárhely	159
XXXIII. Torjai és tusnádi hegyek	163
XXXIV. Csík	175
XXXV. Csíktusnád	178
XXXVI. Csíkszereda	179
XXXVII. Csíksomlyó	181
XXXVIII. Madéfalva	184
XXXIX. Szentdomokos	187
XL. Tarkó	194
XLI. Gyergyó	197
XLII. Gyergyószentmiklós	200
XLIII. Borszék	204
XLIV. SZ. Gerlice	208
XLV. Aranyosszék	210
XLVI. Domború	215
XLVII. Székelykő	216

A Székely Könyvtár előfizetőinek névsora

Anghel Anna – Csíkmindszent
Antal Orsolya – Székelyudvarhely
Apáczai Csere János Pedagógusok Háza – Csíkszereda
Arany János Általános Iskola – Csíkszentimre
Bagoly Zsolt – Székelybős
Balázs Bécsi Zsolt – Csíkszereda
Balázs Hegedüs Ida – Csíkszentlélek
Balázs Renáta – Kászon
Bálint Ferenc – Kolozsvár
Bálint Szilárd – Székelyudvarhely
Balogh Brigitta – Nagyvárad
Bán Dalma – Nyárádremete
Barabási Albert László – Boston
Barabás Ildikó – Sepsiszentgyörgy
Benedek Zoltán – Csíkszentkirály
Benkő Levente – Kolozsvár
Bereczki Kovács Balázs – Csíkbánkfalva
Berszán Lajos – Gyimesfelsőlok
Bíró Attila – Csíkszentkirály
Bíró Levente Tibor – Kézdivásárhely
Bod Péter Megyei Könyvtár – Sepsiszentgyörgy
Bokor Botond – Fenyéd
Borboly Csaba – Csíkszereda
Borcsa Hanna – Budapest
Bors Ferenc – Csíkszentkirály
Bölöni Ildikó – Székelyudvarhely
Böjte József – Csíkszentkirály
Burus Anikó – Csíkszereda
Burus Borbála – Csíkcsomortán
Butyka Andrea – Tusnád
Csiszer András – Csíkszentkirály
Csiszer Elemér – Csíkszentkirály
Cseke András – Csíkszentmárton
Czine Zsolt Attila – Sepsiszentgyörgy
Czoppelt Julianna – Kovászna
Cseh Csaba – Csíkszentsimon
Csíki Dénes – Marosvásárhely
Csúcs Mária – Csíkszereda
Daczó Katalin – Szépvíz
Dán Károly – Budapest
Dávid Katalin – Székelyudvarhely
Deák Csaba – Székelyudvarhely

Demeter Anna Sára - Kolozsvár
Dénes Brigitta - Brassó
Dénes Domokos - Csíkszereda
Dénes László - Nagyvárad
Dobos Sándor - Nagyvárad
Domokos Zoltán - Gyergyócsomafalva
Egyed Csaba - Lővéte
Egyed József - Lővéte
Elekes Béla Ernő - Csíkszereda
Dr. Elek Sándor - Miskolc
Fábián Helén - Kézdivásárhely
Farkas Árpád - Sepsiszentgyörgy
Dr. Fazekas Márta - Washington
Fejér András - Bromma
Fekete Béla - Budapest
Ferenczes István - Csíkszereda
Ferencz Éva - Kézdivásárhely
Ferencz S. Katalin - Csíkpálfalva
Ficzere Béla - Budapest
Floud Impex Srl - Csíkszereda
Fülöp Török Réka - Kézdivásárhely
Gábor László - Csíkszereda
Gál Zoltán - Gagy
Gálfalvi György - Marosvásárhely
Gáll Levente - Csíkmadaras
Gergely Anna - Csíkszentmárton
Gergely Orsolya - Csíkszereda
Görbe Katalin - Gyergyóújfalu
György Réka - Pozsony
Dr. Györfi Sándor - Csíkcsicsó
Dr. Györfi Sándor - Csíkszereda
Heidenhoffer Ilona Csilla - Érmihályfalva
Horváth Péter - Győr
Ilia Mihály - Tápé
Illyés Angéla - Szentegyháza
Incze Csaba - Csíkszereda
Dr. Iszlai Sándor - Berettyóújfalu
János Julianna - Csíkszereda
Jánosi Csaba - Csíkszereda
Juhász B. Tünde - Csíkszereda
Jurcsák Levente - Csíkszentkirály
Kádár Gabriella - Temesvár
Kájoni János Megyei Könyvtár - Csíkszereda
Kajtár Csaba - Csíkdánfalva
Karácsonyi Zsolt - Kolozsvár
Kató Katalin - Algyógy
Kecskés Emőke - Székelykeresztúr

Kemény János Elméleti Líceum – Maroshévíz
Kerekes Ákos – Nagyenyed
Kerestély Zsolt – Székelyudvarhely
Kirják Attila – New York
Kiss Boróka – Börvely
Kiss Magdolna – Temesvár
Kocsis Erika – Csíkbánkfalva
Kóka Emília – Csíkszentmárton
Msgr. Kovács Gergely – Róma
Kolcsár Géza – Gyergyószárhegy
Kosztai Csaba – Csíkszereda
Kovács Ágnes – Székelyudvarhely
Kovács Irén – Székelyszáldobos
Kovács Sándor Levente – Csíkszentmárton
Községi Könyvtár – Bögöz
Községi Könyvtár – Csíkszentdomokos
Községi Könyvtár – Csíkszentmárton
Községi Könyvtár – Gyergyócsomafalva
Krizsa János Általános Iskola – Kápolnásfalu
Kurkó Árpád – Csíkszereda
Dr. László Iлона – Marosvásárhely
Lázár Júlia – Csíkszentdomokos
Lehoczky Ferenc – Sepsiszentgyörgy
Lezsák Sándor – Budapest
Magyarország Főkonzulátusa – Csíkszereda
Major Lehel – Székelykeresztúr
Markó Balázs – Marosszentanna
Márkos Katalin – Csíkszereda
Márton László Szilárd – Gyergyócsomafalva
Mirk László – Csíkszereda
Minier Gábor – Gyergyószentmiklós
Murányi László – Székelyudvarhely
Muszka Balázs – Szépvíz
Dr. Nagy Béla – Székelyudvarhely
Nagy Benedek – Csíkszereda
Oláh Zoltán – Gyergyószentmiklós
Páll Emil – Csíkszereda
Pálosi Réka Zsófia – Csíkszereda
Pál Zsuzsanna – Csíkszentmárton
Péter Ádám – Connecticut
Péter Zsuzsa – Csíkszereda
Peti Rozália – Marosvásárhely
Petőfi Sándor Iskolaközpont – Csíkdánfalva
Petres Sándor – Csíkszereda
Polgármesteri Hivatal – Balánbánya
Polgármesteri Hivatal – Csíkcsecsó
Polgármesteri Hivatal – Csíkdánfalva

Polgármesteri Hivatal – Csíkkarcfalva
Polgármesteri Hivatal – Csíkmadaras
Polgármesteri Hivatal – Csíkrákos
Polgármesteri Hivatal – Csíkszentdomokos
Polgármesteri Hivatal – Csíkszentgyörgy
Polgármesteri Hivatal – Csíkszentimre
Polgármesteri Hivatal – Csíkszentkirály
Polgármesteri Hivatal – Csíkszenttamás
Polgármesteri Hivatal – Gyergyóditró
Polgármesteri Hivatal – Gyergyóremete
Polgármesteri Hivatal – Madéfalva
Polgármesteri Hivatal – Szépvíz
Póra Bence – Csíkszereda
Dr. Puskás Attila – Marosvásárhely
Pünkösti Piroska – Sepsiszentgyörgy
Ravasz Ernő – Csíkszentkirály
Rogranex KFT – Csíkszereda
Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége – Csíkszereda
Russu Bors Tibor – Csíkszentkirály
Siegel Mária – München
Simai László – Veszprém
Simon Viola – Csíkszereda
Szabó Béla Attila – Madéfalva
Szabó Éva – Madéfalva
Szalai Attila Örs – Székelyudvarhely
Szálinger Balázs – Budapest
Szántó András – Csíkszereda
Szarka Gábor – Csíkszereda
Szebeni Norbert – Sepsiszentgyörgy
Székely Árpád Levente – Csíkszentkirály
Székely Gyöngyvér – Homoródszentpéter
Székely Réka – Csíkszereda
Székely Zoltán – Csíkszereda
Szirbik Imre – Szentés
Szőke László – Gyergyószentmiklós
Szőnyi László – Budapest
Tánczos Ildikó – Csíkszentkirály
Tatár Zsuzsanna – Barót
Tiffán Zsolt – Villány
Tódor József Attila – Korond
Városi Könyvtár – Székelyudvarhely
Veres Enikő – Kolozsvár
Veress János – Kovászna
Veress László – Budapest
Víg Emese – Kolozsvár
Waum Péter – Székelyudvarhely

A Székely Könyvtár
sorozatban megjelent:

Székely népballadák

Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*

Tamási Áron: *Ábel a rengetegben*

Bözödi György: *Székely bánja*

Kányádi Sándor: *Válogatott versek*

Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*

Benedek Elek: *Székely népmesék*

Tamási Áron: *Ábel az országban*

Zsögödi Nagy Imre: *Följegyzések*

Farkas Árpád: *Válogatott versek*

Hermányi Dienes József: *Nagyenyedi Demokritus*

Tomcsa Sándor: *Válogatott írások*

Tamási Áron: *Ábel Amerikában*

Balázs Ferenc: *A rög alatt*

Király László: *Válogatott versek*

Székely népdalok

Előkészületben:

Márton Áron: *Válogatott írások és beszédek*

Szabó Gyula: *Válogatott novellák*

Páll Lajos: *Válogatott versek*

0039/2012

Kiadja a Hargita Kiadóhivatal
Csíkszereda, 2013
A kiadásért felel: Lövétei Lázár László,
a Hargita Kiadóhivatal igazgatója
www.szekelykonyvtar.ro

Készült a csíkszeredai Alutus Rt. nyomdájában
Felelős vezető: Hajdú Áron igazgató